

Prof. dr. sc. Zlatko Kramarić, redoviti profesor u trajnom zvanju
Kulturologija, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(497.5)

JUGOSLAVENSKA IDEJA U KONTEKSTU POSTKOLONIJALNE KRITIKE

Sažetak: U ovome tekstu, „Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike“, pokušali smo ukazati na temeljne razloge (ranije formirani kulturni i politički kodovi, različite književne tradicije, partikularni interesi...), zašto ideja stvaranja zajedničke jugoslavenske države 1918. godine nije mogla uspjeti.

Ključne riječi: jugoslavenstvo, (post)kolonijalizam, identitet, kultura, povijest, partikularno vs. univerzalno

*Destruktivna narav zna samo jedno:
praviti mjesta; raditi samo jednu stvar:
uvoditi red.
(Walter Benjamin)*

UVOD

Krajem XIX. stoljeća, odnosno početkom XX. stoljeća ideju jedinstvene, zajedničke države jugoslavenskih naroda zagovarali su mnogi hrvatski intelektualci, književnici, političari.⁽¹⁾ Tako je i M. Krleža mislio da je zajednička država jugoslavenskih naroda bila „jedini način da se Hrvati spase u svjetskoj konflagraciji“ (J.Šentija, 2011, 237), jer Hrvatima je jedino zajednička država jugoslavenskih naroda (a u tom trenutku, početkom XX. stoljeća, status naroda pripadao je samo Slovincima, Hrvatima i Srbima) mogla donekle jamčiti očuvanje teritorijalnog integriteta.⁽²⁾

Doduše, Krleža kaže da nije „to izbjavljenje Hrvata zamišljao u formi podvrgavanja srpskoj Kraljevini i dinastiji Karađorđevića, što su kao konačne narodne ideale zagovarali jugoslavenstvujući hrvatski inteligenti, od Čerine i Meštrovića, do braće Angjelinovića, do Bartulovića, Jurice Demetrovića, braće Vojnovića i toliko drugih (...). Ja sam naše narodno oslobođenje zamišljao u okviru jedne u svakom slučaju modernije, savremenije etatističke formule, koja bi konačno razbila svu našu duhovnu bijedu i mistifikacije o tome tko smo, što nas određuje i kamo uopće plovimo“ (J.Šentija, 2011, 237).⁽³⁾

Ali, kao što je poznato, 1918. godine do narodnog oslobođenja/ujedinenja južnih Slavena nije došlo u okvirima nikakve modernije „etatističke formule“ – ujedinenje je samo potvrdilo postojeće odnose moći: vojno moćnija Srbija, koja se u ratu borila na „pravoj“ strani, „usisala“ je svoju „slabiju“ slavensku braću, koji su tijekom rata, stjecajem povijesnih okolnosti, bili na „pogrešnoj“ strani; pa je posvema razumljivo što glavnim protagonistima ujedinenja uopće nije bilo

bitno da taj „sveti čin“ ujedinjenja bude praćen nekom prevelikom demokratskom praksom. Koncept narodnog jedinstva ne samo što je predstavljao temeljni konstitutivni koncept prve jugoslavenske države, već je i dominirao jugoslavenskom politikom od 1918. do 1939. godine, a unutar tog koncepta nije bilo mjesta nekom pretjeranom prakticiranju demokratskih praksi – između demokracije i države/nacije (ovdje između države i nacije stavljamo znak jednakosti, jer “u jugoslavenskoj državi, da bi bila ne samo stabilna, nego i legitimna, mora postojati jedna nacija, jugoslavenska“ (D.Jović, 2003., 108), manje-više, svi relevantni protagonisti, koji su aktivno sudjelovali u formiranju države smatrali su da je od svega najvažnije da se država/nacija uopće formira, a ona „prava pitanja“ - pitanja o konstitucionalnom okviru te buduće države, identitetska pitanja, ili ona koja su se trebala odnositi na funkcioniranje političko-financijskih institucija, kao što su pitanja buduće monetarne politike, određivanja zajedničke valute, koja će, između ostaloga, zahtijevati i utvrđivanje realnog pariteta prilikom konverzije starih austro-ugarskih i srbijanskih novčanica u novu jedinstvenu valutu, ili, pak, jedno od najvažnijih za veliku većinu stanovnika te buduće države - pitanje agrarne reforme - svjesno su potiskivali, naivno misleći da će se i ona, odmah poslije „ujedinjenja“, početi postupno rješavati.

Nema dvojbe da su neki od sudionika ujedinjenja bili politički idealisti, koji očito nisu bili svjesni činjenice da otvaranje i rješavanje tih (pre)važnih političko-ekonomskih pitanja nije moguće ako temeljne relacije u društvu nisu regulirane sukladno najvišim demokratskim normama. Neshvatljiva suzdržanost i pasivnost u postavljanju tih „pravilnih“ pitanja, prije svega, ne-srpskih političara,⁽⁴⁾ dovela je do toga da je stvorena država koja „je bila centralistički uređena, uzde političke moći držali su Srbi, njihova je bila vojska, dinastija i državne institucije, i doista je bilo svejedno zove li se ona Velika Srbija ili Jugoslavija (ispuštanje vlastitoga imena države, odnosno njegovu supstituciju nekim drugim imenom moguće je realizirati isključivo u onoj zemlji koja se osjeća izuzetno moćnom i istinski je puna samopouzdanja – op. Z.K.)“(I.Banac, 2001., 117). No, ovaj pokušaj kreiranja ideje neetničke nacije koja pokušava ignorirati lokalne etnicitete ima, prema mišljenju M. Banksa, i svoje naličje, jer “svi nacionalizmi, čim preuzmu kontrolu nad državom, aktivno pokušavaju afirmirati i reificirati specifične etničke identitete onih grupa (Hrvata, Slovenaca... –op. Z.K.) unutar nacionalne države koje čine Drugo u odnosu na dominantnu naciju (srpsku – op. Z.K.), a da u isto vrijeme potisnu ideju etničkog partikularizma unutar (jugoslavenskog – op. Z.K.) nacionalnog identiteta“(1996., 168). Drugim riječima, M. Banks pravilno zaključuje da nacijama u pravilu dominiraju one etničke grupe koje ne inzistiraju na svome etničkom identitetu, ili im to, iz nekih drugih, malo prije spomenutih razloga, nije toliko bitno!⁽⁵⁾

I nema nikakve sumnje da je te 1918. godine propuštena prva od mnogih konstitucionalnih šansi da se, u samome početku, osigura da budući razvoj (jugoslavenskog) društva bude utemeljen na demokratsko-liberalnim načelima. Ustav je, prema mišljenju Hegela, jedan široki konsenzus o identitetu političke zajednice i, kao takav, on nužno mora sadržavati osjećanje ljudi za njihova prava i interese. Nadalje, jedino se ustavom može trajno onemogućiti povratak u stanje neporetka, jer se jedino ustavom mogu institucionalno jamčiti sva građanska (i nacionalna) prava. A budući da su u ustavu u formi društvenoga ugovora iznova definiraju temeljni principi i vrijednosti zajedničkoga života, onda se s velikom sigurnošću može pretpostaviti da sa suvislim konstitucionalnim rješenjima ni redefiniranje zajedničkog (jugoslavenskog) političkog identiteta ne bi predstavljao neki veći i nerješiv problem.

I umjesto da se jugoslavensko društvo 1918. godine integrira pomoću konstitucionalnog patriotizma, do ujedinjenja je došlo tako što je, nakon svih dugih i mučnih pregovora i dogovora, prevladao homogenizirajući/ksenofobični srpski nacionalizam i militarizam! Prema tome, nika-

ko se ne možemo složiti s onim analitičarima, koji (o)lako tvrde da politički sukobi u monarhističkoj i „socijalističkoj Jugoslaviji nisu bili primarno etnički, nego primarno ideološki (misli se na sve one prijepore i nesporazume oko konstitutivnog koncepta – op.Z.K.)“ (D.Jović, 2003,127). A zar „konstitutivni koncept“, ako ga čitamo kao svojevrsni društveni ugovor o identitetu političke zajednice, ne bi trebao razriješiti, između inih pitanja, i neke otvorene „etničke komplekse“: narodno jedinstvo vs. hrvatsko pitanje, odnos nove državne zajednice prema svim „nevidljivim“ (makedonskoj, crnogorskoj, bošnjačkoj...) nacijama, koje ne samo što su integralni dio te zajednice, već i te nacije posjeduju i vlastitu tradiciju, i vlastiti jezik, i vlastitu kulturu/“formativnu predpovijest“. I tek u jednom takvom relaksirajućem kontekstu, bilo bi moguće, bez suvišnih strasti i predrasuda, i „otvoriti“ i „zatvoriti“ temu/pitanje „zajedničkoga identiteta“!

I upravo ovo posljednje pitanje, pitanje koji sve to elementi sudjeluju u stvaranju „zajedničkog identiteta“ držimo najbitnijom prilikom formiranja bilo koje, pa tako i jugoslavenske nacije. Naime, ako se složimo da je za nacije svojstveno da njihovi članovi imaju zajedničku ekonomiju i zajednička javna prava i dužnosti, onda je jasno da pored jedinstvenoga teritorija na kojem se ostvaruju relativno brzim putovanjima ta zajednička javna prava i dužnosti, onda se ljudima koji bi dijelili taj zajednički identitet mora jamčiti određena minimalna razina komunikacije među njima, jer samo kroz komunikaciju moguće je ostvariti elementarni konsenzus oko zajedničkoga identiteta.

Politička je povijest pokazala da je ta jedinstvena i neponovljiva prilika nepovratno propuštena, jer ondašnji vodeći politički akteri (Pašić, Pribičević, Trumbić...) svjesno su, za razliku od na primjer američkih federalista, odustali od implementacije i konzekventnog prakticiranja liberalnih načela. I umjesto da se poput američkih federalista inzistira na jednoj snažnoj teoriji porotka, jugoslavenski se ustavotvorci, ni na koji način, nisu potrudili osigurati društvo „od onog stanja u kojem dominiraju strah i nasilje“ (M.Podunavac, 2001.,25). Ta nebriga rezultirala je krajnje predvidljivim posljedicama: izgubljena je povijesna mogućnost da se uspostavi toliko nužno i čvrsto vezivno tkivo društva u nastajanju. Naime, dinastija Karađorđevića i srpska vojska, za sve ne-srpske narode, to jednostavno nisu mogli biti. Za takvo što nedostajao im je i politički, ali i moralni kredibilitet!

A, jednako tako, propuštena je jedinstvena prilika da se uspostave institucionalna jamstva za jedno slobodno i neometano funkcioniranje društva. Umjesto tih demokratskih i poželjnih rješenja, u jugoslavenskom su društvu poslije ujedinjenja, prevladali: strah, teror, opća nesigurnost, stalno urušavanje većine građanskih i nacionalnih prava.

JUGOSLAVIJA: KONSTRUKCIJA/INVENCIJA INTELEKTUALACA

I ako smo se složili da je ta prva Jugoslavija bila invencija intelektualaca, umjetnika i književnika, s jedne strane i, u nešto manjoj mjeri, političara, s druge strane, onda nam se čini da je odabir monarhije kao sustava vladavine predstavljao prijelomnu točku definitivnog razdvajanja između inventora – intelektualaca i inventora-političara. No, mora se znati da ta kombinacija (intelektualnih) vrlina i (političkoga) terora nikada u povijesti nije rezultirala nekim sretni(ji)m rješenjima i pomalo je nejasno zašto su još uvijek mnogi, posebice hrvatski intelektualci skloni da, i u jednoj, i u drugoj, „jugoslavenskoj zajednici“ isključivo vide one njene ljepše, pozitivnije strane, a svjesno ignoriraju sve one očigledne činjenice, koje nedvojbeno pokazuju da u toj složenoj i

duboko podijeljenoj zajednici i nije bilo baš sve tako sjajno kako nas oni to, sve ovo vrijeme, nekritički pokušavaju uvjeriti.

Zanimljivo je da mnogi naši „jugoslaveni“ uopće nisu krili svoje, i teorijske i političke simpatije, prema svjetski poznatim srednjoeuropskim nostalgičarima: M. Kunderi, G. Konradu, D. Kišu, V. Havelu.... No, takvo pomalo neobično ponašanje naših „demokratskih jugoslavena“ (P. Matvejevića, N. Petkovića, D. Jovića, M. Jergovića, D. Kuljiša, J. Lovrić, S. Drakulić, D. Ugrešić...), zapravo je, posvema razumljivo, jer su oni itekako bili svjesni da je, u međuvremenu, došlo do dramatičnih promjena u političkim stavovima „europskih ljevičara“. A te radikalne promjene u ponašanju „europske ljevice“ samo su logična posljedica bitnih promjena u političkim odnosima u Europi sredinom 80-tih (dolaska reformatora Gorbačova na čelo Sovjetskog Saveza, vremena glasnosti i radikalnih političko-ekonomskih reformi, pada Berlinskog zida...). I u kontekstu tih političko-ekonomskih promjena, i „europski ljevičari“, i naši „jugoslaveni“ koji su, na sveopće iznenađenje, odjednom, počeli zagovarati demokratske vrijednosti, više nisu mogli nekritički braniti komunizam, jer više nije bilo ni politički ni moralno prihvatljivo davati javnu potporu sovjetskim pokušajima homogenizacije Srednje i Istočne Europe.

Ali, kada se trebalo odrediti spram „jugoslavenske krize“, onda se, ti naši „demokrati“, nisu previše isticali u javnom osporavanju jugoslavenske/srpske homogenizacije. A i sva ona diskretna osporavanja politike S. Miloševića nisu činjena u ime nikakvih „liberalno-demokratskih“ načela: naši „demokrati“ (u 80-tim godinama prošloga stoljeća bili su okupljeni uglavnom u redakcijama zagrebačkih tjednika „Danas“ i „Polet“, te na Katedri za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, riječ je o grupi filozofa okupljenih oko časopisa „Praxis“) osporavali su tu politiku jer im je bilo jasno da će krajnja posljedica dosljedne provedbe te politike biti definitivni kraj socijalističke Jugoslavije, koja je njima predstavljala mjeru „idealne i jedino moguće države“!

I biti dosljedan u svojoj nedosljednosti (riječ je o fenomenu koji je poljski filozof L. Kolakowski nazvao „pohvala nedosljednosti“) i imati krajnje selektivan pristup fenomenu homogenizacije pokazat će se kao jedna od konstanti hrvatskih „jugoslavena“. Tako će N. Petković u knjizi „Srednja Europa: zbilja - mit - utopija“ napisati da sovjetska homogenizacija Srednje Europe ne samo što je destruirala lokalne kvalitete nacija i njihovih kultura, već je uništila i samopouzdanje srednjoeuroljanina. I ne samo to: ovaj se autor iskreno užasava sovjetskih tenkova na ulicama Praga, ali zanimljivo da nazočnost tenkova JNA u Hrvatskoj (i Sloveniji) početkom 90-tih godina ne samo što ne zapaža, već ga ta činjenica uopće i ne uzbuđuje, a još manje užasava! Tim „demokratskim“ jugoslavenima ne pada na pamet da barem pokušaju objasniti zašto bi ta nazočnost jugoslavenskih tenkova, na ulicama jugoslavenskih gradova, bilo manje zlo od nazočnosti sovjetskih tenkova u Poljskoj, Mađarkoj, Češkoj...

No, odgovor je i više nego jednostavan: europska ljevica/socijalisti krajem XX. stoljeća više nisu u stanju opravdati, za razliku od nekih drugih vremena, kada im „čin opravdanja/razumijevanja“(6) nije predstavljao neki veći političko-moralni problem, bilo kakve vojne intervencije „crvenih armija“ u ime nekih „viših ciljeva“/socijalizma; pa ako se, ali samo za „vanjsku“ uporabu, želi biti „in“, a to naši „jugoslaveni“, koji su se u međuvremenu transformirali u europske socijaldemokrate, iskreno žele biti, onda se svaka takva intervencija mora a priori osuditi: prvo je Dubček (ali i mnogi drugi „partijski disidenti“ prije njega) morao „slavno“ pasti da bi dvadesetak godina poslije, jedan drugi disident, L. Walensa mogao postati ne samo predsjednikom Poljske, već i planetarnim herojem!

Samo podsjećamo da će kulturna rock-grupa „Azra“, početkom 80-tih, pjesmom „Poljska u mom srcu“ hrabro i principijelno protestirati protiv vojnog puča u Poljskoj, ali 90-tih godina ne možemo se sjetiti niti jedne njihove ili nečije druge pjesme, koja bi predstavljala makar simboličan čin pobune protiv svega onoga što se tih godina događalo u Jugoslaviji: ni teška ekonomska situacija, praćena povremenim redukcijama struje, ni život na bonove, ni nestašica osnovnih životnih artikala, ni regulacija vožnje prema „par-nepar“ principu, ni masovni radnički štrajkovi, ni permanentna politička kriza koja će, između ostaloga, dovesti do „antibirokratske revolucije“ kojom se na ulicama i trgovima Vojvodine, Crne Gore, Kosova i Srbije, na očigled svijui, prešutno rušio ustavni poredak zemlje, ni histerična stigmatizacija albanske nacije, ali i nekih drugih suspektih nacija; ni bijeg od svake ideje modernizacije, koji je, u konačnici, rezultirao posvemašnjom neotradicionalizacijom (deinstitutionalizacijom, depersonalizacijom, ruralizacijom...) jugoslavenskih društava, ni činjenica da se radi o vremenu u kojem se u krivičnom zakonu i dalje kriminalizira, pa samim time i sankcionira verbalni delikt, a u svim segmentima društva, posebice u kulturnom, postoje i djeluju dežurni cenzori; ni svijest da se živi u društvu u kojem je narodna armija, pored „lika i djela“ Josipa Broza, jedna od „svetih krava“/tabu-tema; ni spoznaja da se jugoslavensko društvo sve više militarizira, gdje se kulminacija te militarizacije očitovala u otvorenoj potpori svjetskom terorizmu, jer u to vrijeme više nije bilo moguće, čak ni od domaće javnosti, sakriti aktivnu participaciju armijskog vrha u ilegalnoj trgovini oružja, davanju utočišta svjetskim teroristima i organiziranju kampova za njihovu obuku, ništa od svega toga nije predstavljalo dovoljan izazov našim navodno subverzivnim rokerima za bilo kakvu ozbiljniju i suvliju simboličnu reakciju!(7)

A da bi stvar bila još zanimljivija, upravo će u to postbrozovsko vrijeme, u jugoslavenskim medijima, polako ali sigurno, početi prevladavati diskurs posvemašnje karikaturalizacije/dekonstrukcije svih temeljnih načela društva: od samoupravljanja, preko politike nesvrstanosti, pa sve do „bratstva i jedinstva“ jugoslavenskih naroda! (Prema mišljenju Sabine P. Ramet za vrijeme Brozova života postojalo je pet tema o kojima nije bilo moguće kritički raspravljati: a) o nesvrstanosti; b) o Brozovoj osobnoj ulozi u ratu i službenoj verziji rata; c) o promociji religijskih pogleda i političkih aktivnosti crkve; d) o politici u odnosu na nacionalno pitanje; i e) o vojnim pitanjima, posebice o ulozi JNA).

Jedan od najočitijih pokazatelja te nove prakse, da se u javnom diskursu dopusti posvemašnja karikaturalizacija/dekonstrukcija svih donedavna svetih i nedodirljivih vrijednosti jugoslavenskog društva, bila je naslovna stranica „Studenta“, od 2. svibnja 1987. godine, glasila studentske organizacije beogradske univerze, „Bal vampira“, gdje se i više nego jasno aludiralo ne samo na skorbu godišnjicu Brozove smrti, 4. svibnja, i na godišnjicu rođenja, navodno je 7. svibnja pravi datum rođenja J. Broza, već se tom naslovnicom najvjerojatnije željelo aludirati i na onaj tradicionalni slet, u povodu Dana mladosti, koji se i poslije Brozove smrti, nastavio održavati svakog 25. svibnja. I upravo zbog toga što je partijski vrh i dalje, u relativno promijenjenim društvenim okolnostima, i dalje inzistirao na očuvanju ove nevjerojatne kolektivne nekrofilije: ikoni jednog prošlog vremena mladost ove zemlje „dragovoljno“ pleše i poslije njegove smrti, vjerojatno je autore ove naslovnice asociirao na „bal vampira“!

Ove „nevine“ studentske aluzije predstavljale su samo logičan nastavak jednog još žešćeg napada na „lik i djelo“ J. Broza, koji je početkom 80-tih godina prošloga stoljeća otpočeo srpsko-bosanski pjesnik G. Đogo zbirkom pjesama „Vunena vremena“. Zbirka je objavljena u travnju 1981. godine u beogradskoj izdavačkoj kući „Prosveta“, ali zbog otvorenih političkih poruka cjelokupni je tiraž uskoro povučen iz prodaje. No, kako su neke od pjesama iz te zbirke bile objelodanjivanje

i ranije, u ondašnjoj periodici, tako smo i mi neke od tih pjesama uspjeli pročitati u beogradskom časopisu za književnost „Delo“ prije formalne sudske zabrane. U nekim od tih pjesama eksplicite se spominje i „stari štakor s Dedinja“; „i samozvani zveri car,/imao je gvozdene zube,/i vojsku veštih ukoljica,(...) „davio je u mraku najbolje drugove/i gutao svoju decu“; „Jedan rudnik olova i cinka/i jedna velika livnica u glavnome gradu/rade samo za tu glavu./ Tolike su glave pale/sa svog postolja/da ovu bronzanu zašarafe/na naša ramena,/da mi pod njima povinjamo leđa“; „Naše je svetište poznato u svetu./Kad naš prorok govori,/slušaju crni i beli.“

I dok se nazočnost sovjetskih tenkova u Poljskoj ili Češkoj u 80-tim godinama prošloga stoljeća više ne može svesti na „male klimatske smetnje“, kako su to voljeli vidjeti neki sovjetski pisci, nazočnost jugoslavenskih tenkova u Hrvatskoj/Sloveniji, naši „jugoslaveni“ doživjet će upravo kao „male klimatske smetnje“. Naime, oni su ozbiljno mislili da ti „naši“ tenkovi ne bi samo tako, iz čista mira, napustili vojarnje i izašli na ulice. Taj izlazak mora da je bio izazvan određenim neprijateljskim, secesionističkim radnjama iza kojih zasigurno stoje neki od „naših“ ne-državotvornih nacionalizama!

U odabiru monarhije kao oblika vladavine treba, prije svega, vidjeti neku vrstu kompenzacije srpskoj participaciji „na pravoj strani u ratu“. Naravno, da će odabir monarhije kao oblika vladavine, koju je zagovarala srpska strana, generirati i čitav niz drugih pogodnosti (srpsku supremaciju u vojsci, diplomaciji, javnoj administraciji ...), koje će trajno obilježiti svekoliki život u jugoslavenskoj zajednici poslije ujedinjenja. No, kao i sve neprincipijelne i nepovijesne kompenzacije i ova će predstavljati izvor svih daljnjih frustracija kako za monarhiste, tako i za republikance! Monarhisti će stalno imati osjećaj da su dobili premalo za ono što su, navodno, uložili, a republikance će progoniti osjećaj da su dali previše koncesija, koje im monarhisti nisu na adekvatan način uzvratili!(8)

No, nema nikakve sumnje da su, na taj način, ideja jugoslavenstva i njezin emancipatorski karakter nepovratno (i jeftino) potrošeni: jugoslavenska nacija ne samo što se nije uspjela nametnuti ostalim nacijama, već se nije uspjela ni konstituirati, jer je do čina ujedinjenja došlo tako što su njegovi glavni akteri pošli od pogrešnih političkih i kulturnih premisa da će integrativni potencijali (zavodljive) naracije o nužnosti zajedništva nadmašiti dezintegrirajuće učinke već postojećih i formiranih partikularnih narativa. Tako će čak i oni koji su se deklarirali kao „jugoslaveni“ napisati da bi čin uvođenja ekavice u Hrvatskoj moglo izazvati veliko nezadovoljstvo (T.Maretić), jer bi to značilo da se Hrvate prisiljava da u ime nekog „imaginativnog jedinstva“ odustanu od svoje bitne „formativne predpovijesti“ - „ijekavice“.

Treba se samo podsjetiti da je još E. Renan u svojem čuvenom predavanju „Što je nacija“, održanom 11. ožujka, 1882. godine, na pariškoj Sorbonni, naglasio da nacija nije samo zajednica volje, već da ona ima i „dušu“ i da počiva na duhovnom principu. I ovo „upozorenje“ E. Renana uvijek se mora imati na umu, kada se govori o naciji. Naime, od samoga je početka bilo jasno da projekt jugoslavenskog ujedinjenja i stvaranja jugoslavenske nacije boluje od „dramatičnog deficita emocionalnih veza“ (U. Frevert). A kolektivni identiteti mogu opstati zajedno isključivo ako postoji zajednička volja za budućnost i zajedničko iskustvo u prošlosti. Ne možemo reći da volje za budućnost nije bilo, ali ni ta volja nije vječna i ona se mora neprestano određenim radnjama ohrabrivati, jer nije bilo moguće da se ta nova zajednica referira na neko značajnije zajedničko iskustvo, na neki veliki zajednički povijesni događaj, u prošlosti. I kako nije došlo do „isprepletanja povijesti“, jugoslavenski narodi nemaju zajedničkog doživljaja povijesti, ti narodi ne dijele istu komunikativnu prošlost, a i religije su im različite, pa tako i ne postoji nešto što bi se moglo podvesti pod pojam „zajedničke kulture“, onda je bilo nužno pokušati jugoslavensko društvo

urediti sukladno načelima konsocijacijske demokracije(9), gdje nitko ne bi dovodio u pitanje barem odanost prema univerzalnim normama/načelima!

Isto tako, moguće je konstatirati da većina negativnih posljedica ujedinjenja proizlazi iz činjenice što građansko-demokratska revolucija nije uspjela, što je iz ideoloških razloga stala na pola puta, što se (o)lako odustalo od demokratizacije/modernizacije društva, koja predstavlja nužnu pretpostavku, a koju je ta nova država morala ispuniti, ako se uistinu željelo napraviti civilizacijski iskorak prema vrijednosnom sustavu zemalja Zapadne Europe(10). I umjesto da činom ujedinjenja započnu odlučni procesi imitiranja Europe, daljnjeg približavanja postojećih nacionalnih kultura europskoj kulturi, europskim vrijednostima, tim poželjnim procesima imitacije suprotstavljali su se oni procesi (zenitizam i njegovi derivati, kosovska mitologija...) koji su tu novu državnu zajednicu željeli što više udaljiti od europske kulture, odnosno njenih temeljnih vrijednosti. I ti retrogradni procesi ne predstavljaju nikakvu bitnu novost! Oni se na ovim prostorima stalno ponavljaju još od vremena prosvjetiteljstva i romantizma.

„KULTURNA GRAMATIKA“ VS NACIJA

U nekim našim ranijim tekstovima(11) napisali smo da 1918. godina u hrvatskoj povijesti nije ništa ino nego demonstracija još jedne od njezinih mnogih „pasivnih revolucija“. Naime, i te 1918. godine politika je bila ograničena isključivo na jednu klasnu perspektivu; nije uspjela, a nije joj ni bila namjera, zahvatiti šire narodne mase/seljaštvo, koje u političkim zbivanjima te godine uglavnom ne sudjeluju, svjesno ostaju po strani kao njezini pasivni promatrači. No, ta pasivnost bila je, zapravo, svjesna projekcija „nacionalnih buržoazija“, koje su ipak uspjeli ući u selo kako bi od njega stvorili „tržišta kupaca manufakturnih dobara i izvora „slobodne“ radne snage. (...)konkretna konfiguracije klasne borbe, a ne „čista“ ekonomska logika, objašnjavaju uspostavljanje nacionalnih država, svaka sa svojom poviješću, i odgovarajućom preobrazbom društvenih formacija u nacionalne“(E. Balibar, 2003., 392).

I ako prihvatimo tezu E. Gellnera da su nacionalizmi ti koji stvaraju nacije, a kao „sirovi materijal“ koriste kulturno, povijesno i drugo naslijeđe iz prednacionalističkoga doba, onda je i više nego jasno da do stvaranja jugoslavenske nacije nije moglo doći, jer je početni kapacitet jugoslavenskog nacionalizma bio u svakome pogledu insuficijentan u odnosu na već formirane nacionalizme – hrvatski, slovenski, srpski..., jer su već postojale diskurzivne prakse odražavanja sebstva putem povijesnog pamćenja i kulturnog sjećanja.(12)

Doduše, možda bi se sve to i moglo nadvladati da sama politička praksa (očita srpska majorizacija i u administraciji, vojsci, javnim službama, državnoj upravi..., tako od ukupno 656 ministara jugoslavenskih vlada 452 bili su Srbi) u novoj državi uvelike diskreditirala jugoslavenski koncept nacije, koji je, prije svega, bio zamišljen kao nadetnički identitet! Naime, i više je nego očito da je ta nova država aktivno sudjelovala u održavanju i reproduciranju nejednakosti u raspodjeli moći i sredstava, u donošenju odluka/zakona u prilog partikularnih/srpskih interesa. Ali upravo zbog upornosti da se ustraje u jednom takvom pogrešnom ponašanju neminovno će se u toj državi u jednom trenutku morati otvoriti i pitanje njenog vlastitog legaliteta.(13)

Naime, koncept nomosa, onako kako ga definira C. Schmitt, uvijek predmnijeva percepciju odredednoga, u našem slučaju, jugoslavenskoga prostora kao jedinstvene cjeline. „Povijesno promatrano, nomos je, od doba prije velikih otkrića u 15. stoljeću bio prostorno određen. Zakonske

formulacije, kao jedinstvo poretka i prostora (...) bile su rezultat prisvajanja zemljišta, bilo da se radilo o osnivanju gradova, vojnim okupacijama, stvaranju kolonija...itd. Prisvajanje zemljišta (prema mišljenju Garya Ulmena – op. Z.K.) bilo je kategoričkog karaktera – radilo se o predstavama internog i eksternog, mog i tvog, privatnog i javnog zakona, imperije i dominiuma. Prisvajanje zemljišta (i uistinu poslije ujedinjenja nova vlast nasilno je prisvojila zemlju od bosanskih begova, a jednako tako poticala je masovnu kolonizaciju ne-srpskih teritorija, a ta nasilna praksa prisvajanja i kolonizacije ponoviti će se, u još gorem obliku, i poslije Drugog svjetskog rata ...-op.Z.K.) stoga predstavlja prototip pravnoga poretka (a jedan od temeljnih ideologema u prvoj jugoslavenskoj državi bio je pravni i politički poredak Kraljevine Srbije – op.Z.K.), upravo zato jer stvara najradikalniji zakonski izraz“(E.Sarajlić, 2005, 102). I upravo zbog toga što u samome činu ujedinjenja nisu bili dovoljno precizno definirani političko-pravni odnosi ta prva jugoslavenska država figurirala je kao klasični „prazni“ prostor/topos nihili, koji je onda srpska/hegemonia nacija mogla toponimizirati sukladno vlastitim partikularnim interesima! U tom smislu u pravu su autori Subaltern Studies kada kažu da subalternost nije ontološka kategorija, već da ona upućuje na odnos moći, točnije na neki oblik subalterne partikularnosti. Budući da odnosi moći imaju prostorni karakter, neku vrstu teritorijalnosti, problem podčinjenosti moguće je formulirati i prostorno, što će reći geopolitički.(14)

I povijest je pokazala da tu svoju početnu “insuficijentnost“, u odnosu na već formirane i djelatne partikularne nacionalizme, pored pogrešne političke prakse, jugoslavenski nacionalizam nikada nije uspio nadoknaditi, jer se suočavao s činjenicom da svaka partikularna nacionalna samopredodžba već „posjeduje dijakronijsku dimenziju – ne u smislu dinamike suprotstavljanja domaće kulture drugima, nego u smislu identitetskog procesa održavanja osjećaja sebstva kroz vrijeme (...). U tom pogledu postojanost (Baldenspergerov duree) književnog kanona kao rezervoara povijesnog sjećanja, kao i književna tematizacija srodnosti prošlosti i sadašnjosti(...)“(J. Leerssen, 2009., 181), predstavljat će, s jedne strane, trajno ovjerene činjenice o vlastitom postojanju/identitetu, neovisne od bilo kakve naknadne ideje „zajedništva“, a s druge, pak, strane, njihovo postojanje, isto tako, ne dopušta nekontrolirane integrativne procese, koji bi polazili od premise da se optimalno rješenje sastoji u totalnom „brisanju“ svega onoga što je prethodilo integrativnim procesima. Drugim riječima, takav pristup temeljio se na pretpostavci da ovi već formirani književni kanoni, tradicije, pisma, kulture..., ne bi trebali predstavljati neku veću prepreku u formiranju „jugoslavenske zajednice“, jer bit će dovoljno stvoriti fikciju kao da ne postoje narodi/jezici/kanoni/kulture/tradicije koji zapravo postoje. No, vrijeme je pokazalo da su ti postojeći književni jezici, kanoni, kulture, tradicije, pisma, odnosno te „formativne pretpovijesti“ (termin posuđujemo od J. Baudrillarda) u pojedinim nacionalizmima bili kudikamo važniji od neke nedefinirane ideje o imaginativnoj jugoslavenskoj „nad-zajednici“. Nitko nije želio samo tako odustati od svoje „formativne pretpovijesti“, koju su konstituirale vlastite kulturne (i političke!) prakse. I upravo zbog nepostojanja nacionalne države značenje i mjesto kulturnih praksi na ovim će našim prostorima biti predimenzionirano, jer upravo su se te kulturne prakse pokazale kao najbolji čuvar nacionalnih identiteta! Naime, upravo su te prakse podjednako sudjelovale kako u stabilizaciji društvene zajednice, tako i u procesu kanonizacije nacionalne književnosti, jer te su kulturne prakse ujedno i „čuvari tradicije, sveštenici, pisari i pesnici koji taj fond etničkih mitova, sećanja, simbola i vrednosti, pohranjuju u svetim i duboke narodne pošte dostojnim tradicijama, zapisuju, čuvaju i prenose kroz hram i crkvu, manastir i školu, u svaki grad i selo na prostoru dotične kulturne zajednice“(A. Smith, 1998., 50).

Nadasve je zanimljivo da ni postojanje snažnih „regionalnih patriotizama“ (Landespatriotismus), koji su bili „najprisutniji u Austrougarskoj Monarhiji, pre svega i veoma često, zbog odsustva pravog nacionalnog patriotizma. Zapravo, retki su narodi koji mogu da traže pravu nacionalnost jer, zbog nedostatka državnog postojanja, oni nemaju mogućnosti za svoj patriotizam. Regionalni patriotizam je često patriotizam koji se podrazumeva, tim pre što su ga potpuno tolerisale, čak podsticale vlasti raznih Kronlander, pa i sam Beč (na isti način poslije 1918. godine ponašat će se i Beograd(15): u borbi protiv hrvatskog patriotizma/nacionalizma sve su artikulacije regionalnog patriotizma bile svesrdno poticane, pa nas stoga uopće ne mora čuditi što je hrvatski znanstvenik Julije Benešić još 1911. godine primijetio da se srijemski momci stide da glasno za sebe reknu da su Hrvati. No, treba reći da ta „mučnina“ identiteta nije bila svojstvena samo Hrvatima, sličnu „mučninu“ proživljavali su i drugi; i vjerojatno zbog tih razloga, prema mišljenju J. Šidaka,(16) i Lj. Gaj i čitavo preporodno pokoljenje, odabire ilirsko ime kao naslijeđe drevne prošlosti, uvjereno da će se upravo njime moći najlakše prebroditi regionalne i pokrajinske partikularizme – op. Z.K.). Činjenica da to osećanje mogu deliti svi narodi jedne iste krunske zemlje, jača koheziju države na nivou provincija i na centralnom nivou, i čini da je to jedinstvo jače što su razlike među nacijama veće. To važi za Bukovinu i Banat, dve provincije koje su verovatno najtešnje povezane sa Carstvom i u kojima nije izražen samo regionalni patriotizam već i dinastički patriotizam (upravo će hrvatska provincija Dalmacija, poslije ujedinjenja 1918. godine, predstavljati paradigmatičan primjer jednog takvog ponašanja, gdje će jako izraženi regionalni patriotizam biti praćen i iznimnom lojalnošću prema dinastiji Karađorđević, jer se Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, u toj provinciji, doživljavala kao logičan nastavak onoga što je prije bila Habsburška Monarhija i jedna druga dinastija: poželjan model uspješne regionalne integracije kojom sada umjesto Habsburgovaca upravljaju Karađorđevići – op. Z. K.) koji je odlika monarhije“(Ch. Horel, 2012, 130), nisu u nekoj značajnijoj mjeri pomogli značajnijem širenju jugoslavenskog nacionalizma.

Štoviše, mogli bismo, slijedeći Lacanove postavke o konstruiranju identiteta, odnosa među subjektima i načina samospoznavanja, ustvrditi da je jugoslavenska epizoda u hrvatskoj povijesti predstavljala svojevrsnu nužnost! Početkom XX. stoljeća ideja Jugoslavija nije ništa ino nego zrcalna, obrnuta slika Hrvatske: negativna, sablažnjiva i naizgled nepoželjna. Ta je nepoželjnost, zapravo, čisti privid, jer bez te obrnute, mračne slike Jugoslavije, Hrvatska se ne bi imala u odnosu na što konstruirati. Jugoslavija joj je upravo u to vrijeme bila potrebna kao suprotnost, negativna krajnost spram koje će Hrvatska izgraditi vlastiti identitet! Naravno, taj proces izgradnje hrvatskoga identiteta nije činom ujedinjenja bio završen, ali uvelike je pomogao daljnjoj kristalizaciji onih diskurzivnih/kulturnih strategija, koje su bile u funkciji stvaranja vidljivih razlika (točnije, definitivnog hrvatskog pozicioniranja na zamišljenoj osi civilizacija vs. barbarstvo, zapad vs. istok) u odnosu na, u tom trenutku, dominantan jugoslavenski narativ!

To što se „narodne mase“(17) nisu mogle, ni na koji način, identificirati s „novom“ državom logična je posljedica neuspjeha svih „pasivnih revolucija“. Naime, i više je nego očito da elite koje su u to vrijeme donosile ključne političko-ekonomske odluke nisu bile u mogućnosti otvoriti pitanje agrarne reforme. Nema dvojbe, naime, da bi otvaranje te „životne teme“ itekako stimulativno djelovalo na seljačke mase u Hrvatskoj - i ne samo u Hrvatskoj(18) - da se i one aktivnije uključe i u procese konstituiranja ali, jednako tako, i u stvaranja pozitivnog ozračja, koje bi u konačnici dovelo do svekolikog prihvaćanja te nove države. Naime, poznato je da pored lokacije, reljefa, klime, posebice vlasništvo nad zemljom bitno pridonosi ljudskom osjećaju pripadnosti (Gina Wisker). A „određene prostorne metafore (za hrvatsku geografiju metafora „mora“ iznimno je bitna, pa ćemo se pojmovima „teritorijalnosti“/“geopolitike“ kao vrlo

bitnim elementima diskursa o etnicitetu više baviti u ostalim tekstovima u ovoj knjizi – op. Z.K.) podjednako su geografske i strateške, što je posvema prirodno jer se geografija razvila u vojnoj sjenci. Može se promatrati protok pojmova između geografskih i strateških diskursa. Geografska regija je vojna regija (termin je nastao od regere, što znači komandirati)“ (M. Foucault, 1980.).

I umjesto svenarodnog oduševljenja konstituiranje nove države dočekano je velikim nezadovoljstvom. Tako su građani Zagreba i pobunjeni vojnici već 5. prosinca 1918. godine, samo nekoliko dana poslije ujedinjenja, masovno demonstrirali na Trgu bana Jelačića uzvikujući parole: „Dolje srpska dinastija“, „Dolje kralj Petar“, „Dolje srpski militarizam“! Na taj su način poslali nedvosmislenu poruku o tome što oni, zapravo, misle o samom činu ujedinjenja i svim njegovim modalitetima: monarhiji, centralizmu, militarizmu... Nova vlast nije pokazala nikakvu milost spram ove javne demonstracije građanskog nezadovoljstva, odgovorila je nasiljem, došlo je i do nepotrebnoga krvoprolića, pale su i prve ljudske žrtve. Ti pucnji u nenaoružanu masu označili su početak državnog terora, koji će, u međuvremenu, postati dio jugoslavenske svakodnevnice! Ali, poslije tog tragičnog događaja, uistinu se nije moglo očekivati da će Hrvati u tom danu ujedinjenja, vidjeti povijesni datum, koji bi, između ostaloga, trebao predstavljati i budući pozitivni element njihovog vlastitog identiteta! I ako želimo biti iskreni, onda treba reći da ovaj događaj kudikamo više pripada jednoj od mnogih, ali nažalost potisnutih i zaboravljenih tema tugovanja za hrvatskim žrtvama, koja svakako zaslužuje da bude vraćena u svijest Hrvata, jer tu temu nije moguće apsolvirati tako što će se postaviti jedna spomen-ploča na pročelju jedne zgrade u jednoj zagrebačkoj ulici. Za razliku od onih koji su počinili nepravdu, koji imaju kratko pamćenje i najčešće i ne znaju što su počinili jer to ne žele znati, žrtve imaju dugo pamćenje! I počinitelji uvijek ovise o sjećanju žrtava, ali samo u slučaju ako doista žele vidjeti tko doista jesu. Poznati teolog J. Moltmann kaže da počinitelji nepravde moraju naučiti gledati sebe očima žrtava. No, kako su te „oči žrtava“ sve ovo vrijeme, od prosinca 1918. godine pa sve do današnjih dana, još uvijek „zatvorene“, jer im nitko nije pomogao da se „otvore“, onda je razumljivo što je čin pomirenja izostao, jer počinitelje nije imao tko podsjetiti na njihov grijeh! Budući da do katarze nije došlo događaj od 5. prosinca 1918. godine i dalje je duboko potisnut u našem kolektivnom sjećanju.

Političke i ine elite izabrale su drugi put: većinu delikatnih pitanja mudro su prešutjele, bježale su od realnih problema, ponašale su se krajnje oportunistički. Sve te okolnosti bitno su pridonijele da proces stvaranja hrvatske nacije ne bude dovršen ni te famozne 1918. godine! Upravo ta nedovršenost uvelike je stvorila sve realne političke i ine pretpostavke da 1941. godine radikalni nacionalisti, bez neke veće javne potpore, preuzmu vlast u Hrvatskoj! Stoga je posvema u pravu Ch. Mouffe kada kaže da „nejasne linije razgraničenja blokiraju stvaranje demokratskih političkih identiteta i podstiču nezadovoljstvo tradicionalnim političkim partijama. Tako se priprema teren za razne oblike populističkih i antiliberalnih pokreta (komunističkih, fašističkih... – op. Z.K.) čiji cilj su nacionalne, vjerske i etničke podjele. Kada polemički dinamizam pluralističkog sustava nije u mogućnosti razviti se zbog deficita demokratskih identiteta s kojima se čovjek može identificirati, postoji rizik da će doći do multipliciranja konfrontacija oko esencijalističkih identiteta i datih moralnih vrijednosti“ (1994., 109).

U tom kontekstu uputno je govoriti o povijesnom neuspjehu hrvatskoga građanstva, koje je tim neuspjehom stvorilo realne pretpostavke da politički raskoli postanu jedina konstanta svih budućih hrvatskih društava. Taj neuspjeh hrvatskoga građanstva doveo je do toga da se hrvatski narod u svim velikim kušnjama modernoga doba ponaša kao društveni organizam s nedjelotvornom sredinom, a s dobro organiziranim ekstremima, pa je, prema tome, taj povijesni neu-

spjeh hrvatske građanske politike prvo 1941. godine širom „otvorio vrata“ radikalnim nacionalistima, čiji je politički program bio ne samo povijesno retrogradan, već je u mnogim detaljima bio i moralno upitan. I onda je posvema razumljivo što je ta „sramna epizoda“ iz nedavne hrvatske prošlosti dovela do toga da su 1945. komunisti/staljinisti, opet bez neke značajnije javne potpore, uspjeli preuzeti svekoliku kontrolu u društvu.

Naravno da ni ovi potonji nisu bili u stanju realizirati neki suvisliji koncept demokracije! Iz svega ovoga proizlazi da hrvatska nacija (i ne samo hrvatska!) u društvene promjene koje su obilježile 80-te i 90-te godine prošlog stoljeća ulazi kao nacija koja još uvijek nije u potpunosti konstituirana. Naime, hrvatska građanska klasa u jednom je povijesnom trenutku odlučila „mudro“ odsutjeti većinu delikatnih društveno-političkih tema, ali ta „mudrost“ predstavljala je najobičniji čin ponižavajuće šutnje (zanimljivo je da se neće bitnije razlikovati ponašanje hrvatskih komunista poslije Drugog svjetskog rata, i oni će, baš kao i hrvatska građanska klasa, između dva svjetska rata, primjenjivati istovjetan recept: većinu političkih izazova u jugoslavenskom/hrvatskom društvu oni su mudro odsutjeli),⁽¹⁹⁾ koja nije ništa drugo nego eminentno kolonijalan čin. A kolonijalan je zato jer je omogućen pretpostavkom moćnog „ja“/monarha koji ne vjeruje u postojanje onih drugih i samim time što „ja“/monarh ne vjeruje u postojanje drugog, to drugo postaje „ne-ja“, negacija svega što „ja“/monarh percipira kao stvarnost.⁽²⁰⁾ I kada je monarh na vrhuncu političke moći, onda je posvema razumljivo što je njegova percepcija prilično neosjetljiva spram svih onih posebnosti, koje bi mogle dovesti u pitanje njegovu prilično površnu percepciju stvarnosti. Ali „politička moć“ nije nepromjenjiva varijabla, jednom za svagda dana, ona je sklona svakojakim oscilacijama. I svaki put kada je u fazi slabljenja, kada nije moćna kao prije, onda dolazi do dramatičnih promjena u političkoj percepciji monarha. Pa će on tako odjednom postati svjestan i onih detalja (a nekada su ti „detalji“ i cijeli narodi), koje je donedavno sustavno ignorirao, odnosno koje jednostavno nije želio vidjeti:

„- Treba provesti jednakost između Hrvata i Srba, tako reći, počam od ovih što Vas pred vrama čuvaju. Jedan, jedan – odgovorio sam.

Na to je Kralj (Aleksandar Karađorđević – op. Z.K.) rekao tišim, ali odlučnim glasom:

-Ali kako to provesti, prijatelju moj (riječ je o hrvatskom kiparu Ivanu Meštroviću – op. Z.K.)? Šta bi na to čaršija, a šta vojni i drugi krugovi? Ja znam da je Beograd, sa svim onim što predstavlja, veća smetnja konsolidaciji države nego što su Hrvati i njihov takozvani separatizam i nego su sva druga pitanja. Jednoga dana ja ću morati raspraviti svoje račune s Beogradom. (...) Budući da sam preuzeo odgovornost za vođenje državnih poslova, ja svakodnevno pratim držanje Hrvata i došao sam do zaključka da oni nisu protiv države, već da su protiv ovakvog tipa države.

(...) Molim Vas da se pobrinite za prvi sastanak između mene i dr. Mačeka i da taj sastanak bude u Vašoj kući. Ja ću s njime riješiti hrvatsko-srpski problem. Na povratku iz Francuske doći ću u Zagreb preko Splita”. (...) Ja ću podijeliti zemlju na dvije polovine: srpsku i hrvatsku. Ova druga obuhvatit će Savsku, Primorsku i Vrbasku Banovinu, pokrajinu Baranju i hrvatski dio pokrajine Bačke sa Suboticom. Neke korekture će biti učinjene u Srijemu, ali se u Hrvatsku neće uključiti Zemun, koji je preko puta Beograda, a koji dr. Maček također traži – rekao je Kralj smiješeći se. – Hrvatska će imati svoj vlastiti parlament i slati će svoje predstavnike na sastanke zajedničke delegacije, koje će se baviti zajedničkim poslovima“(I. Meštrović, 1993, 235-236).⁽²¹⁾

A da „ideološka sljepoća“ nije svojstvena samo monarsima/političarima pokazuje nam primjer hrvatskog slikara V. Becića, koji je poslije Balkanskih ratova, u proljeće 1913. godine, došao u Makedoniju, Bitolu, kao profesor likovne kulture u tamošnjoj gimnaziji. Tu ga je zatekao i Prvi

svjetski rat u kojem će sudjelovati kao dopisnik francuskog časopisa *L'illustration*. I upravo u tom časopisu, neposredno poslije oslobođenja Bitole 1917. godine, informirat će francusku javnost o tom važnom događaju na sljedeći način:

„Bugari su protjerali srpske (sic – op.Z.K.) stanovnike s teritorija koji su zauzeli u Makedoniji. U srpskoj vojsci to se tada nije znalo, a otkako je Monastir (Bitola) bila oslobođena, srpski vojnici rodnom iz toga grada dobili su dopuštenja, na nekoliko dana, da potraže svoje obitelji. Oni su našli svoje napuštene i prazne kuće. Prije nego što su napustili grad, okupatori su kuće temeljito opljačkali i u njima su ostale samo bezvrijedne stvari. Nesretni zatočenci mnogo su propatili pokušavajući prijeći tjesnace Babune, a mnoge žene i djeca umrla su od hladnoće i gladi“.

Gotovo izgleda nevjerojatno da V. Becić ni nakon nekoliko godina života u Makedoniji nije želio znati koji narod tu, zapravo, živi! Ono što je fascinantno u ovome slučaju jest to što slikar/fotograf V. Becić jednostavno ne vidi cijeli jedan narod, pa će sukladno tom „ideološkom previdu“ taj „nevidljivi narod“ i pogrešno imenovati. Sve one očite razlike, jezične i mnoge druge, u odnosu na „imenovani narod“, njemu su potpuno nebitne, jer nema nikakve dvojbe da njegovu percepciju, u najvećoj mjeri, određuje ideologija „jugoslavenstva, koja u to vrijeme „makedonstvo“ kao etničku posebnost, ne samo što ne vidi, već i ne priznaje. Makedonci su, što se njegove ideologizirane perspektive tiče, posvema „nevidljivi“, a ono što se „ne vidi“, to najvjerojatnije i ne postoji! U tom kontekstu, onda može funkcionirati i teza Daniel-Henri Pageauxa o programiranosti imagoških tekstova, jer „u danom povijesnom trenutku (Becić živi i radi u Makedoniji za vrijeme Prvog svjetskog rata – op. Z.K.) i u danoj kulturi (doduše, moramo priznati da nas ova činjenica, u Becićevom slučaju, donekle i zbunjuje. Naime, nikako nam nije bilo jasno kako je moguće da ovaj slikar koji se školovao na jednoj od najprestižnijih europskih akademija, minhenškoj, mogao prihvatiti onakva retrogradna političko-ideološka-estetska uvjerenja, koja su se dijametralno razlikovala i od njegove estetike i od njegovih umjetničkih radova, koji su bili produkt onoga najboljega što je europska moderna na početku XX. stoljeća dala (22) - op. Z.K.), nije moguće reći i napisati o Drugome bilo što“ (2009, 130): A upravo je to V. Becić učinio: ne samo što je Drugog krivo imenovao, već je to pogrešno imenovanje činio svjesno te, na taj način, sudjelovao u kreiranju jedne nove „bijeje mrlje“!

Srećom u hrvatskom političko-kulturnom pamćenju ima i drugačijih, pozitivnijih primjera! Tako će hrvatski kipar i publicist M. Meštrović u razgovoru sa srpskim generalom M. Nedićem u Rimu reći da na svome putovanju po Makedoniji nije primijetio da projekt posrbljavanja Makedonaca daje neke vidnije rezultate, jer „su Makedonci i tvrđi i jači element od Srbijanaca, ili od nas na zapadu. A Makedonci su svjesni te svoje snage. To se vidi, kako iz njihova držanja, tako i iz onoga što kažu. Oni su po prirodi vrlo inteligentni, radišni i ustrajni“ (1993, 177).⁽²³⁾ Ivanu je Meštroviću jasno da nametnuti stereotip o odnosu kolonizatora/Srba i koloniziranih/Makedonaca, u stvarnosti, jednostavno, ne funkcionira sukladno očekivanim projekcijama kolonizatora/ratnih pobjednika. U ovom Meštrovićevom javnom očitovanju simpatija prema „slabom subjektu“/Makedoniji može se vidjeti i svojevrsna, naravno, nesvjesna anticipacija kritike povijesti videne isključivo iz perspektive pobjednika,⁽²⁴⁾ iako će i on sam, u isto vrijeme, svojom umjetničkom praksom, gradnjom nacionalnih spomenika, aktivno sudjelovati u stvaranju kulta (jugoslavenske) nacije/monarha, jer „nacionalni spomenici su svetlišta, mesta na kojima pojedinac može da učestvuje u kultu nacije i da oseti jezu od onog najsvetijeg. Propovedi koje se drže na takvim mestima u službi su političkog vaspitanja. One pridobijaju karakter svečane narodne pedagogije. Njihov je cilj da jednu amorfnu masu (a jugoslavenski narodi u to vrijeme i nisu nešto

više od jedne amorfne mase – op. Z.K.) pretvore u čvrstu formaciju jasnih konturu – „naciju“ (A. Assmann, 2002, 51)

Poslije ovog povijesnog neuspjeha (jugoslavenske) građanske klase, ona je izgubila svaki legitimitet da govori u ime jugoslavenske nacije, da je na bilo koji način predstavlja, jer je ta klasa smatrala da je za njihov prosperitet najbolje „ostaviti stvari nedefiniranima i držati se političke hegemonije“ (I. Banac, 2001, 117), odnosno ona je posvema ignorirala realnu mogućnost da će jednom partikularnom (u jugoslavenskom slučaju to je bio srpski) identitetu, iza kojeg je stajala najjača politička grupacija (srpski dvor, vojska, administracija...) poći za rukom da prazno mjesto univerzalnog ispuni vlastitim sadržajem (književnim kanonima, tradicijom, jezikom, pismom...) i da se, na taj način, elegantno nametne svim drugim (hrvatskom, slovenskom...) partikularnim identitetima. Samo tako određeni partikularni identiteti mogu ostvariti hegemoniju! I toga su, manje-više, svi srpski političari bili itekako svjesni. I upravo u toj mogućnosti da će oni biti ti koji će „puniti prazninu“ svojim sadržajima treba vidjeti temeljne motive srpske politike tijekom rata: bit ćemo velikodušni i pod svoje okrilje primit ćemo našu, „slabiju“ slavensku braću, koja će ionako uskoro izgubiti svoj identitet u novom/našem okruženju!

Samo u tom kontekstu, onda nam može biti razumljivo što se srpska politika nije previše zamarala spoznajom o (teorijskoj) krhkosti „jugoslavenstva“/“esencijalističkog identiteta“, o mogućnosti jednostavne i djelotvorne teorijske dekonstrukcije te ideje/identiteta, jer jedino im je bilo važno da ta apstrakcija/ideja/identitet uspješno funkcionira na razini svakodnevne političke prakse, prakse koja se uopće ne obazire na činjenicu da je ta ideja/identitet rezultat nedavne konstrukcije, već će se njome krajnje vješto koristiti, kako bi ostvarila svoje (partikularne) interese. (25) A apstraktni karakter nacije kao zajednice utemeljene na moralu, prema mišljenju B. Andersona, najfascinantnije se očituje u spomenicima palim borcima i grobovima neznanih junaka, gdje se ta istinski „prazna mjesta“ popunjavaju isključivo sadržajem koji odgovara dominantnoj/srpskoj naciji. „Ceremonijalno poštovanje koje se javno iskazuje tim spomenicima upravo zato što su ili hotimično prazni ili, pak, zato što nitko ne zna tko u njemu leži nema presedana u povijesti. (...) Iako u tim grobovima nema posmrtnih ostataka ni besmrtnih duša koji bi se mogli identificirati, oni su prožeti sablastima nacionalnih zamišljanja“ (1990, 19). I jugoslavenski kraljevski režim dao je nalog, naravno nimalo slučajno upravo hrvatsko-jugoslavenskom kiparu Ivanu Meštroviću, da se i u Beogradu, na Avali, podigne spomenik/grob neznanom junaku, kojem se svjesno neće imenovati njegova nacionalnost, jer taj „neznani junak“ i ništa drugo i ne može biti nego Jugoslaven! Upravo je taj „neznani junak“/„jugoslaven“ trebao predstavljati modus prevladavanja moguće krize identiteta kod onih partikularnih (hrvatskog, slovenskog...) identiteta, koji ne žele samo tako lako odustati od vlastitih identiteta, tako što će im pružiti novi integritet i dignitet u regeneriranoj (jugoslavenskoj) zajednici. Stoga je Ivana Žužul u pravu kada kaže da u okrilju regenerirane zajednice „narodu se (...) jamči „besmrtnost“; osmišljava mu se egzistencija (...). Tim se strateškim potezima (...) doziva „duh“ nacije“ (2007, 288). I jedino se tako može objasniti „zašto toliki pesnici, kompozitori, slikari, vajari i drugi umetnici (već smo više puta napomenuli da je stvaranje prve Jugoslavije više invencija intelektualaca, umjetnika, nego samih političara – op. Z.K.) nalaze da je ideja o nacionalnom identitetu tako moćna i evokativna za njih lično i za njihovu umetnost (a istovjetni procesi ponoviti će se i prilikom stvaranje druge, Brozove Jugoslavije, i u tom projektu aktivno će sudjelovati čitava plejada poznatih i priznatih umjetnika i intelektualaca, koji su onu prvotnu invenciju, s početka XX. stoljeća, željeli ispuniti nekim novim, humanijim i pravednijim sadržajem – op. Z.K.). No glavni razlog što simbolički i obredni vidovi nacionalizma tako neposredno djeluju na osećanje individualnog identiteta leži

u njegovom oživljavanju etničkih veza i etničkog poistovećivanja, a naročito u njegovom čuvanju sećanja na „praoce“ i pale borce u svakom pokolenju zajednice. Po tome je nacionalizam sličan onim verama koje, kao šinoizam, mnogo drže do opštenja s mrtvima i obožavanja predaka. Poput tih religija, nacije i njihove ceremonije davanja pomena okupljaju sve one porodice koje su izgubile srodnike u ratu i drugim nacionalnim katastrofama, kao i sve one koji pogled upiru u zajedničke praoce, kako bi iz njihovog primera crpili onu čvrstinu opredeljenja i onaj duh samopregora koji će ih nadahnjivati na sličan heroizam“ (A. Smith, 1998, 251). No, iz već navedenih razloga, niti ovo povezivanje zajednice s umrlim velikanima, koje je trebalo uspostaviti „kolektivno dostojanstvo“ (A. Smith), u „jugoslavenskom slučaju“ nije moglo dati neke osobitije rezultate, jer su Hrvati već imali jasno ocrtanu naciju s omeđenim granicama, samosvojnim stanovništvom i bogatim pamćenjem. (26)

Na sličnom tragu razmišlja i M. Hroch, koji prema kriteriju kontinuiteta političkih veza uspostavlja dvije skupine malih nacija, nacija koje nemaju odrednice modernog političkog entiteta: a) tzv. „nacije bez povijesti“, nacije koje u svojoj predkapitalističkoj prošlosti nisu bile sjecište neovisnih političkih oblikovanja (u Smithovoj tipologiji Slovenci, Slovaci i Ukrajinci odgovarali bi takvom tipu nacija – op. Z.K.); b) nacije koje su još u srednjem vijeku činile političke entitete, imale vlastitu vladajuću feudalnu klasu, ali su izgubile političku neovisnost ili bitne atribute prije no što su se razvile u moderne nacije (Hrvati, Česi, Poljaci, Mađari – op. Z.K.). U oba slučaja odnos malih, potlačenih nacija prema vladajućoj postao je sastavni dio njihova odnosa, to jest, u tim situacijama vladajuća je klasa vladala nad dvjema ili više nacija te u velikoj većini ili u potpunosti pripadala samoj vladajućoj naciji. Ta okolnost ukazuje na to da je početke nezavisnog postojanja malih naroda karakterizirala nepotpuna društvena struktura, netipična za dani stupanj razvoja. Njima je djelomice ili u potpunosti nedostajala „njihova vlastita“ vladajuća klasa, a katkad nisu u potpunosti bile zastupljene ni druge klase i društvene grupe. Iz toga su proizašle nejednakosti u načinu na koji su različiti tipovi odnosa svojstveni nacionalnom postojanju bili kombinirani. Razina „potlačenosti“ bitno se razlikovala u povijesti pojedinih malih nacija i kretala se od slučajeva na marginama nacionalne egzistencije (Bretonci, Baski i Lužički Srbi) do stanja političke i ekonomske ovisnosti i kulturne stagnacije koju su trpjeli nekada neovisni narodi (Česi, Hrvati)“ (M. Hroch, 2006, 37-38).

Doduše, treba reći da je „društvena i kulturna praksa jugoslovenstva bila (...) svakako „polivalentna“, tj. mogla je istovremeno da priziva jugoslovenski identitet, kao i ekskluzivno nacionalne, odnosno regionalne tradicije. Istorijski događaji, narodna kultura i mitovi mogli su se uklopiti u obe ove konstrukcije identiteta. Monumentalna skulptura Grgura Ninskog, rad vajara Meštrovića, postavljena 1929. u Splitu, mogla je odražavati istovremeno, zavisno od gledišta, hrvatsku nacionalnu ili jugoslovensku istoriju. Sveštenik koji se u 10. veku borio za slovensku liturgiju i glagoljicu i suprotstavljao se Rimu, mogao je biti doživljen kao preteča borbe za hrvatsku samostalnost ili kao simbol južnoslovenske svesti. Predstava, tumačenje i negovanje sopstvene istorije, tj. sopstvene nacije, moglo je, dakle, služiti sasvim različitim potrebama“ (Marie-Janine Calic, 2013, 141-142).

JUGOSLAVENSTVO VS. „GEOPOLITIKA EMOCIJA“

Isto tako, mislimo da danas više nije moguće relevantno govoriti o „jugoslovenstvu“, ako taj pojam, između ostaloga, ne problematiziramo i unutar geopolitike emocija. Propitivanje unutar

„geopolitike emocija“ moglo bi nam pomoći u otkrivanju kako kulture straha, poniženja i nade utječu na oblikovanje svijeta! Ali, isto tako, treba reći da taj osjećaj nesigurnosti uopće nije nikakvo objektivno, vidljivo stanje. Naime, i ovo raspoloženje rezultat je, prije svega, naših interpretacija! Ono ovisi o perceptivnom stanju sudionika i, kako stvari stoje, perceptivno stanje hrvatske političke elite tijekom i neposredno poslije rata nije bilo baš stabilno. „Riječ je o percepcijama vanjskih prijetnji i načinu na koji baš te percepcije, strahovi i prijetnje postaju izvorima djelovanja“ (S. Sampson, 2006, 73).

Naravno, ne mislimo da je do ujedinjenja 1918. došlo samo iz osjećaja straha prema nekim drugim mogućim rješenjima, od kojih su neka bila i prijeteca, a koja su se također ozbiljno razmatrala u visokim diplomatskim krugovima. Naime, raspad Austro-Ugarske Monarhije mogao je biti odigran i na neki drugi način! Ujedinjenje južnoslavenskih naroda i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca nije bila jedina opcija. Međutim, uloga „straha“ u svim tim procesima uopće nije irelevantna, pa bi bilo dobro da se i nju uzme u obzir, jer i te 1914. godine „potvrđen je fenomen koji se inače vidi u jugoslovenskoj historiji: politika deobe u interesne sfere ima realnog smisla i efekta jedino onda kad dobije podršku sa jugoslovenskog područja i od jugoslovenskih nacionalnih političara. Granice među interesnim sferama velikih sila ne određuju velike sile same, nego zavađeni jugoslovenski nacionalizmi (pa tako Republiku Srpsku nisu stvorile velike sile, već su te sile u Daytonu, u studenome 1995. godine, zapravo samo potvrdile, uz tek neznatne teritorijalne korekcije, zatečene vojno-političke odnose na terenu, koje su netom prije toga uspostavile zaraćene strane – op. Z.K.)“ (M. Ekmečić, 1990, 442). I nema nikakve sumnje da su tih ratnih godina hrvatski nacionalisti olako ispustili povijesnu šansu da svekoliku budućnost vlastite zemlje hrabrim i odlučnim političkim odlukama usmjere u jednom posve novom smjeru. Još uvijek ostaje nejasno zašto ondašnji hrvatski političari nisu vjerovali u sposobnost hrvatskih vojnika/domobrana, koji su mogli, bez nekih većih problema vojno ovladati teritorijem Države SHS. Ta mogućnost uopće nije nešto što bi predstavljalo neko nemoguće (sjetimo se samo da je Slavko Kvaternik svojim trupama ušao u Međimurje i na taj način trajno odredio daljnju političku sudbinu toga prostora) političko-vojno rješenje, jer ne treba zaboraviti da je na kraju rata cjelokupna mornarica Austro-Ugarske bila stacionirana u hrvatskim lukama, s pretežno hrvatskim posadama; nadalje, tom vojskom zapovijedao je respektabilni vojni kadar. Ovdje, u prvome redu mislimo na generala Svetozara Borojevića, ali i na mnoge druge iskusne i kompetentne hrvatske časnike, koji su pored vojnih vještina posjedovali i posvema jasnu nacionalnu svijest. No, hrvatski političari/nacionalisti nisu imali dovoljno političke hrabrosti da se upuste u jednu takvu avanturu, već su (o)lako prepustili drugima da odlučuju o hrvatskoj političkoj i inoj budućnosti. I ovaj očiti strah hrvatskih političara od bilo kakve konkretne akcije samo je još jedna potvrda teze C. Schmitta, koji kaže: „Pojam države pretpostavlja koncept političkog“ (2001, 14). Doduše, to ne znači da državu treba identificirati s pojmom političkog, jer razlikovanje na prijatelja i neprijatelja mogu biti svojstveni i za djelovanja religijskih zajednica, ekonomskih udruženja, klasnih grupacija. Ali, država jedina može legitimizirati moć političkog i organizirati narod (u našem slučaju, hrvatski) u političko jedinstvo, može ga ujediniti. I to je bitna specifičnost države u odnosu na druge tipove udruženja. A da bi se postigla homogenizacija, država mora imati jedinstven suverenitet, koji će odlučivati o tome tko je u danom povijesnom trenutku prijatelj, a tko pak neprijatelj: „Suveren je onaj ko odlučuje o vanrednom stanju“ (2001, 91). U tom smislu, političko uvijek prethodi pravu, jer tek kroz uspostavljanje stabilnosti, mira i reda, političko stvara elementarne pretpostavke za njegovu primjenu. Nažalost, krajem Prvoga svjetskoga rata, na hr-

vatskim prostorima egzistira heterogeni politički prostor, unutar kojeg vlada kompetencija „raznih političkih, ekonomskih i religijskih udruženja“ (2001,30).

Razmišljajući u ovim relacijama, između ostaloga, otvaramo i jednu od najtraumatičnijih tema novije hrvatske povijesti - temu „hrvatske kulture straha“. Naime, samo iz te perspektive moguće je objasniti određene političke odluke koje su bitno utjecale na buduću „hrvatsku povijest“. A jedan od najčešćih derivata te „kulture straha“ očituje se u neobjašnjivoj sklonosti Hrvata da se za ljubav slavenskog ujedinjenja (o)lako odreknu „svog konkretnog subjekta (ovdje prije svega mislimo na ulogu jezika u konstituiranju hrvatske nacije, gdje je „ilircima“ bila primarna pisana, a ne govorna baština, što će se nesretnim „Bečkim dogovorom“, nažalost, promijeniti – op. Z.K.) za volju jedne apstraktne cjeline“ (M. Krleža, 1963, 67). Konačno, zar nije Lj. Gaj, uostalom kao i svaki romantični genij, konstruirao moderni hrvatski identitet pod fiktivnim, a ne pod vlastitim nacionalnim imenom. I na taj se način samo još jednom u hrvatskoj povijesti demonstrirao posvemašnji strah od vlastite suverenosti, jer upravo „biti suveren“ znači da se s punom sviješću preuzima odgovornost za svekoliku sudbinu države. (27)

Stoga se uistinu može reći da su i Hrvati (ali, jednako tako, i Slovenci), podjednako uplašeni od svoje bezuvjetne suverenosti i državnosti. Stvar je dovedena gotovo do „nacionalnih paradoksa“: i jedni i drugi opsjednuti su idejom vlastite države, a kada se ta želja/fantazma konačno i ostvari, onda nastaju nerješivi problemi. Naime, niti jedni, niti drugi, nisu u stanju „ostvarenje želje/“vijekovnog sna“ pratiti adekvatnim političkim aktivnostima/konkretnim akcijama. Naime, gotovo je nevjerojatno koliko su, i jedni, i drugi, „uplašeni od samog lika države“.

„Budući da smo do sada imali samo iskustvo življenja u stranim državama, nikad u svoj, izgradili smo percepciju da je država samo instrument prisile. Ne razmišljamo o državi kao o pravnoj državi (Rechtstaat), koja bi bila čuvar prostora slobode i zaštitnik ljudskih prava, nego kao o nečemu što nas prisiljava na dužnost i obveze, kao instrument nasilja ili čak prijetnja naših prava“ (T.Hribar, 1987, 25). (28)

U tom (o)lakom odricanju odlučujuću ulogu odigrali su hrvatski unitaristi/orjunaši, koji „su željeli potpaliti kotao jednonacionalne jugoslavenske smjese, poričući važnost povijesnih utjecaja u životu Južnih Slavena. Po njima su trenutne političke potrebe, geopolitički razlozi i izvanjski pritisci bili dovoljni za prevladavanje srpsko-hrvatskih razlika. U tom su smislu unitaristi predstavljali istinsku protupovijesnu frakciju. Njihov je voluntarizam bio loše probavljen“ (I. Banac, 1988, 104). No, oni su, nažalost, otišli i korak dalje, počeli su vjerovati da je „hrvatski dio srpskohrvatskog naroda“ na neki način manje vrijedan od „srpskog dijela“, a tu su ideju objeručke prihvaćali velikosrpski krugovi. U tim se krugovima hrvatskih unitarista sve više smatralo da su Hrvati, zahvaljujući svojoj izloženosti „dekadentnom Zapadu“ – u čemu je bio sadržan prototip mišljenja nekadašnjih slavofila o nadmoći pravoslavlja – nacionalno i dinamički slabiji od Srba:

„Hrvat hoće da živi, Srbin je spreman da gine ... Hrvat kao intelektualac želi da sve više spozna, da, shvati, kritikuje pa je za to više kontemplativan, više oprašta, slabije reagira, više je skeptik, čak do cinizma, nego fanatik. On se osjeća višim i onda kad je nisko pao, jer intelektualizam vodi relativizmu i neaktivnosti. I možda je baš zato toliki moralist, što ima tako malo moralne snage. Srbin nije moralist, ali ima jak moral, moral aktiviteta i reagiranja ... moral kosovski, moral okajavanja i osvete. Njegova težnja nije da sve shvati, nego da što više može. Hrvatstvo reprezentira statiku, a Srpstvo dinamiku, Hrvatstvo potencijalnu, a Srpstvo kinetičku energiju našega naroda, Hrvatstvo je refleksija, Srpstvo akcija“ (isto, 104-105). (29)

Ove opore konstatacije M. Marjanovića o nama samo su još jedna od potvrda da ni na kraju XIX., odnosno na početku XX. st., većina dilema oko našega nacionalnog identiteta još uvijek

nisu razriješene. Kriza identiteta svojstvena je tom razdoblju hrvatske povijesti. I tu krizu identiteta moguće je svesti, između ostaloga, i na pojam straha: Hrvati su itekako bili svjesni da jedan stari, relativno poznati svijet/Austro-Ugarska nužno mora propasti, da mu jednostavno nema spasa, a ono „novo“ (zajednička jugoslavenska država) što se nudi nije u bitnim detaljima definirano, postoje određene (prijeteeće) praznine,⁽³⁰⁾ koje generiraju posvemašnji strah u odnosu na neizvjesnu političku i inu budućnost.

I ta neizvjesnost, točnije strah od onoga što tek treba doći, što je krajnje difuzno, nedefinirano, logično generira krizu identiteta, gdje se onda čak i „ujedinjenje“ sa Srbijom kod mnogih ondašnjih protagonista nekritički doživljava kao stvaranje toliko potrebnog osjećaja nade, gdje se onda ta potreba za brzim i bezuvjetnim „ujedinjenjem“ doživljavala kao spasonosno rješenje, koje će Hrvatima omogućiti da relativno elegantno prevladaju inače nepodnošljivu i prijetecu političku situaciju: postoji realna mogućnost da se izgube dijelovi teritorija, u zemlji je stanje krajnje kaotično, društvo se naočigled svih raspada, državne institucije više ne funkcioniraju, izgubile su svaki legitimitet, Narodno vijeće preuzima ingerencije Sabora, dalekosežne političke odluke donose se argumentom sile, a ne silom argumenata, više ne funkcioniraju nikakvi kontrolni mehanizmi prilikom donošenja bitnih i dalekosežnih političkih odluka, kao što je to bila odluka o (bezuovjetnom) ujedinjenju sa Srbijom...

Ovdje smo otvorili jedno vrlo bitno pitanje: što se u Hrvatskoj, zapravo, znalo o Srbiji tog vremena? Kako su Srbiju vidjeli S. Radić, odnosno Supilo ili, pak, neki drugi pojedinac iz Hrvatske? Kao što možemo shvatiti pozitivan, doduše, nekritički odnos pojedinaca u Hrvatskoj prema uspjesima srpske vojske u Balkanskim vojnama, tako nam je, jednako tako, neshvatljivo kako uopće ne znamo što se u Hrvatskoj mislilo o „majskom prevratu“ 1903. godine u Srbiji? Kako se taj krajnje barbarski čin, brutalno ubojstvo kraljevskog para, koji je zgrozio ondašnju demokratsku Europu, percipirao u hrvatskoj političkoj javnosti? ⁽³¹⁾ A upravo će takav, neciviliziran, nedemokratski način rješavanja problema postati pravilo političkog ponašanja u novoj državnoj zajednici: ubojstva, državni teror, šikaniranje ne samo političkih protivnika, već i „nevidljivih nacija...

MAKEDONSKI SLUČAJ: VIDLJIVOST VS NEVIDLJIVOST

A situacija u Makedoniji je još tragičnija: poslije Prve i Druge balkanske vojne, i Prvi svjetski rat se vodi na makedonskom teritoriju, uspostavljen je Solunski front, gdje se, između ostalih, bore i ginu makedonski mladići, u različitim vojskama, za tuđe političke i teritorijalne interese, gdje su protjerivanja, progonstva i dijelom „uništenje nepoželjnih manjina bili (...) uobičajena praksa (misli se na praksu u Balkanskim vojnama – op. Z.K.) kako bi se opravdale teritorijalne pretenzije koje inače više nisu bile legitimne“ (Marie-Janine Calic, 2013, 82).

U Makedoniji, u to vrijeme, od institucionalnih oblika, ne postoji gotovo ništa: ni parlament, ni organizirane političke stranke, ni nacionalna crkva, ni tisak, ni vlastite škole, pa sukladno svemu tome ni rudimentarni elementi bilo kakve političko-akademske javnosti, a javnost, prema H. Plessneru, „počinje tamo gde prestaju ljubav i krvna povezanost. Ona je, kao večno neprekoračiv i otvoren horizont koji okružuje zajednicu, sinonim za moguće odnose neodređenog broja i vrsta osoba“ (2004, 53-54). A kada svega toga nema, i kada su „krvna povezanost i ljubav“ dominantne društvene relacije, onda nije realno očekivati da će se formirati društvena skupina, koja bi imala snage reprezentativno zastupati interese cijele zajednice. U jednoj takvoj kaotičnoj situaciji nije moguće očekivati da bi netko mogao artikulirati neku suvisliju i obvezujuću makedon-

sku političku platformu, jasniju nacionalnu strategiju, koja bi ponudila neke razumnije i prihvatljivije izlaze iz ove krajnje frustrirajuće i traumatične situacije i koja bi onda mogla ravnopravno konkurirati sličnim vodećim skupinama u susjednim zemljama: Srbiji, Bugarskoj, Grčkoj...

U takvim okolnostima posvema je logično da mnogi od mislećih ljudi, učitelja, folklorista, lingvisti, intelektualaca..., politički lutaju, jer „kao što ljudi mijenjaju religiju (...) tako mogu promijeniti i mijenjaju etničku pripadnost“ (H. Bienen, 1995, 168-169). Ovom oporom konstatacijom ne bismo, ni na koji način, željeli marginalizirati dugogodišnju oružanu i oslobodilačku borbu za makedonsku državu svih onih koji su sebe, u jednom povijesnom trenutku, doživljavali kao etničke Makedonci. I ne mislimo da je određeno kašnjenje u stvaranju države/nacije znak bilo kakvog pomanjkanja političkih ili nekih drugih sposobnosti.

I mi smo, jednako kao i Misirkov, svjesni da je Makedonija bila središnji dio Otomanske imperije, gdje su temeljni političko-geostrateški interesi novonastalih susjednih država, grčke, srpske, bugarske, a poslije Prve balkanske vojne i albanske, i više nego eksplicitno doveli u pitanje svaku ideju slobodne i samostalne makedonske države. Konačno, i u geopolitičkim planovima velikih sila (Velike Britanije i Rusije, u prvome redu) nije bilo, početkom XX. stoljeća, predviđeno stvaranje nikakve makedonske države/nacije. Nema sumnje da u to vrijeme nitko od relevantnih političkih aktera nije smatrao da makedonski narod posjeduje onu potrebnu „kritičnu“ masu, koja bi mu omogućila položiti „pravo na status nacije. Samo je grupama koje su odgovarale zahtevu da se mora doseći „određeni prag“ priznavao pravo na politički suverenitet (državu – op.Z.K.)“ (Ch. Giordano, 2001, 46).

I ako ćemo prihvatiti ove neprijeporne činjenice, onda nam, jednako tako, mogu biti jasnija i razumljivija sva ona silna politička, a samim time, i etnička, lutanja mnogih makedonskih revolucionara (Aleksandrova, Protogerova...). (32) Ali, mišljenja smo da se njihovo političko djelovanje mora, prije svega, kontekstualizirati, jer samo tako moći ćemo shvatiti zašto su oni, ali i mnogi drugi, relativno često mijenjali ne samo svoja politička uvjerenja, već i svoju etničku pripadnost. No, ta njihova politička i ina lutanja, koja nije moguće povezati samo s jednom (bugarskom) opcijom, skupo su plaćena na mirovnim konferencijama u Bukureštu i Versaillesu. Ali, to nikako ne znači da te njihove aktivnosti, koje su u određenim povijesnim trenucima, možda, i bile pogrešne, nisu zametnuli sjeme buduće nacije. I upravo će iz te „klice“ do rađanja nacije etnički/makedonski narod proći kroz niz dugotrajnih i traumatičnih epizoda: Ilindenski ustanak, Mladoturska revolucija, Balkanske vojne, Prvi svjetski rat, život u emigraciji... A u svemu tome neprocjenjivu ulogu odigrao je tiskarski kapitalizam, „koji je sve većem broju ljudi (Makedonaca – op. Z.K.) omogućio da sebe dovede u vezu s drugima i da o sebi misle na sasvim nove načine“ (B. Anderson, 1990, 41). Nema nikakve dvojbe da je jedan od značajnijih poticaja za nastanak i razvoj nacionalne svijesti bio razvoj tiska kao robe široke potrošnje, koji je, između ostaloga, donio i bitno novo poimanje vremena. I tek tada možemo govoriti da su stvorene sve pretpostavke koje će i makedonskoj naciji „omogućiti historiju“. „Ako o realnosti države-nacije u prostoru svedoči njena teritorija, njena realnost u vremenu potvrđuje se ukoliko ona sebi pribavi historiju. To što je neka država-nacija iskonstruisana na osnovu istorijskog materijala koji nikada nije postojao ili iz materijala sumnjive relevantnosti, ne mora neizostavno umanjivati realnost te države-nacije, ako je ona vezana za određenu teritoriju. Upotreba takvog marginalnog istorijskog materijala ipak ozbiljno dovodi u pitanje realnost te države-nacije u vremenu, a time i njen identitet (a da su te tendencije još uvijek aktualne i djelatne i da uopće nisu stvar prošlosti potvrđuje nam i današnji stavovi pojedinih susjednih država, koje i dalje osporavaju i ime, i identitet, i materijalnu, ali i duhovnu povijest makedonske države/nacije – op.Z.K.) (I. Neumann, 2011, 136). (33)

No, ako je tome doista tako, onda se uopće ne moramo čuditi što u samom početku ideja jugoslovenstva nije mogla uhvatiti neke dublje korijene u Makedoniji, jer makedonske političke elite početkom XX. stoljeća kada pokušavaju formulirati politički program kojim bi se trebalo potvrditi postojanje makedonske nacije fenomen „jugoslovenstva“ uopće ne smatraju politički relevantnom činjenicom.. Naime, u konstruiranju predhistorije makedonske nacije, kako bi se ona realizirala u vremenu i u prostoru, „jugoslovenstvo“ kao ideja uopće ne igra neku značajniju ulogu, i ona kao takva nije relevantna u stvaranju protomakedonskog identiteta. U to vrijeme neke druge političke veze, kulturne sličnosti, neki drugi modeli ekonomskih transakcija, bit će puno relevantniji za konstruiranje makedonskog identiteta. „Naravno, takav politički proces uvek će biti nametnut onom geografskom području (u našem slučaju balkanskom – op.Z.K.) koji je već po mnogo čemu heterogen. Ovde je poenta jednostavna to da graditelji nacija politički obrađuju ove sličnosti i različitosti i da ti politički akteri odlučuju koje sličnosti ubuduće treba smatrati političkim relevantnim, a koje (u ovome makedonskom slučaju, „jugoslovenstvo“ – op. Z.K.) pak ne“(I.Neumann, 2011,136).

A u dvadesetim godinama prošloga stoljeća, čak i neke od najrevolucionarnijih političkih organizacija poput „Srpsko, hrvatsko i slovenska omladina“, koja se u svom programu, između ostaloga, zanosila idejom Balkanske federacije (tom istom idejom zanosit će se i mnogi makedonski političari, pa i oni koji su se deklarirali kao pripadnici komunističke ideologije, poslije Drugog svjetskog rata i zbog toga će biti politički sankcionirani, izbačeni iz partije, trajno odstranjeni iz političkog života, optuženi za „desna skretanja“), nije u toj imaginarnoj, a u odnosu na „zamišljene“ nacije, relativno relaksirajućoj i benevolentnoj, Balkanskoj federaciji, željela vidjeti evidentno postojanje još jedne, makedonske nacije, još jednog, makedonskog identiteta. Ime te nacije, kao i njena ostala pripadajuća prava, članovima te organizacije, u to vrijeme, nije značilo apsolutno ništa! Doduše, treba biti iskren i reći da u to vrijeme, gotovo nitko od relevantnijih aktera ondašnje jugoslavenske političke scene nije u tom ignoriranju makedonske nacije/identiteta vidio neki veći problem, jer njihove političke paradigme jednostavno nisu bile u stanju percipirati postojanje snažne volje, točnije ekstremnog „shizmatičkog diferencijalizma“ i kod Makedonaca(34) da i oni jednako tako žele biti posebnom nacijom, koja se u nekoj mjeri razlikuje od svojih susjeda: Bugara, Srba, Grka..., odnosno postojanje jedne snažne grupacije koja sebe zamišlja kao posebnu naciju:“To znači da svaka nacija jeste ustanovljena, instituisana datim društvom koje sebe zamišlja kao nacija“(S.Gourgouris, 2004, 49). Drugim riječima, S. Gourgouris smatra da je nacija zajednica onih koji vjeruju da pripadaju određenoj grupaciji. Ovom konstatacijom nacija se određuje kao vjerovanje u pripadnost: ja vjerujem da pripadam toj/makedonskoj, a ne nekoj drugoj/bugarskoj, srpskoj... grupaciji! I u toj fantaziji pripadnosti treba vidjeti temelj konstituiranja nacije. Pripadanje nacionalnoj/makedonskoj zajednici je fantazija koju umišljaju njeni (makedonski) članovi:“Instituisanje nacije nije naprosto rad date vladajuće klase ili ideologije – delovanje na nivou državnog aparata, nego imaginarno instituisanje datog društva u čijoj fantaziji je svako saučesnik“(2004,75). Za razliku od drugih teoretičara nacije (B.Andersona, A.Smitha, E. Gellnera...), S. Gourgouris smatra da nastajanje nacije nikako ne treba vezati za neko određeno povijesno razdoblje ili neke određene društveno-ekonomske uvjete, već je nastajanje nacije isključivo proizvod su-participacije u zajedničkoj imaginaciji.

Nažalost, niti u jednom zborniku, pa čak ni u onom čuvenome „Etničke grupe i granice“, koji je uredio F. Barth, kao ni u većini drugih relevantnih antropoloških studija o etnicitetu ne nalazimo suvislo objašnjenje kako i zašto su se u nekoj regiji (u našem slučaju – Balkanu/Makedoniji) uopće i pojavile etničke razlike, kako se nekad homogene grupe tijekom povijesti razdvaja-

ju u dvije etničke grupe ili više njih,⁽³⁵⁾ odnosno što je to što dovodi do toga da u jednom povijesnom trenutku iskreno počnemo vjerovati da pripadamo upravo ovoj/makedonskoj, a ne nekoj drugoj/bugarskoj, srpskoj..., grupaciji. A upravo će to „vjerovanje“, uz postojanje postojećih etničkih veza, prema mišljenju Dominique Schnapper, dovesti do izgradnje makedonske političke jedinice na danom teritoriju.

A da će neki i krajem 80-tih godina biti u dvojbi o postojanju makedonske (ali, jednako tako, i crnogorske i muslimanske/bošnjačke) nacije pokazat će nam neki tekstovi iz slovenske „Nove revije“, revije u kojoj je, početkom 1987. godine, objelodanjen prvi pravi „etatistički“ slovenski nacionalni program: „Ti su narodi (misli se na makedonski, crnogorski i bosanske muslimane – op. Z.K.) stvoreni od strane Komunističke partije (mi, za razliku od I. Urbančića, u ovome performativnom/konstruktivističkom činu komunističke partije ne vidimo nikakav ni politički ni teorijski problem, jer sve europske nacije su, na ovaj ili onaj način, prije ili kasnije, konstruirane – op. Z.K.), koja je stvarala nacije i države i to na račun onih nacija (slovenske, hrvatske i srpske – op. Z.K.) koje su se stvorile kao rezultat svojih vlastitih povijesnih nacionalnih pokreta (bit će da I. Urbančić, u to vrijeme, nije čitao recentnu teorijsku literaturu: Andersona, Gellnera, Smitha, Hobsbawma, Eriksena..., jer je i više nego očito da njegovi teorijski pogledi ne nadilaze okvire nacionalističke esencijalističke paradigme, koja je samo logična posljedica hegemonističke politike identiteta – op. Z.K.) pa su bile i sposobne da se razviju do razine samodovoljnosti“ (I. Urbančić, 1987.).

HRVATSKI SLUČAJ: CENTAR VS PERIFERIJA

Vratimo se još jednom „hrvatskom slučaju“! Politička situacija u kojoj su se Hrvati našli tijekom Prvog svjetskog rata uistinu je i teška i neizvjesna: većini je bilo jasno da će Austro-Ugarska izgubiti rat, isto tako, bilo su svjesni da su sile Antante morale obećati Italiji neku protuuslugu, jer ne bi samo tako, bez ikakve teritorijalne kompenzacije, početkom 1915. godine Italija promijenila stranu u ratu, napustila svoje dotadašnje ratne saveznike, Austro-Ugarsku i Njemačku. Ta nagla promjena strana u ratu morala je biti nekako honorirana, a nagrada su bili hrvatski teritoriji, Istra, Dalmacija, otoci ... I da poslije rata ne bi bilo nikakve zabune glede dogovora, svi ti detalji pedantno su katalogizirani u Londonskom ugovoru, u njegovim tajnim aneksima! I nema nikakve dvojbe da ondašnjim hrvatskim političarima uopće nije bilo jednostavno donositi mudre političke odluke. Oni su obuzeti strahom ne samo za svoju budućnost, već i za budućnost zemlje čiji su politički predstavnici. U tom smislu u pravu je D. Moisi kada kaže da „strah podstiče obraćanje pažnje na okruženje i u tom smislu predstavlja neku vrstu konstruktivnog upozorenja, prirodni nagon za zaštitom. Strah može biti i izvor nade“ (2012, 112-113). I neki drugi analitičari⁽³⁶⁾ također smatraju da je do ujedinjenja Jugoslavije došlo, između ostaloga, i zbog straha spram mogućih, još tragičnijih geo-političkih alternativa!

Srbi, za razliku od Hrvata i Slovenaca, prije ujedinjenja imaju svoju vlastitu državu, koja je omogućila da se srpska nacija stvara „u većoj mjeri na državopolitičkoj osnovi“ (P. Matvejević, 1984, 37). Nitko i ne spori da je njihov put različit u odnosu na Slovence i Hrvate, kod kojih je kultura „preuzimala političke funkcije, ponekad više nego što to pogoduje kulturnom stvaralaštvu, zagovarala nacionalne ideje, zasnivala programe. (...) Projekti proistekli iz same kulture imaju u pravilu više utopijskih obilježja, oni državno-politički obično u užu ali određeniji. Te su se osobitosti očitovale i sučeljavale u nas od samog početka“ (isto).

Isto tako, ne bi bilo politički, a ni moralno korektno dovesti u pitanje njihova stradanja, patnje i žrtve. No, to ne znači da i drugi nisu imali jednako velike žrtve, da i druge nacije nisu jednako tako stradale i patile, kao i srpska nacija. Ali, ono što je bitno, različite nacionalne države nalaze se u nejednakom odnosu prema snagama univerzalizacije. Jugoslavensku ideju nužno treba vidjeti i kao odnos između univerzalnoga (nema nikakve dvojbe da se pod patronatom Rusije Srbija početkom XX. stoljeća, posebice nakon Balkanskih vojni, nametnula kao gravitacijsko središte južnoslavenskog nacionalnog pokreta, točnije kao aktivno političko središte koje pretendira da bude „univerzalno“/homogenizirajuće u odnosu na ostale južnoslavenske nacije, koje su u to vrijeme ponašaju krajnje pasivno, one su, u to vrijeme, tek puki promatrači velikih i dramatičnih povijesnih zbivanja)(37) i partikularnoga, gdje taj odnos nije samo teorijsko pitanje, već jednako tako i *par excellence* političko pitanje, jer „politika najveće, srpske nacije okupirala je centar kao sopstveni etnonacionalni interes, težeći ka unitarizmu i centralizmu, jer su Srbi smatrali Jugoslaviju kao „svoju“, u kojoj svi Srbi žive u jednoj državi. S druge strane, tradicionalni nacionalistički cilj Hrvatske bio je u borbi protiv centralne vlasti i težnja ka autonomiji i samostalnosti“(V. Pešić, citirano prema V. Pavlović, 2009., 163). Vesna Pešić ovdje samo reciklira poznate stavove G. Schopflina, koji smatra da su „Hrvati zbog svoje stoljetne podređenosti „udaljenom centru“ razvili izuzetnu osjetljivost u odnosu na Beč i Budimpeštu. Odmah nakon ujedinjenja 1918. godine stvaranjem unitarne i centralističke države preko koje su Srbi uspostavili svoju dominaciju, Hrvati su počeli gledati Beograd na isti način kao i na Budimpeštu, tj. kao na izvor svih svojih nevolja“(1972, 125). I nema nikakve dvojbe da je ova jugoslavenska antinomija „centar“ vs „periferija“(38) sve vrijeme destruirala svaku ideju države, jer jednostavno nije stvarala elementarne pretpostavke za njenu stabilizaciju u bilo kojoj političkoj formi. Ova temeljna podjela između dvije nepomirljive i kompromisima nesklone nacionalističke koncepcije nije bila prevladana ni u prvoj ni u drugoj Jugoslaviji. Prividno razrješenja ove antinomije ostvarit će se u ratu 90-tih godina prošloga stoljeća, jer „poučeni primjerom jugoslavenskih komunista, građanski je rat (ovu kvalifikaciju moguće je relativno jednostavno i s puno argumenata osporiti, ali ovdje smo je svjesno preuzeli, jer držimo da je autor, između ostaloga, želio reći da se na ovim prostorima isključivo u „graničnim/ratnim situacijama“ mogu stvarati nove države – op.Z.K.) bio prilika za stvaranje novih država, na isti onaj način kojeg ga je Tito iskoristio za stvaranje svoje države – prvo (od 1945.) narodne, a potom (od 1963.) socijalističke Jugoslavije“(D. Jović, 2003., 121).

Nadalje, multikulturalizam, prema mišljenju E. Laclaua, na jedan neposredan način i potvrđuje ovu našu konstataciju da odnos između univerzalnog partikularnog nije samo teorijsko, već i političko pitanje. Segregacija i kulturna autonomija predstavljaju normativnu vrijednost, a kao takve predstavljaju i povod za nove političke borbe koje se vode u ime autentičnosti. Međusobno odvojeni i različiti kulturni identiteti, a upravo je o takvim identitetima riječ u novoformiranoj jugoslavenskoj državi/Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, sve odlučnije će zahtijevati radikalnu (političku i inu) autonomiju! I očito da bi tu trebalo tražiti razloge neuspjeha svake jugoslavenske ideje, koja sve one tenzije između različitih kulturnih identiteta nije bila u stanju na pravi način riješiti. Naime, „za zagovornike Velike Srbije, afirmacija bilo koje nesrpske individualnosti predstavljala je ustupak a također i gubitak. (...) Za jugoslavenske unitariste – te zlosretne graditelje nove, integralne jugoslavenske nadnacije – sve su individualnosti (premda srpska svakako manje) bile prepreka za punu integraciju. Bolje se držati centralizma, makar u njemu dominirali Srbi, nego se pokoriti „plemским separatistima“(I.Banac, 2001., 117). Jugoslavenski unitaristi itekako su svjesni činjenice da su „plemски separatizmi“/partikularni „nacionalni identiteti“, njihova povijesna sjećanja, kudikamo stariji od bilo koje ideje „jugoslaslavenstva“. I ta ih je

spoznaja činila silno nesretnim, jer su bili svjesni da se niti jedan partikularni „nacionalni identitet“ ne želi, u ime neke nedefinirane apstrakcije, odreći svojih posebnosti, svojih tradicija, svojih diskurzivnih praksi...

UNIVERZALIZAM VS PARTIKULARIZAM

Do istih je zaključaka došao i A.B. Wachtel⁽³⁹⁾ analizirajući recentne jugoslavenske književne časopise, koji su izlazili neposredno poslije Prvog svjetskog rata, jer priloži u tim časopisima svjedoče tek o duhu usputne kulturne suradnje, a nikako o nekom pretjeranom oduševljenju multikulturalnošću ili nadnacionalnom kulturom. I ako je to točno, onda je veliko pitanje koliko je uopće točna njegova konstatacija da je već nekoliko godina prije nego što je u Prvom svjetskom ratu sazio u političkom smislu presudni trenutak za stvaranje države Jugoslavije, u umjetničkoj i književnoj avangardi Slovenije, Hrvatske i Srbije stvoren konsenzus oko njenih kulturnih temelja. Budući da nije došlo do neke intenzivnije interkulturalne komunikacije, jugoslavenska/multikulturalna zajednica, ni poslije čina ujedinjenja, tada, ali ni u drugoj, socijalističkoj Jugoslaviji, nikada neće prevladati stanje jednostavne koegzistencije.⁽⁴⁰⁾ A unutar jednog takvog stanja moguć je nastanak stalnih tenzija između kultura različitih naroda. U tom slučaju nužno ćemo se morati suočiti sa stanjem u kojem prevladavaju procesi apsolutizacije partikularnih kulturnih identiteta. A poslije svake apsolutizacije nužno slijedi ideološka/politička reinterpretacija partikularnih kulturnih identiteta, koja u konačnici destruiira svaku ideju multikulturalizma i nadnacionalnog/jugoslavenskog identiteta.⁽⁴¹⁾ No, ovaj „jugoslavenski slučaj“ uopće nije usamljen primjer. Tako će ruski grof Ivan Golovine još davne 1854. godine primijetiti da je glavna posljedica kozmopolitizma u gradu Odesi to što su se umnožili razni serklovi i društva (njemačka, francuska, talijanska, židovska, ruska, grčka...), ali usprkos svim tim procesima, u tome gradu, nije došlo do stvaranja ni zajedničkog društva ni zajedničke kulture.

Treba biti svjestan da niti u jednoj Jugoslaviji nije moglo funkcionirati načelo jedan narod – jedna država – jedna kultura! A državni sustavi, i u kraljevskoj, i u socijalističkoj Jugoslaviji, nužno su bili naklonjeni jednoj/srpskoj od supostojećih kultura. I kako u (jugoslavenskom) slučaju nema preklapanja između nacije i države, onda u tom slučaju ne funkcionira ni Gellnerova definicija nacije, u kojoj stoji da naciji dva čovjeka mogu pripadati isključivo ako dijele istu kulturu. Problemi se javljaju onda kada „nekoliko nacija ili delova nacija povezano u okviru jedne države (Jugoslavije – op.Z.K.), država mora odlučiti kojoj kulturi treba dati prednost i na koji način se ostvaruje uspešna politika kulturne homogenizacije. Ovo pojačava sumnje u sposobnost države koja se kompromituje zbog zaštite i podsticanja različitih kultura unutar svoje teritorije. (...) Koliko daleko država može da ide u priznavanju i podsticanju (finansiranju) različitih kultura u okviru svoje teritorije, a da pri tome ne ugrozi kulturnu homogenost koju Gelner smatra neophodnom za prosperitet industrijskih društava? Zanimarivanjem ove poente, Gelneru ne polazi za rukom da se lati jednog od glavnih problema sa kojim se suočava savremena evropska društva u kojima političke jedinice uglavnom karakteriše nekoekstenzivnost nacije i države“(M. Guibernau, 1997, 58).

Naposljetku, treba imati na umu da se uvijek “između univerzalizacije i partikularnosti otvara napeto polje politike identiteta, u kojem se (...) odigrava globalna borba za priznanje”(A. Assmann, 2011., 335). A kada je riječ o “jugoslavenskoj naciji” onda je evidentno da ni oni koji zagovaraju to rješenje, kao ni oni koji se ne prepoznaju u tom kolektivnom identitetu, niti jednom

javnom gestom, ne pokazuju neku preveliku želju da se to polje napetosti nekako pokuša prevladati. Tako D. Ćosić neće kriti svoju šokiranost poslije sastanka srpskih i slovenskih intelektualaca u ljubljanskoj kavani Mrak, u studenome 1985. godine, kada su mu slovenski kolege otvoreno rekli da „ne očekuju ništa od Jugoslavije“ (1992., 71), jer ona je ionako nacionalistički koncept koji pripada idejama XIX. stoljeća, te da bi, za opću stvar, bilo i više nego korisno kada bi i srpski intelektualci „jednom i zauvijek trebali odbaciti svaki internacionalizam i univerzalizam“ (1992., 72). Treba reći da su slovenski intelektualci bili u pravu, jer svako inzistiranje na „internacionalizmu/jugoslavenstvu“ od strane srpskih intelektualaca nije bilo ništa drugo nego tek puka promocija „srpskog nacionalizma/šovinizma“. (42)

I ove slovenske sugestije srpskim intelektualcima posvema su na tragu onoga što u svojoj knjizi „Raskol“ piše francuski filozof Jean-Francois Lyotard: „Narodi ne obrazuju jedan narod, ni Božji narod, ni suvereni narod građana sveta. Još uvek ne postoji svet, nego svetovi (imena i razne priče). Internacionalizam ne može da prevaziđe nacionalne svetove jer ne može male narodne priče da obuhvati u epopeje (...). Čak i komunistička epopeja o oslobađanju radničke klase deli se na nacionalne komunističke epopeje“ (1991., 169); pa onda, nije moguće govoriti o postojanju univerzalne/jugoslavenske zajednice ili nekog kozmopolitiskog čovječanstva. I ako ove teze sada apliciramo na naš „jugoslavenski“ slučaj, onda ćemo vidjeti da ne postoji nikakvo „jugoslavensko“ jedinstvo. Postoji samo heterogenost, odnosno već formirane zajednice (hrvatska, slovenska, makedonska, albanska...) sa svojim jasno definiranim diskurzivnim (i političkim i kulturnim) praksama, koje ne samo što nije moguće svesti na neko „jugoslavensko“ jedinstvo, već te prakse tako što jednostavno i ne žele. I u tom raskolu ne treba a priori vidjeti ništa loše. Dapače! Raskol samo potvrđuje da je svijet mnoštvo i da bismo se trebali naučiti živjeti u tom mnoštvu.

No, te njihove reakcije posvema su razumljive, jer i kod hrvatske i slovenske nacije ne postoji baš neka pretjerana zajednička volja za budućnošću, a jednako tako, one i ne dijele sa srpskom nacijom neko značajnije zajedničko iskustvo (veliko je pitanje koliko je to bio i Drugi svjetski rat, jer u Sloveniji i Hrvatskoj partizanski pokret, za razliku od srpskog iskustva, bili su ideološki mnogo „šareniji“, u njemu su podjednako sudjelovali i komunisti i ne-komunisti, kršćanski socijalisti, socijaldemokrati, liberali, haesesovci i nije ih moguće svesti isključivo na komunistički/boljševički narativ, kao što je to bio slučaj u Srbiji)(43) iz prošlosti. A za formiranje bilo kojeg kolektivnog identiteta morale bi se podudarati obje komponente: i vrijednosna i iskustvena! A do jednog takvog podudaranja, u „jugoslavenskom slučaju“, nije došlo! A nije došlo jer, između ostalog, nisu postojali niti veliki događaji „u povijesti koji bi mogli povezati pripadnike različitih etničkih i kulturnih zajednica i biti izvorište zajedničkog političkog identiteta kao u nekim višenacionalnim državama“ (M. Kasapović, 2005., 199-200).

Konačno, i sami moramo znati da su u Hrvatskoj već bile djelatne diskurzivne prakse koje su aktivno sudjelovale u konstituiranju nacionalnog identiteta, jer kada se „sredilo“ nacionalno i kulturno, onda su se „drugi slojevi identiteta odmah sami od sebe ‘razotkrili’ gotovo u već dovršenosti, što dakako nije bilo baš tako jednostavno i neupitno, a to potvrđuje kasnije i Šenoa, koji je trebao dovršavati neke od elemenata identiteta, ban Mažuranić svojim školskim programom (obrazovani sustav), Strossmayer kulturnom toskanizacijom, a da ne govorimo o političkim strankama koje su ‘konačno’ trebale dovršiti politički plan (državu), odnosno njegovo ilirsko transetničko, a nedvojbeno etičko, kao i Starčevićovo etničko kao nacionalno“ (C. Milanja, 2012., 227-228). I kao što je očito i kod Hrvata uspon nacionalnog identiteta vezuje se uz XIX. stoljeće, ali taj uspon ne iscrpljuje se isključivo u realizaciji legitimnih kulturnih težnji, već će se konstruiranje nacije pokušati ostvariti i „preko teritorijalnog određenja, što stvara probleme u višenacio-

nalnim regijama u kojima žive narodi (Srbi, Bošnjaci, Slovenci... - op. Z.K.) sa sopstvenim težnjama za obnovom identiteta. Situacija je nešto lakša ako nacija ima oslonac u istorijskoj državi, ali tamo gde se aktualna situacija ne podudara sa onom iz prošlosti nastaju poteškoće. Dva najbolja primera su Hrvatska i Poljska. U hrvatskom slučaju, gotovo čitava teritorija srednjovekovnog kraljevstva, koju čine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, nalazi se u rukama Habsburške Monarhije, ali podeljena na tri dela: Dalmacija, kao i Istra, pripada Cislajtaniji, Slavonija je u personalnoj uniji sa Mađarskom; konačno, Hrvati zahtevaju jedan deo Bosne i Hercegovine (a na taj teritorij/prostor pretendirat će i Kraljevina Srbija poslije Berlinskog kongresa jer, prema mišljenju S. Gourgourisa,⁽⁴⁴⁾ nacija je, neizbježno, mjesto, odnosno položaj: „materijal za njen rad sna rađa se upravo iz želje da se ovo mesto okupira – topografske želje. Očigledna manifestacija ove želje (manifestni sadržaj ovog sna) može se naći u u žestini sa kojom nacija koja nastaje prijanja na konkretno ocrtanu teritorijalnu sliku. Ova slika možda ne pokriva nužno istu teritoriju, da tako kažem, kao što je ona koja postoji u okviru granica nacionalne države. Zamišljena teritorija često izlazi izvan okvira tih granica, i možemo pouzdano reći da slika nikada ne predstavlja manju ili drugačiju teritoriju od one koje je politički sankcionisana. Niko nije spreman da dobrovoljno prizna označenu terra patria, čak i ako sama njena demarkacija parodira teritoriju željenu u nacionalnoj fantaziji“ (2004, 85) – op. Z.K.) kojom, od 1878. godine, upravlja zajedničko ministarstvo finansija, kao i ustupanje vojne granice nakon njenog rasparčavanja početkom osamdesetih godina 19. veka, što ne dobijaju ni od Beča ni od Budimpešte. Suština hrvatskog nacionalnog govora počiva u želji da se obnovi srednjovekovna teritorija koja bi, štaviše, mogla da posluži kao osnov južnoslovenskom entitetu u čiji će sastav ulaziti i Slovenci i Srbi“ (K. Horel, 2012, 131-132).

Naravno da su nacionalistički zahtjevi motivirani različitim ideologijama i da se, sukladno toj činjenici, i artikuliraju kroz različite političke prakse/programe, a u Hrvatskoj su političku scenu, nakon Prvog svjetskog rata, „brzo osvojili nacionalisti koji su u najboljem slučaju verovali u toleranciju, a u najgorem u separatizam“ (A.B. Wachtel, 2001., 102). Doduše, neki se ne slažu s ovom konstatacijom i smatraju da su hrvatski nacionalni zahtjevi najčešće bili usmjereni prema „stvaranju integralne cjeline od svih posebnih južnoslavenskih nacionalnosti“ (I. Banac, 1988., 107). No, treba, isto tako, reći da su se svi ti hrvatski integracijski programi svršavali u „velikom razočaranju“, gdje je onda antiintegracijska praksa predstavljala logičnu reakciju „na tu suludu idealističku arhitekturu: poslije Četrdesetosme Starčević, poslije Osamnaeste Radić“ (M. Krleža, 1963, 67). No, nije u pitanju samo antiintegracijska reakcija, već je ona praćena i supstitucijom blizine udaljenošću. Naime, neposredna prošlost, stoljeća unutar Habsburške Monarhije koja su duboko formirali čitav život i kulturu bit će potisnuta, a problematična i nejasna slika dalekih vremena slave činit će nas nacionalno ponosnim (ethnikos egghosmos). I ovaj psiho-socijalni model ponašanja: potiskivanje vs. glorifikacija, predstavlja jednu od najčešćih konstanti u hrvatskoj politici. Tako ćemo se svih onih „sramnih epizoda“ iz povijesti, kojih se nije uputno sjećati, rješavati tako što ćemo ih potisnuti i vratiti se u neko „slavno“ vrijeme za koje smo uvjereni da su u baš tada svi naši postupci, sve naše odluke bile na najvišoj povijesnoj razini. I na taj način, klasičnom derealizacijom, poricanjem samo nekih dijelova vlastite prošlosti, omogućuje se „pojedincima i kolektivima da najkomotnije izađu na kraj s traumama te prošlosti, da prištede sebi prije svega neugodan susret s vlastitom svijesću...“ (B. Buden, 1998., 89). Ali za razliku od B. Budena, koji bijeg u derealizaciju vezuje uz 90-te godine prošloga stoljeća kada je velika većina građana Hrvatske, preko noći, odustala od hrvatskog jugoslavenstva, jedne prilično duge i traumatične faze naše kolektivne povijesti, mi smo, pak, mišljenja da se radi o jednoj psihotehnici koja se jednako, prije svega, negativno usmjerenoj energiji, javlja u svim prijelomnim godinama naše povi-

jesti: i 1918., i 1941., i 1945., i 1991., i 2013., tako što (o)lako zaboravlja većinu onoga što prethodi ovome „sada“! Naime, upravo će ta 1991. godina označiti definitivni kraj jedne dugogodišnje i zavodljive iluzije o tome da je moguće formirati (jugoslavensku) naciju preko države i odgovarajuće kulture (doduše, takvi pokušaji dali su u 80-tim godinama prošloga stoljeća određene rezultate u rock-glazbi/“novome valu“, prije svega, zbog pojave neo-Jugoslavena, poput B. Štulića, G. Bregovića, E. Kusturice, V. Stefanovskog, bosanskih projekata „Top-lista nadrealista“ i „novog primitivizma“, ali već početkom 90-ih godina najveći dio ovih glazbenika ne samo da je napustio „jugoslavenski koncept“, već su neki od njih (Kusturica, Đorđević, Bregović, Karajlić...)(45) otvoreno podržali politiku S. Miloševića, čak i onda kada je svima postalo jasno da je ta politika isključivo u funkciji srpskog nacionalizma. Budući da se nitko od tih „jugoslavena“ nije pokušao od te politike, na bilo koji način, distancirati, i ova derivacija „neojugoslavenstva“ neslavno će propasti. Doduše, neki od tih derivata još uvijek, s manje ili više uspjeha, vegetiraju u literaturi, publicistici, glazbi, filmu...) kao „simbolički univerzumi“, koji pojedincima i društvenim grupama pružaju neki okvir orijentacije u političkim zajednicama, koje su nastale poslije disolucije Jugoslavije.

Što praktično znači kada jedan partikularni kulturni identitet želi politički artikulirati identitet – npr. etničke manjine – i to upravo kao takav, u smislu vlastite partikularnosti? On neće biti u stanju, smatra Laclau, naprijediti svoje partikularne interese, a da se pri tome ni na koji način ne pozove na univerzalne principe, da, dakle, ne zahtijeva univerzalna, prije svega, jednaka prava. To ponovno posezanje za univerzalnim vrijednostima predstavlja preduvjet svake političke artikulacije i intrizični je dio političke strategije svakog partikularnog identiteta – što istovremeno znači da moramo odustati od predstave o čistoj i potpuno izdvojenoj partikularnosti. Ulazak u zajednički prostor univerzalnih vrijednosti i prava za političku grupaciju nužno znači hibridizaciju njezinih partikularnih identiteta. A prema mišljenju nekih teoretičara hibridizacija uopće nije marginalan fenomen, već se radi o terenu „na kojem se konstruiraju suvremeni politički identiteti“.(46)

Tako J. Butler smatra da se značenje univerzalnog pokazuje kao kulturalno različito. Ono što u jednoj kulturi slovi kao univerzalno, u nekoj drugoj kulturi može se pojaviti upravo kao subverzija tog univerzalnog. Prema tome, pojam univerzalnog nije moguće odvojiti od vlastite kulturalne artikulacije. Čak kada i zahtijeva transkulturalno značenje, na njega utječu iste kulturalne norme koje pokušava transcendirati. Zbog toga za pojam univerzalnog u koncepciji jedinstvene, homogene kulture više nema mjesta te se od nas traži da kulturu shvatimo kao mjesto razmjene. Univerzalno je, u međuvremenu, postalo problem *cross-cultural translation*. (47) Naime, ako se ta ideja željela, na bilo koji način, održati u uvjetima hibridne (i problematične) „jugoslavenske kulture“ i promjenjivih nacionalnih granica unutar jugoslavenske zajednice, ta ideja morat će „postati univerzalnost koju postupno stvara rad kulturalnoga prijevoda“ (J. Butler, 2007, 26). Vrijeme je pokazalo da „jugoslavenski“ identitet, zamišljen kao homogeni identitet koji bi trebao supstituirati sve ostale (i hrvatsku, i slovensku, i...) identifikacije i podaničke odanosti, nije uspio „razriješiti neke probleme. Upravo je suprotno, ako o njemu razmišljam u smislu „aporije“, dvostruke negacije, kao o „iskustvu nemogućeg“ (termin C. Mouffe posuđuje iz djela J. Derridaea *L'Autre cap/Drugi naslov* – op. Z.K.), onda bi pojam europskog (u našem slučaju „jugoslavenskog“ – op. Z.K.) identiteta mogao biti katalizator za jedan proces koji obećava, proces sličan onome kojeg je Merleau-Ponty nazvao „lateralnim univerzalizmom“, koji predmnijeva njegov respekt spram raznolikosti. Ukoliko poimamo taj europski („jugoslavenski“ – op. Z.K.) identitet kao „različitost od samog sebe“, kao „vlastitu kulturu kao kulturu nekog drugog“, onda zapravo zamišljamo identitet koji se prilagođava drugosti, koji ukazuje na relativnost granica, i otvara se pre-

ma „izvanjskosti“ koja ga omogućuje. Prihvatanjem da od nas samo hibridnost stvara odvojene identitete, potvrđuje se i podržava nomadska priroda svakog identiteta“(Ch. Mouffe, 1994., 111).

Naime, ovdje je riječ o onoj teorijskoj poziciji koja kulturu ne promatra kao esencijalistički totalitet, jedinstven i homogen, već kulturu vidi, prije svega, kao jedan beskonačan i nikada dovršen politički proces. U tom smislu treba promatrati i otvaranje rasprave(48) o „srednjoeuropskom identitetu“ u Hrvatskoj sredinom 80-tih godina prošloga stoljeća. To otvaranje imalo je, prije svega, političke implikacije, jer upravo će ovaj identitet ponuditi izlaz iz homogenizacije jugoslavenskog tipa, „tako što će isticati europske osobine lokalnih kultura, prije svega, pluralizma i demokracije, već i time što pojedincu nudi drugu, višu razinu identiteta, pomaže mu izbjeći opasnosti redukcionizma koji je supstancijalni dio političkog nacionalizma. Prema istoj logici, usprkos svim manjim ili većim varijacijama prema kojima se Srednja Europa razlikuje od Zapadne Europe, projekt Srednje Europe potencijalno je izvodljiv način da se ovaj prostor iznova europeizira i da se povrate neke od vrijednosti, ideala, rješenja i praksi koje su državni sustavi sovjetskog (jugoslavenskog – op. Z.K.) tipa ukinuli“(G. Schopflin, 1989., 27).

I sve ove rasprave nedvojbeno su pokazale da postojeće kulturne razlike, u bivšoj državi, ništa ne znače. One, same po sebi, nisu ni pozitivne ni negativne! One će svoje značenje/ulogu dobiti tek onda kada budu politički obrađene, kada im se udahne određeno političko značenje: esencijalizacija nacije, vjere...

Drugim riječima, niti jedan fenomen, pa tako i fenomen „kulturnih razlika“, nije sam po sebi političan, on to postaje tek ulaskom u sferu politike. To će reći da i programski tekstovi Lj. Micića(49) postaju problematični tek onda kada ih određena politika (zlo)uporabi. Jer, kada Lj.Micić kaže da je prednost što nemamo „kulturne tradicije“, odnosno da su Kraljević Marko i Kosovo jedina tradicija i da je tu stala naša/srpska umjetnost, onda to može djelovati šokantno, neprihvatljivo, može predstavljati i neki novi estetski manifest, ali kada ti „estetski stavovi“ postanu dio ozbiljnih političkih programa/diskursa, onda to više nije samo šokantno, odnosno manje ili više, estetski neprihvatljivo. To onda postaje i vrlo ozbiljna politička platforma, koja zahtijeva (re)definiranje čitavog niza ne samo političkih, već i civilizacijskih tema i dilema, kao što su na primjer, odnos Istoka i Zapada, Rusije i Europe, tradicije i moderne...

(uvodni dio knjige: Jugoslavija: trauma vs identitet)

BILJEŠKE:

- 1) I dan-danas postoje oni kojima „jugoslavenska ideja“ usprkos svim negativnim iskustvima i dalje nije strana. Jedan od njih je i Predrag Matvejević, koji smatra da je ta ideja u sebi nosila nadu da ćemo zajedno biti slobodniji, samostalniji i jači nego što smo bili pod tuđinom. Ostaje nejasno jesmo li to doista i postali, ili je ta nada da ćemo u zajedničkoj državnoj zajednici biti slobodniji, samostalniji i važniji nego što smo to bili u nekim prijašnjim kombinacijama, ostala tek puki san mnogih naših idealista, koji se u realnosti nikada nije ostvario! Doduše, P. Matvejević misli da se i pored raznih ograničenja (nažalost, autor ne osjeća potrebu da nam kaže koja su to ta „razna ograničenja“) živjelo dostojanstvenije nego u zemljama Istočne Europe (isto tako, ostaje nejasno što autor misli o životu u zemljama Zapadne Europe, je li tamo svakodnevni život, možda, bio nešto dostojanstveniji u odnosu na život u relativno demokratskoj Jugoslaviji, ili ga tema „svakodnevnog života“ u tim zemljama, iz nekih samo njemu poznatih razloga, ne zanima), koje su teško živjele pod totalitarnim režimima, obilježenim staljinizmom.

Doduše, P. Matvejević priznaje da je jugoslavenska ideja često bila „zapisivana lošim rukopisom na stranicama naše povijesti“, ali i pored te konstatacije i on ima potrebu da nas, kao i neki drugi autori, podsjeti na činjenicu da se u recentnoj hrvatskoj povijesti nepotrebno potiskuje sve ono što se odnosi na kompleks „hrvatskog jugoslavenstva“, koji predstavlja čitavu jednu fazu „kolektivne povijesti i to (one – op.Z.K.) za kolektivni identitet najodlučnije, zajedno s konkretnim iskustvom koje su generacije stjecale mukotrpnim suočavanjem s realnim povijesnim okolnostima, sve to pretvoreno je u običnu fantazmu, onezbiljeno na razinu pogrešne sanjarije. Bijeg u derealizaciju omogućio je masama najbezbolniju promjenu identiteta“ (B. Buden, 1998., 89). Na teorijskoj razini, ova je konstatacija, manje-više, prihvatljiva, ali trebalo bi biti politički korektan i reći da, pored ove, postoje i neke druge naše „derealizacije“. Naime, trebalo bi se zapitati kako su se osjećali oni koji su se, ne svojom voljom, 1918. godine, preko noći, probudili u „novoj državi“ i kojima je nimalo nježno bilo sugerirano da je sve ono („konkretno iskustvo stjecano mukotrpnim suočavanjem s realnim povijesnim okolnostima“/“hrvatski austroungarizam“) što je prethodilo toj „novoj državi“ tek puka fantazma, jedan pogrešan san! I ujedinjenje 1918. godine, pokoravanje novim gospodarima, ako želimo biti korektni, onda ćemo si priznati da nije bilo doživljeno kao nesretna prisila, nego kao ostvarenje davnašnje želje! Kao što se da vidjeti, sve je relativno, pa tako i sve naše derealizacije, koje su također proizvod određenih kolektivnih trauma, koje se, s vremena na vrijeme, mogu realizirati i kao čežnje za „reverzibilitetom historije“.

- 2) Doduše, među hrvatskim političarima bilo je i onih koji su se sve te probleme nešto drugačije vidjeli i, koji su, vremenu usprkos, nudili i nešto drugačija rješenja od onih koja su bila „velikodušno“ nuđena! Tako će Stjepan Radić, u svom obraćanju, Središnjem odboru Narodnog vijeća U Zagrebu, 1918. godine reći: “Gospodo! Vama su svima puna usta riječi: narodno jedinstvo – jedna jedinstvena država, jedno kraljevstvo pod dinastijom Karađorđevića. I svi mislite da je dosta govoriti da smo mi Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod zato što govorimo jedan jezik, pa da zato moramo imati i jedinstvenu centralističku državu, i to kraljevstvo, i da nas samo to, jezično i državno jedinstvo pod dinastijom Karađorđevića može spasiti i usrećiti... Vi, gospodo, upravo ni malo ne marite za to što naš seljak uopće, a napose seljak hrvatski, neće ni da čuje ništa više o kralju i o caru, a isto tako ni o državi koja mu se silom nameće... Vi, dakle, naš narod plašite (talijanskom opasnošću) kao malu djecu i mislite da ćete tako narod pridobiti za svoju politiku. Možda hoćete Slovence, ne znam; možda ćete pridobiti začas i Srbe; ali stalno znam da Hrvate za to pridobiti nećete, a nećete ih pridobiti zato, jer je sav hrvatski seljački svijet isto tako protiv vašeg centralizma kako je protiv militarizma, isto tako za republiku kao i za narodni sporazum sa Srbima. I ako vi budete silom htjeli nametnuti svoj centralizam, evo što će se dogoditi. Mi ćemo Hrvati reći otvoreno, čisto i bistro: “E, ako Srbi uistinu hoće da imaju takvu centralističku državu i vladu, Bog im je blagoslovio; ali mi Hrvati nećemo druge državne uredbe nego saveznu federativnu republiku.“ Kada bismo željeli biti maliciozni, onda bismo mogli pronaći, posebice kod „ranog Radića“, izjave u kojima on također dijeli mišljenje da su Hrvati i Srbi jedan narod. Konačno, i sam M. Krleža će 1956. godine u „Davnim danima“ zapisati da je naučio od Đure Daničića: “Hrvati i Srbi su jedan narod“(str.180).
- 3) Nema dvojbe da su za Krležu podjednako laž i prevara idolatrija jugoslavenske države u znaku kosovskog mita i romantični narativi hrvatskih pravaša o kontinuitetu hrvatskog državnog prava. Doduše, on će 1933. godine napisati da su Hrvati „kao nacija, u okviru državnog ujedinjenja 1918., izgubili sve atribute svoje državnosti. Ti atributi bili su doduše lažno dekorativ-

ni, no ipak, stoljećima usprkos, oni su se očuvali kao preživjeli relikti i simboli jedne slobode, koja je bila negacija svake demokratske slobode, ali kao državnopravna draperija ipak nije bila lišena svake političke stvarnosti: kruna kao znamen suvereniteta, barjaci, grbovi, autonomija ... Iz bilo kakvog hrvatskog današnjeg konzervativnog aspekta, Hrvatima se ne može dokazati da u Austriji nisu živjeli u kraljevini Hrvatskoj, a danas da nisu satrapija, kojom vladaju naj-anonimniji šefovi kabineta“. O važnosti i ulozi pamćenja za formiranje kolektivnog identiteta više kod Alaide Assmann, Duga senka prošlosti, Kultura sećanja i politika povesti, XX. vek, Beograd, 2011., posebice, prvi dio knjige, Teorijski osnovi, str.19-149.

- 4) Doduše, treba biti iskren i priznati da unutar te kakofonije svakojakih političkih glasova bilo je i onih razumnih. Tako je zastupnik Srpske demokratske stranke u Hrvatskom saboru Dušan Popović, prema mišljenju Josipa Horvata on je. a ne Svetozar Pribičević, bio stvarni vođa Hrvatsko-srpske koalicije, na povijesnoj sjednici u Saboru, održanoj 4. srpnja 1918. godine, i više je nego jasno upozorio svoje kolege i ondašnju političku javnost da ćemo se poslije rješavanja političkih pitanja (čina ujedinjenja) nužno morati suočiti s rješavanjem jednako teških ekonomskih problema. A pitanje “seljačke politike” jedno je od takvih mučnih problema:”Pod seljačkom politikom ne mislim samo na govore o seljacima i naglašavanje seljačkih prava i pravica (otvorena aluzija na politiku S. Radića - op.Z.K.), nego pod seljačkom politikom mislim promjenu svih nužnih zakona, prema stanju i prilikama našega naroda... U nacionalnom pogledu dolazi na našu vladu velika i nova briga, a ta je briga seljačka politika. Ne će biti dosta, da naša politika bude samo demokratska nego ona mora biti i seljačka... Tu treba mnogo inicijative, treba zadržugarstvo širiti ne samo jednostrano nego na svim poljima narodnoga gospodarstva, kad već idemo, kako se čini, državnom gospodarstvu u susret. Treba probuđivati interes kod našega naroda, kod našega seljaka, za pravilnu ekonomizaciju, za moderno udruživanje...(…) Ne ide onako više, kao što smo se do sad držali, da nas iscrpljuje državnopravna politika... Ništa nije pogrešnije, nego kad netko kaže da se interesira samo s gospodarstvom, a da ga se politika ne tiče. To nije istina. Gospodarstvo je sastavni dio politike. Cijeli život politike ne trpi specijalizacije”(citirano prema J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, drugi dio, August Cesarec, Zagreb, 1990., str.54). No, daljnji tijek saborske rasprave pokazao je da zastupnici nisu uopće shvatili ovaj pokušaj D. Popovića da se vladajuća politika u Hrvatskoj postavi na nove temelje, da joj se dadne novi sadržaj, tako što će joj se ukazati i vidici novih ciljeva. Stoga uopće nije čudno što se u nastavku svoje rasprave i D. Popović polemizira s onim zastupnicima Čiste stranke prava, koji su u saborsku raspravu unijeli i određene “subverzivne/razlikovne elemente”, kao što je to narativ o hrvatskom povijesnom državnopravnom kontinuitetu:”Ja sam skeptičan prema onoj gospodi, koja misle da mogu govoriti o potpunom ujedinjenju, koji govore o rješenju jugoslavenskoga pitanja onog časa, kad u isto vrijeme govore o zadržanju historijskih - (...) - nomenklatura, historijskih teritorija i kontinuiteta. Neka mi dozvole gospoda: ja sam čisti centralista. To ja priznajem, ali kažem: ako se Jugoslaveni mogu ujediniti, to će biti onda kad se pređe preko onoga, čime nas je historija odijelila; kad se pređe preko onoga, što je tradicija odijelila, te kad se dođe do jednog shvaćanja, do jednog osjećaja, a za ime se neće pitati. Svako drugo shvaćanje vodi u nazadak. Radimo li protivno, doći ćemo do slovenske grupe, do hrvatske grupe i do srpske grupe. Time je jedinstvo dobilo novu biju i farbu. Prema tome će svaka grupa imati po svojim interpretacijama pravo na svoje državno uređenje. Nemojmo se varati, jer ćemo opet doći do toga, kao što je prije bilo, da smo se 40 godina pravdali, je li Bosna hrvatska ili srpska. To će biti politički i nacionalni princip, ali neće biti narodno ujedinjenje. (...) Ta će ideja pobijediti, pa zato ka-

žem otvoreno, pred licem svega naroda, da sam ja i Hrvat, Srbin i Slovenac, ili ako hoćete nijedno, nego sam pravi pravcati Jugoslaven... (...) naravno da sam Jugoslaven, pa šta bi drugo i bio i tražio sam neka se pristupi rješavanju pitanja jugoslavenskoga i to ne policijskim mjerama... (...) Neka se ispituju životni uslovi i neka se dovedu u sklad s istinom, pa će se taj problem jako brzo riješiti”(J. Horvat, 1990., 55). Doduše, ne misli D. Popović da i zastupnici Čiste stranke prava “nisu Jugoslaveni (...), ali s jednom separatističkom i malo imperijalističkom koncepcijom, koja pokazuje da se nalaze u političkoj zabludi... Hoću još jednu stvar da prečistim: (...) zastupnici imperijalističko-separatističke politike, koji drže da se narodna pitanja ne rješavaju životnom borbom na temelju omjera sila, nego koji s pristaše stare kabinetske politike i drže, da se u posebnim spekulativnim konferencijama može učiniti, držim da će se razočarati”(isto). Nema nikakve dvojbe da u ovome drugom dijelu svoje saborske rasprave D. Popović trenutnu situaciju, povijesni trenutak sagledava isključivo iz perspektive pobjednika/Srbije, a sve one detalje koji se ne uklapaju u njegovu idealnu viziju budućih odnosa u novoj državi jednostavno smatra “nepotrebnim viškom” koje treba što prije eliminirati. A upravo je taj “nepotrebnii višak” trebao biti upozorenje da stvari oko ujedinjenja i života “poslije” toga čina neće biti baš tako jednostavne kao što se to pristašama centralizma činilo!

- 5) O tome vidjeti I.B. Neumann, Upotrebe drugog, „Istok“ u formiranju evropskog identiteta, Službeni glasnik, Beograd, 2011., posebice poglavlje, Stvaranje regiona: Severna Evropa, str. 135-163.
- 6) Usp. Stella Ghervas & Francois Rosset, Mesta Evrope, Mitovi i granice, XX vek, Beograd, 2010., posebice tekst Rene Sigrist & Stella Ghervas, Evropsko sećanje u vreme „paradigme žrtve“, str. 281-319.
- 7) Yutel koncert za mir, održan 28. srpnja 1991., u sarajevskoj Zetri, prema našem mišljenju, ne predstavlja nikakav simboličan čin otpora tadašnjoj bezumnoj politici, već upravo obrnuto: taj koncert bio je u funkciji promicanja jugoslavenskog nacionalizma! U sjećanju mi je ostala znakovita pjesma beogradskog benda EKV „Ovo je zemlja za nas“, gdje je nedvojbeno da se sintagma „zemlja za nas“ odnosi isključivo na Jugoslaviju. No, i ta, kao i uostalom neke druge, jednako naivne reakcije, nisu više mogle bitnije promijeniti tijek povijesti. Puno ranije od ovoga koncerta svatko je znao svoju ulogu, treba se samo prisjetiti koje su se samo zastave vijorile na političkim skupovima krajem 80-tih godina (doduše, taj sarajevski koncert predstavlja izuzetak, jer na tom koncertu dominirale su jugoslavenske zastave sa socijalističkim obilježjima, zvijezdom), koje su se pjesme puštale, uopće ikonografija s tih političkih skupova nedvosmisleno je ukazivala da je jugoslavenskom projektu došao kraj i da su, neki drugi, prije svega, političke elite odlučile da će na ovaj „sastanak s poviješću“ svjesno zakasnuti. Naime, te elite mnogo su ranije donijele političku odluku da na društvene izazove vremena neće odgovarati, jer one su bile svjesne da više nisu u stanju ponuditi neku racionalniju političku rekonstrukciju savezne države. Taj scenarij više nitko nije mogao narušiti, pa čak ni „buntovni! glazbenici, koji su koncertom za mir željeli, prije svega, konzervirati postojeće neprihvatljive odnose u jugo-društvu, gdje će se i dalje svi oni Drugi (manjine, „nevidljive“ nacije, slabi subjekti...) sustavno isključivati, eliminirati, porobljavati... Postavljamo logično pitanje: kako to da se nitko od tih glazbenika, koju godinu ranije, nije solidarizirao sa stradanjem kosovskih rudara, ali je zato Đ. Balašević, u maniri pravog falš-humaniste, hrabro otpjevao „Ne lomite mi bagreme“. Isto tako, ne treba zaboraviti da ovaj glazbenik, u svim svojim javnim nastupima, koncertima, televizijskim emisijama, krajem 80-tih godina, izlagao poruzi sve nacionalizme osim jugoslavenskog/srpskog! A neposredno poslije Brozove smrti otpjevao je „Računajte na nas“, koja je trebala postati himna jugoslavenske

omladine. Bez obzira na potporu državnih aparata ova pjesma/projekt nije uspio. A bilo je i onih (npr. srpski pjesnik Jovan Zivlak), koji su javno progovorili o ideološkoj pozadini ove pjesme/projekta i stvar nazvali pravim imenom: populistička demagogija kojom se pokušava oživjeti nešto što je odavno mrtvo: bratstvo i jedinstvo, vjera u samoupravni socijalizam, politika nesvrstanosti, radne akcije...!

- 8) Tako će i jedan od likova u romanu „Vreme smrti“, srpskog pisca D. Ćosića, otac Božidar, jugoslavenstvo pripisivati obrazovnom sloju – političarima i intelektualcima, implicirajući da se radi o jednoj bezvrijednoj utopiji, čisto intelektualnoj fantaziji, koju intelektualci silom nameću „nevinom“ narodu: „Ja se, sinko, plašim da mi dobijemo ovaj rat onako kako su ga naumili da ga dobiju Pašić i naši političari. Profesori i đaci... Čitaš li što ovih dana pišu novine o našem ujedinjenju s Hrvatima i Slovencima? Te ona deklaracija u Skupštini o ratnim ciljevima Srbije i stvaranje velike države svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Tri vere, jataganima i ognjem zavađene i krvlju razdijeljene, da se sada, eto tako, slože u jednu državu! Koja vaška, koja guja ušprica taj otrov, tu smrtonosnu bolest u srpske glave, pitam se glasno, doktore, kad god ostanem sam. Kakvo ujedinjenje s katolicima, i s čim ujedinjenje? Posle tolikih zločinstva te naše braće u švapskim uniformama, ko razuman može da veruje u jedinstvo i mir s njima? Zapeli da nam poslednje semence zatru, a mi uprli svi da izginemo za njihovu Dalmaciju i ujedinjenje s njima. Danas se koljemo do zatiranja, a sa ciljem da se sutra, ko pretekne, ujedini u jednu državu! Od Stefan Nemanje, eto tako, u srpskom narodu nije bilo bezumnijeg cilja. Što čutiš? Vidim da ste se vi školovani zaputili pravo u ambis, al* što ovaj nesrećni narod gurate tamo?“ (Vreme smrti, Prosveta, Beograd, svezak 3, str.438). „Slučaj Ćosić“ paradigmatičan je primjer za ponašanje pisaca-političara na ovim prostorima: u ranoj mladosti Dobrica Ćosić javno zagovara jugoslavensku ideju, oduševljen je povijesnom ulogom Josipa Broza, nekritički pretjeruje u veličanju Tita, partizanskog pokreta, komunizma, partije (posebice u romanu „Daleko je sunce“), a od kraja 60-tih godina prošloga stoljeća, njegovo, i književno (romani „Deobe“, „Koreni“, „Vreme smrti“), i političko djelovanje (publicistički tekstovi, javni istupi na raznim tribinama, kao i djelovanje u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, Društvu književnika Srbije, polemike...), doživjelo je bitnu ideološku metamorfozu, tako što poslije nekih neugodnih iskustava odustaje od svojih mladenačkih ideala i postaje glavni korifej reduciranog srpskog nacionalističkog programa. A u odnosu prema „albanskom pitanju“ u bivšoj Jugoslaviji njegov program je ekstrat najgoreg mogućeg šovinizma i rasizma! No, ne treba biti isuviše strog prema Ćosiću, jer te metamorfoze događale su se i mnogim drugim intelektualcima i piscima i između dva svjetska rata; mnogi od njih (npr. T. Ujević koji je govorio da se priznaje Srbinom baš zato što je Hrvat) vrlo su rano shvatila da je cjelokupna društvena praksa u zajedničkoj jugoslavenskoj kući zapravo samo velikosrpski dekor. Stoga nas uopće ne treba čuditi što je razočarenje u političko-ekonomsku stvarnost dovelo do toga da su se i mnogi govorljiviji „jugoslaveni“ (P.Skok, I. Vojnović, T. Maretić...) okrenuli od daljnje nekritičke promocije ideje jugoslavenstva. O tome više kod Ivana J. Boškovića, Orjuna, Ideologija i književnost, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.
- 9) O važnosti konsocijacijske demokracije vidjeti našu knjigu Politika.Kultura.Identity, (interkulturalni dijalog), ŠK, Zagreb, 2013., posebice u tekstu: Svi naši logori (ili o odgovornosti), str.103-132.

- 10) Demokratska tranzicija nužan je preduvjet „emancipacije“ bilo koje države istočne i srednje Europe. I bez prihvaćanja demokratskih pravila igre niti jednoj državi neće biti dopušteno bilo kakvo približavanje državama Zapadne Europe. Name, na ovim južnoslavenskim prostorima, ni demokracija ni pravna država nikada nisu mogli dobiti prednost pred zahtjevom: prvo etnička država, a tek onda, možda, i demokracija! Doduše, bilo je i onih koji su vrlo ozbiljno između demokracije/pravne države i etničke države stajali znak jednakosti. U svojoj se novijoj povijesti Hrvatska barem tri puta pokušala približiti vrijednostima koje su se prakticirali u državama Zapadne Europe. Prvi takav pokušaj dogodio se s nacionalnim buđenjem/ilirskim preporodom u XIX. stoljeću, drugi 1918. godine kada su poslije pada Austro-Ugarske Monarhije stvorene temeljne pretpostavke za jednu neovisnu egzistenciju, i, napokon, treći pokušaj započeo je 1989. godine (iako je imao svoju neuspjelu „uvertiru“ 1971. godine), a kulminirao je 2013., kada je Hrvatska konačno postala punopravnom članicom Europske unije! No, treba reći da onaj prvi pokušaj „emancipacije“ do kojeg je došlo tijekom revolucije 1848. godine, nije vodio zakonomjerno prema neovisnosti, što je i bilo logično, jer nisu postojali jedinstveni modeli, „koji bi bili prihvatljivi svim nacionalnim činiocima i nemogućnost da se odredi zbir polazišta, imaju za posljedicu razmišljanje da samo Monarhija može da stvori takav model i, kako je to rečito formulirao Palacki „da je nema, trebalo bi je izmisliti“. Duboko transnacionalna i višejezična priroda dinastije, vojske, birokratije, predstavlja suštinu Carstva. Problem je nastao tek posle 1848. godine kada je ono bilo ugroženo i 1918. godine kada je nestalo. Civilizacija koju je stvorilo Habsburško carstvo sastoji se od vrlo specifičnih lokalnih identiteta, koje je formulirao regionalni patriotizam (Landespatriotismus), skupa „malih otadžbina“ koje čine jedinice različite po jeziku izražavanja i veroispovesti. Višestrukost identiteta jedne iste osobe ne omogućava joj opredjeljenje za jednu naciju, i problem je utoliko veći zbog raznolikosti okruženja i pokretljivosti karijera“ (Ch. Horel, 2012, 211). Inače o svemu tome više vidjeti kod Ch. Horel, Srednja Evropa. Od ideje do istorije, CLIO, Beograd, 2012.
- 11) Z. Kramarić, Identitet, Tekst, Nacija: Interpretacija crnila makedonske povijesti, Ljevak, Zagreb, 2009.
- 12) O tome više kod E. Gellner, Nations and nationalisms, Oxford, 1983. U ovoj knjizi autor je promovirao provokativnu postavku da je nacije stvorio nacionalizam, a ne obrnuto – da su osjećaji primordijalnog nacionalnog identiteta retroaktivno konstruirali ideolozi XIX. stoljeća kao svojevrsni sindrom lažnog sjećanja. Usp. J. Assmann, „Kollektives Geschichte und kulturelle Identität“, u: Kultur und Gedachtnis, ur. J. Assmann&T. Holscher, Frankfurt am Mein, 1988., str.9-19.
- 13) Da bi građani imali podjednak interes za demokraciju oni, prije svega, moraju imati jednaku sposobnost za djelovanje u svim ključnim političkim institucijama i središtima moći. O tome više u tekstovima D. Helda!
- 14) Više o tome kod B. Budena, Vavilonska jama, O (ne)prevodivosti kulture, Reč, Beograd, 2007., str.165. Treba reći da je ideja subaltern studies rođena sedamdesetih godina u Velikoj Britaniji, kada su engleski marksisti (R. Williams, S. Hall...) upoznali sa spisima talijanskog marksiste A. Gramscija, koji su radikalno transformirali engleski marksizam.
- 15) No, ta svjesna praksa dezintegracije hrvatske države traje sve do naših dana! Jer kako drugačije objasniti da je u svojoj Božićnoj poslanici od 6. siječnja 2014. godine srpski patrijarh Irinej čestitao Božić braći i sestrama u Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, Lici, Kordunu i Baniji! A krajem 2013. godine predsjednik Srbije T. Nikolić ustvrdio je da Bunjevci nisu ni Hr-

vati ni Srbi, već da predstavljaju autentičnu etničku skupinu. Isto tako, i u socijalističkoj Jugoslaviji, prilikom popisa stanovništva država je svjesno poticala regionalno izjašnjavanje svojih građana, pa su se nudile odrednice: „Istrijanin“, „Slavonac“, „Dalmatinac“... Nadasve je zanimljivo da je, u jednom većem razdoblju hrvatske povijesti, latinski jezik bio taj koji je pridonosio održavanju svijesti o jedinstvenoj hrvatskoj književnosti u trenucima najteže kulturne i političke rascjepkanosti. Latinski ne samo što je djelotvorno prevladavao centrifugalne regionalizme, već je ujedno sudjelovao u pospješanju konstituiranju svijesti o važnosti jedinstvenoga standardnog hrvatskog jezika.

- 16) Vidjeti J. Šidak, *Ilirski pokret*, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, uredila Mirjana Gross, izvanredno izdanje SNL, Zagreb, 1981.
- 17) Ovdje preuzimamo teze R. Guha, jednog od utemeljitelja *Subaltern Studies Project*, i povjesničara koji se kritički odnosi spram indijske historiografije, koja je, prema njegovom mišljenju, elitistička i u svom kolonijalističkom, i u svom građansko-nacionalističkom obliku. A interesi elitističke politike isključuju „politiku naroda“/indijskih seljaka koja je i u doba britanske kolonijalne vladavine bila autonomna! I ako povučemo paralelu s Hrvatskom, onda je moguće uočiti čitav niz sličnosti: i hrvatski su seljaci između dva svjetska rata organizirali čitav niz spontanih ustanaka, koji su isključivo zbog ideoloških (pacifističkih, politika Mahmatme Ghandija uopće nije bila strana politici S. Radića) stavova prvaka HSS, ostajali ograničeni na lokalnu razinu i nisu, nažalost, prerasli u „nešto više“! Ali, treba biti iskren i reći da je upravo S. Radić bio taj koji je na hrvatsku političku scenu uveo „narodne mase“, pa onda one optužbe režima da je on, zapravo, boljševik i nisu tako besmislene kao što se to na prvi pogled čini. Nema dvojbe da je S. Radiću bilo jasno da je još u XIX. stoljeću hrvatski seljak, u pravome smislu te riječi, postao nacionalno biće. „Seljaštvo se shvata kao jedna vrsta živog muzeja nacionalnih korena, pošto je zahvaljujući svojim tradicijama očuvalo jednu vrstu direktne veze sa velikim precima. Pretpostavlja se takođe da je ono tesno povezano sa nacionalnim tлом. Nije, dakle, iznenađujuće da se onda umnožavaju etnografska istraživanja i zbirke, čiji je eksplicitni cilj da se istaknu autentične osnove nacionalnih kultura“ (A.M. Thisse, 2009, 341). O tome više kod R. Guha, „On Some Aspects of the Historiography of Colonial India“, u: Vinayak Chaturvedi (ur.), *Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial*, London/New York, Verso, 2000.
- 18) Dovoljno je vidjeti tekstove Koste Novakovića o kolonizaciji i srbizaciji Kosova, u kojima ovaj srpski socijalist tužno konstatira da od 1912. godine seljačka Srbija više ne postoji, odnosno da je tu Srbiju supstituirala imperijalistička Srbija, pan-Srbija, sa svojom pan-srpskom dinastijom, pan-srpskim militarizmom, pan-srpskim fantazmama..., koji se ni na koji način ne odnose na svakodnevni život srpskog seljaštva. Potisnut na društvenu marginu, prisiljen na šutnju, srpskom seljaku jednako tako nije dopušteno aktivno sudjelovati u bilo kakvim bitnim društvenim procesima/promjenama. Usp. K. Novaković, *Makedonija Makedoncima, zemlja zemljoradnicima*, 1924. Naime, ova knjiga pisana je protiv svih tadašnjih, ali i budućih državnih projekata, koji su za cilj imali pojačanje „nacionalnog elementa“ u „oslobođenim krajevima“, i to prije svega u „historijskom srcu“ Stare Srbije. Povijest će pokazati da ta politika homogenizacije (resrbizacije, reslavizacije) doživjela totalni politički i moralni krah. Vidjeti Ch. Giordano, *Ogledi o interkulturalnoj komunikaciji, XX vek*, Bograd, 2001., posebice poglavlje *Reteritorijalizacija identiteta i konflikata, Povratak nacionalne države u Centralnoj i Istočnoj Evropi*, str.205-239.

- 19) O fenomenu hrvatske šutnje više u našem tekstu „Identitet i trauma, političko-kulturni značaj 1971. na formiranje hrvatskog identiteta“, *Republika*, br.5/2013., str. 29-46. I u ovome smo tekstu pokušali pokazati da teza talijanskog filozofa A. Gramscija o tome da svaki nedovršen proces stvaranja nacije uvijek predstavlja sigurnu najavu za totalitarno (fašističko/boljševičko) preuzimanje vlasti! Na sličnom tragu razmišlja i makedonski povjesničar sa stalnim boravkom u Americi Trajan Stojanović, koji u svojoj knjizi „Balkanski svetovi“ relativizira postojanje građanske kulture u Hrvatskoj pa, prema tome, i klase koja tu kulturu stvara, jer do razvoja građanskog društva nije došlo, isprva zbog populizma i fašizma, a kasnije zbog komunizma i ekskluzivnog kolektivizma, a iznova je „jedno od glavnih žarišta ovog duha u Hrvatskoj (zanimljivo da te tendencije ovaj povjesničar, inače učenik slavnog F. Braudela, uopće ne primjećuje u Srbiji – op. Z.K.), privučena, kako se čini, herderovskom idejom rđavo definisanog „unutarnjeg jezika“ i fihteovskom idejom o državi kao umetničkoj tvorevini čija je svrha kultura – kultura koja osposobljava individuu da postigne potpunu slobodu kroz sjedinjavanje sa autentičnom nacijom“(1997., 347). No, nama se pak čini da su u Hrvatskoj ovoga momenta djelatni posvema suprotno ponašanje od opisanog, jer hrvatska, i politička, i akademska elita, još uvijek se ne želi odrediti spram dominantnih svjetskih procesa, procesa globalizacije i svih onih derivata koji su logične posljedice jednog takvog homogenizirajućeg i obvezujućeg procesa... Katarina Luketić u knjizi „Balkan: od geografije do fantazije“, *Algoritam*, Zagreb, 2013. godine pokazala je da ovom autoru nije strano krajnje pristrano političko zaključivanje i selektivan pristup u interpretaciji prošlosti i sadašnjosti naroda Balkana. Tako će, T. Stojanović u spomenutoj knjizi, između ostaloga, tvrditi da su Srbi povijesno najugroženiji narod, koji je najviše stradao u ratovima 90-tih godina prošlog stoljeća i da je sve u Jugoslaviji započelo onoga trenutka „kada su Slovenija i Hrvatska omalovažile kosovski mit Srba“(1997.,359). I nije im bilo dovoljno to što su svjesno ignorirali „svete“ srpske mitove, već da bi se što više distancirali od Srbije te republike uvele su, vjerovali ili ne, i „višepartijski sistem“(isto, 358)! Doduše, bilo bi nadasve zanimljivo čuti objašnjenje autora o „logičnoj i prirodnoj“ svezi između mitova/mitske svijesti i građanske kulture.
- 20) U svojoj knjizi „Uspomena na političke ljude i događaje“, I. Meštrović krajnje pedantno bilježi neke od promjena u percepciji političke i ine stvarnosti kod monarha/kralja Alesandra Karađorđevića. Doduše, nismo sigurni koliko je kralj Aleksandar bio iskren u svim tim njihovim relativno čestim razgovorima, ali neprijeporno je da se tijekom vremena, u ovisnosti od političkih kretanja u državi, bitno mijenjala njegova percepcija stvarnosti!
- 21) Ovo sjećanje I. Meštrovića potvrđuje i V. Maček u svojoj autobiografiji, gdje možemo pročitati da mu je nekoliko dana prije puta kralja Aleksandra u Francusku došao I. Šubašić sa sljedećom porukom kralja: „Kažite dru Mačeku da ću ga osloboditi, čim se vratim iz Francuske. Onda ću s njime osobno pregovarati“(1957., 160).
- 22) I ne samo V. Becić, već i I. Meštrović, svjesno odustaju od njima prirodnije i prihvatljivije srednjoeuropske kulture, kojoj u svakom pogledu, i politički i kulturološki, pripadaju, ali kako su u međuvremenu prihvatili jugoslavensku ideologiju, ona ih, i politički i estetski, jednostavno „gura“ prema „srpskom „varvarizmu“(A.B. Wachtel, 2001., 68), koji je svoju snagu nalazio isključivo u junacima iz južnoslavenske usmene poezije, Marku Kraljeviću, Milošu Obiliću, majci Jugovića, guslarima... Uloga folklor, za razliku od „srpskog varvarizma“, u hrvatskoj umjetnosti, odnosno književnosti, čak i poslije prihvaćanja novoštokavštine, bit će svedena isključivo na funkciju umjetničkog/književnog subkoda, „što nalazi svoje konkretne odraze

prije svega u stilizacijskim postupcima (u tragediji I. Vojnovića „Smrt majke Jugovića“, gdje naslov djela nedvosmisleno upućuje na narodnu pjesmu, a autor koristi i desetosložni stih, ipak i leksička i sintaktička struktura te drame, kao i njena opća kompozicija pripadaju modernizmu i tu dramu/tragediju nikako nije moguće čitati isključivo unutar folklorne tradicije – op. Z.K.). Vukova reforma (ostavljajući po strani njene ideološke motivacije) predstavlja za Hrvate isključivo jezični, ili, točnije, ortolingvistički problem, naravno, sa svim svojim poznatim posljedicama“ (M. Dambrowska-Partyka, 1987., 36). U tom smislu Marie-Janine Calic samo je djelomice u pravu kada konstatira da predaje i legende o Kosovskoj bitci „nisu ušle samo u srpsku nacionalnu mitologiju već su pružale jednu isto tako bogatu osnovu za konstruisanje zajedničke jugoslavenske kulture. Tome je doprinelo to što su neki istorijski epovi bili podjednako zastupljeni kod Srba, Hrvata i Slovenaca, poput onog iz 14. veka o srpskom junaku Kraljeviću Marku, ikoni pravičnosti u borbi protiv Turaka (...) (2013, 63). No, i autorica je itekako svjesna da su „stari narodni epovi i njihove moderne adaptacije stvorili univerzum znakova, metafora i mitova iz kojeg se svaka slobodarska ideologija mogla crpiti sopstveni smisao. Oni su stvarali grupnu koheziju, davali legitimnost autoritetu i vlasti, stvarali norme i vrednosti i usmeravali na konkretno delanje“ (isto), ali da to nije jedina funkcija nacionalnih ideologema, jer u obrnutom smjeru prihvaćanje tih ideologema ići će puno teže, „jer je jugoslavenstvo istovremeno služilo dvema različitim identitetskim predstavama, koje se pak nisu uvek mogle jasno međusobno razgraničiti: s jedne strane hrvatskoj, s druge srpskoj. Ovo je kod srpskih intelektualaca potpirilo strahove od kulturne infiltracije i tuđeg uticaja hrvatske nacionalne ideologije pod velom jugoslavenstva“ (isto). I ako zanemarimo političku dimenziju Vidovdanskog hrama, koju je hrvatski kipar I. Meštrović izložio 1911. godine u Rimu, onda se ovo njegovo svjesno transportiranje herojstva srpske narodne epike u žanrove kulturne visoke moderne i moglo dogoditi isključivo kao kombinaciju katoličkih i pravoslavnih elemenata, kojima je još dodao „i stilske elemente secesije, i na taj način stvorio idealnotipsku reprezentaciju jugoslavenstva“ (Marie-Janine Calic, 2013, 77), koju je, u konačnici, svatko mogao interpretirati prema vlastitoj (nacionalnoj) paradigmi! No, isto tako, treba reći da je kosovski mit koji je sublimirao ne samo povijest srpskog naroda, već, kao izvor inspiracije, odredio i njegovu kulturu, prestao važiti onoga trenutka kada je „carstvo“ ostvareno, odnosno kada se srpstvo po prvi put našlo ujedinjeno pod jednim državnim krovom. I upravo iz tih razloga I. Meštroviću nikada nije bilo omogućeno da dovrši svoj Vidovdanski hram: ono što je 1911. bio političko-estetski poželjan projekt, poslije čina ujedinjenja postaje suvišan, nebitan, jer se, u međuvremenu, jedan politički narativ, ostvarilo!

- 23) Tako će jedan od junaka Krležinih „Zastava“ reći: „... u redu, ako ono dolje nisu Srbi, molim, priznajem, nisu, ali nisu boga mi, ni Bugari“, M. Krleža, Zastave, knjiga druga, NIŠRO Oslobođenje, Sarajevo, 1982., str.28. A glede različitih pogleda na Makedoniju još je zanimljiviji dijalog, koji u, u prvoj knjizi Zastava, vode Kamilo i njegov beogradski prijatelj, Tunguz: - Ne razumem, i te vaše reči samo su reči, prosto ne mogu da vas sledim, brate, ne znam štohoćeš da kažeš, čoveče, kakve formule, i koje nove, savremene formule, i zašto? -Ne znam, ali osjećam da je ovo sve zajedno jedna velika ciganska mahala sa svojim hanovima i hamamima, sa svojim bezistanima i džamijama i turskim tamnicama, da je sve kako jeste zapravo bijedna panorama sa kulisama od nečega što se preživjelo, što treba da se zaboravi, sve samo jedna prividnost, mislim ono što Francuzi zovu trompel*oeil, ovaj trompel*oeil treba da se izrazi nekim novim, savremenim formulama evropskim, svakako ne deseteračkim, arhajskim, patrijahalnim. Na tako romantičarski na-

- čin mislili su naši stari da bi ih trebao „probuditi viteški duh“ naivnim parolama: “Pesma nas je održala, njojzi hvala“, a meni danas takvi loši stihovi ne govore više ama baš ništa.
- Znači, sve ovo što vidimo, sve ovo pod Markovom kulom tebi ne govori ništa, prijatelju, dobro, u redu, a zatim ako je tako, što da se po tebi radi?
  - Ne znam, trebalo bi vladati materijom, trebalo bi biti u sedlu, trebalo bi detaljno poznavati prilike ove nesretne zemlje, a propos, jeste li imali u ruci Misirkova?
  - Vrlo važno, bugarski agent, i onaj Horn, ono je austrijski agent, i stari vaš Jagić, taj govori za račun austrijske vlade, nemate vi pojma, gospodo, o čemu se radi. „Tko drži Makedoniju, drži Balkan“, to je aksiom, a ostalo sve šućmućpaprolj, bato moj! Za ove tvoje teorije švapske, da li je sve ovo ovde u Makedoniji trompe-l*oeil ili ne, nemamo mi sada vremena, sad se ne radi o filozofskim rasprama, nego ko će koga, razumeš li me, mi Bugare ili Bugari nas, a što o tome misle gospoda Giljferding ili Miljukov, baš nam puca prsluk...“ (1982., 253-254). Ne možemo se oteti dojmu da su ove (kao, uostalom, i mnoge druge) Krležine opservacije o Makedoniji obične, naknadne ideološke konstrukcije. Naime, teško možemo povjerovati da je Kamil/Krleža u to vrijeme uopće čuo za Misirkova, a još manje je vjerovati da je imao prilike čitati njegov tekst „Za makedonskite raboti“, koji je objelodanjen 1903. godine!? Koliko je nama poznato taj tekst „otkrio“ je, tek sredinom četrdesetih godina prošloga stoljeća, posvema slučajno B. Koneski, u nekoj od sofijskih biblioteka. Stoga bi neki makedonski interpretatori (npr. N. Radičevski), koji se bave makedonskim temama u Krležinom opusu, morali u ime znanstvene objektivnosti i kritičnosti, suspendirati svoje nekritičko oduševljenje nekim Krležinim opservacijama/konstrukcijama o Makedoniji. To nikako ne znači da Krleža nije imao pozitivan odnos prema „makedonskoj kauzi“, ali svaku analizu njegovih stavova o Makedoniji trebalo bi pratiti i njihova objektivizacija i kontekstualizacija! Nemamo ništa protiv određene ideološke bliskosti, koja postoji između pojedinih interpretatora i velikog pisca u odnosu prema „makedonskoj kauzi“, ali nekritička i pretjerana artikulacija patriotizma obično nema puno veze sa znanstvenom ili bilo kojom drugom vrstom objektivnosti.
- 24) Usp. W. Benjamin, *Über den Begriff des Geschichte*, VII, u: *Gesammelte Schriften*, Frankfurt a.M., 1991. Stavovi koje je W. Benjamin iznosio u ovim tekstovima bitno su utjecali na mišljenje europske intelektualce koji su pripadali generaciji 1968. godine. Naime, W. Benjamin ih je naučio da se umjesto s pobjednicima identificiraju s pobijeđenim: “Oni koji sada vladaju nasljednici su, međutim, svih nekadašnjih pobjednika. Poistovjećivanje s pobjednikom ide (upravo je to bila praksa hrvatskih unitarista, koji su se krajnje nekritički poistovjećivali s pobjednicima - op. Z.K.), prema tome, uvijek na ruku onima koji sada vladaju. (...) Svaki onaj koji je sve do ovoga dana ikada odnio pobjedu maršira u trijumfalnoj povorci s kojom današnji vladari koračaju preko onih koji danas leže na zemlji” (1991., 254). A, s druge, pak, strane Meštroviovići spomenici iz Vidovdanskog ciklusa, na najbolji mogući način, ilustriraju „što zapravo znači kolektivni identitet vezivanjem za zajedničku prošlost i obvezivanjem na zajedničko sjećanje. Spomenici oličavaju prošlost u reljefima, frizovima, alegorijama, figurama i imenima. Oni su „čas istorije pretvoren u kamen“ (...). U žanru spomenika istorija postaje instrument politike. Istorijsko obrazovanje sprovodi se stvaranjem nacionalnih mitova“ (A. Assmann, 2002., 52).
- 25) O dualizmu kulture i politike više Gayatri Chakravorty Spivak, *Kritika postkolonijalnog uma*, *Ka istoriji sadašnjosti koja nestaje*, Beogradski krug, Beograd, 2003. Nadalje, ovaj dualistički odnos između kulture i politike jednostavno, u složenim državnim zajednicama, mora, prije ili kasnije, dovesti i do prvih otvorenih antagonizama između

đu pojedinih etničkih identiteta unutar te zajednice. Mogli bismo postaviti i jednu pomalo heretičnu tezu: svaki pokušaj da se „kompleksnost“ tih zajednica pokušava relativizirati, odnosno da se, po svaku cijenu, inzistira na prakticiranju „jugoslavenske ideje“, u konačnici, nužno dovodi do trajnih napetosti između različitih etničkih posebnosti. Tako u makedonskoj povijesti sve do 1918. godine teško možemo pronaći primjere nekog ozbiljnijeg sukobljavanja, odnosno iskazivanja nacionalne netrpeljivosti između makedonske i albanske zajednice, ali od tada ti će sukobi postati „normalna“ i svakodnevna pojava, koji traju sve do današnjih dana.

- 26) O tome više kod A.D. Smith, *Nacionalizam i modernizam, Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizama*, Politička misao, sv.43, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2003. Hrvatski nacionalizam, prema mišljenju A. Smitha, pripada kulturnom modelu nacionalizma, uostalom kao i većina nacionalizama u istočnoj Europi. Ali, ipak postoje neke bitne razlike između tih istočnoeuropskih nacionalizmima, jer Slovenci, Slovaci i Ukrajinci ne posjeduju puno etničkih osjećaja, nemaju ni domaću elitu ni zasebne institucije, a sve te elemente – i etničke osjećaje, i domaću elitu, i bogato pamćenje, koje se kroz nacionalne institucije (akademiju, sveučilište, čitaonice, biblioteke, galerije...) vremenom konzerviralo, arhiviralo – Hrvati (a to se odnosi i na Čehe, Poljake i Mađare) su sve to ne samo posjedovali, već i ljubomorno čuvali. I to je taj „prtljag“/državnopravna tradicija, koji su Hrvati unijeli u tu novu, jugoslavensku zajednicu i, posvema je logično da oni od svega toga, u toj novoj zajednici, ne mogu samo tako odustati u ime nekih „viših“ i ne uvijek do kraja jasnih ciljeva! Tim više, što se radi o tradiciji spram koje se gaje isključivo pozitivne, a vrlo često i nekritičke emocije! O tome više u našem tekstu: *Identitet i trauma, (političko-kulturni značaj 1971. na formiranje hrvatskog identiteta)*, Republika, br.5/2013., str.29-46.
- 27) O tome više kod Dubravke Oraić-Tolić, *Muška moderna i ženska postmoderna, Rođenje virtualne kulture*, Ljevak, Zagreb, str.290. Za razliku od dinamičnih hrvatskih nacionalnih shvaćanja, srpska su bila statična. „(...) tamo gdje je hrvatska zaokupljenost uzajamnošću slavenskoga svijeta povremeno vodila prema hrvatocentričnim ideologijama (Vitezović), čvrsto srbocentrično stanje srpskih nacionalnih shvaćanja bila je nepropusno za slavenofilske misli. Srbi su osjećali zajedništvo s pravoslavnim Slavenima, osobito s Rusima, ali oduševljenje za ono što je slavensko nije nikada prevladalo, što se inače događalo i Hrvatima i nekim drugim slavenskim narodima (Slovincima, Česima)“ (I. Banac, 1988., 107). Upravo zbog toga Hrvati su bili spremni u ime apstraktnog jezičnog jedinstva žrtvovati svoju „pisanu“ tradiciju, a prihvatiti „nepovijesnu“ usmenu, koju su odavno prevladali. Usp. Z. Kravar, *Komparativne kategorije i hrvatsko-srpski književni odnosi, Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti (2)*, posebno izdanje Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i časopisa „Gesta“, Varaždin, 1987., str. 10-15. U ovome je tekstu Z. Kravar, između ostaloga, pokazao kako se hrvatski književni život (tekstovi Marulića, Gundulića, Lucića, Držića...) puno ranije od srpskog osamostalio u odnosu na važne društvene institucije, kao što su dvor i crkva, i postao relativno samostalnom institucijom. Usp. Lj. Jonke, *Razvoj hrvatskoga književnog jezika u XX. stoljeću*, u knjizi: *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*, Posebno izdanje časopisa *Kritika*, sv.1, Zagreb, 1969.
- 28) Isto tako, vidi: *Prilozi za slovenski nacionalni program*, posebice tekst T.Hribara, *Slovenska državnost*, Nova revija, 1987. Riječ je o relativnom nekoherentnom zborniku autorskih tekstova, koji na posvema novi način otvaraju „nacionalno/slovensko pitanje“ u socijalističkoj Jugoslaviji. Za razliku od Memoranduma SANU Prilozi nema-

ju ambiciju analizirati sve aspekte višedimenzionalne krize jugoslavenskog društva, već su se uglavnom fokusirali na probleme slovenskog društva, položaja slovenske nacije, jezika, problemi egzila, značaj kršćanstva u formiranju slovenskog identiteta... Tako će I. Urbančić u svojim kasnijim tekstovima pokazati da Jugoslavija više ne može sačuvati slovenski identitet, jer je „Jugoslavija kao država (...) povijesna slučajnost; ona nema nikakav unutrašnji ratio, nema ideju o samoj sebi. Jugoslavija ne može postojati, jer ne sadrži u sebi nikakvu historijsku nužnost... Jugoslavija kao unitarna i centralizirana nacionalna država jest, kao što se pokazalo u praksi, nemoguća“ (1989., 814).

29) Ovu „suptilnu distinkciju“ između Srba i Hrvata izložio je Milan Marjanović. Vidjeti: „Narod koji nastaje: Zašto nastaje i kako se formira jedinstveni srpskohrvatski narod, Rijeka, 1913., str.55-56. No, bilo je i drugačijih, posvema oprečnih mišljenja o narodnom jedinstvu Srba i Hrvata. A. G. Matoš to vidi ovako: „Neporeciv je faktor da je ideja (južnoslovenske) narodne sloge Srbima poruka za srbovanje, dok kod većine Hrvata i ta misao oslabljuje ideju hrvatsku“. U istom tekstu on smatra da će „srpstvo kod nas naročito među pravoslavnima uvijek naći svojih političkih prozelita i separatista. Dokle god bude naša kultura anacionalna, nehrvatska, jugoslavenska kao (Strossmayerova) Akademija, dokle god bude naša pučka prosvjeta, naročito školska, u školama antihrvatskih, mađaronskih vladinovača, dušmana hrvatskog imena i prošlosti ili jezuita, zakletih neprijatelja svake zdrave racionalne prosvjete, srpska kultura premda inferiornija još uvijek, djelovat će i praviti će među nama zbrku sve dotle dok naša kultura ne bude nacionalna i slobodna kao kultura srpska“. Usp. A. G. Matoš, „Mi i oni“, Sabrana djela, sv. 14, Zagreb, 1973. str. 87-89. Konačno, kako drugačije, nego kao demonstraciju kolonijalnog mentaliteta, treba shvatiti ponašanje Ante Tresić-Pavičića, jugoslavenskog/srpskog veleposlanika u Sjedinjenim Američkim Državama:

- „Halo! Halo! Ovdje je Srpsko poslanstvo, poslanik Tresić-Pavičić.

(...) Da, oni su konzekvetno uporni i neprestano srbuju – odvratio je Tresić-Pavičić.

- Pa, dobro – rekoh – oni, ali i Vi ste rekli „Ovdje Srpsko poslanstvo“.

- Zar i Vi srbujete?

- Eto, tako, prešlo i meni u običaj, kad se oni svi do jednoga tako odazivaju i govore.

- Dobro, brate, ali Vi ste šef, pa treba da ih upozorite da se drže službenog naslova.

- Vraga bi oni mene slušali. I kakav sam Vam ja šef? Svaki od njih misli da je, kao Srbin, viši od mene. Pa tako i jeste. Ja sam samo trpljen. Onaj što je s Vama govorio na telefon, on je neki savjetnik Poslanstva i, tobože, demokrata, Davidovičevac, a svaki dan me vrijeđa i iza ziva kao Hrvata, kao da ja odobravam Radićeve budalaštine. Vi ne možete razumjeti moju situaciju. Oni čak i moju privatnu poštu otvaraju. Prije su to radili krišom, a sada ovaj bezobraznik to radi otvoreno.

- Pa Vi treba da tu praksu prekinete, ili da povučete konzekvencije.

- Ta to bi oni jedva dočekali. Zar je mene ministar na ovo mjesto postavio? Postavljen sam jer je to Kralj tražio, da ispuni prijašnje obećanje. Ali, kad bih im ja šta uznos učinio..., a ja sam jedini Hrvat koji je na jednom važnijem mjestu poslanika, a, osim toga, imam ženu i djecu koju treba hraniti i odgojiti.

- Taj me je odgovor zaprepastio i stid me je bilo za njega. Nisam mogao, a da mu to ne dam osjetiti, pa sam mu, između ostaloga, rekao:

- A što imadu Hrvati od toga što ste Vi jedini na važnijem mjestu? Zar to, što se stidite da ste Hrvat?

- To ne. Tko Vam je to rekao?

- Pa, čuo sam da ste bili u Kaliforniji, gdje Vam je došlo pet tisuća Hrvata, te da ste im držali govor, u kome ste rekli da Vas je stid što ste Hrvat, i da Vam se odmah više od polovice ra-zišlo.

- To je istina, ali to je zbog one lude Radićeve politike i u vezi s time što je rekao, jer me je uistinu stid“ (M. Meštrović, 1993., 165-166).

I Hrvat, poslanik Tresić-Pavičić, nema nikakvih, niti političkih niti moralnih, problema da se javno stidi politike S. Radića. I taj svoj „stid“ usuditi se javno demonstrirati među Hrvatima! No, uopće mu ne pada na pamet da bi se jednako tako, ako ne i puno više, trebao stidjeti i nekih drugih politika (velikosrpskih, centralističkih, unitarnih, hegemonijskih...), koje se u to vrijeme sigurno bile kudikamo djelotvornije od političkih govora jednog opozicijskog političara, koji su samo logične reakcije na postojeće političke i (ne)prilike. Te performativne politike, a ne gandijevska politika S. Radića, sudjelovale su u kreiranju ondašnje jugoslavenske realnosti! No, nije Ante Tresić-Pavičić bio jedini hrvatski književnik-političar, koji o politici S. Radića ima izrazito negativno mišljenje. Tako i junak romana N. Bartulovića „Na prelomu“ Ivo Tadić, u kojem nije teško prepoznati samoga autora, tim više jer on nije ni „pravio napora da zametne (autobiografski) trag“, za kojeg je „Jugoslavija sve, sve drugo je dim“, Radić je bio jedna od najomraženijih ličnosti, jer je u njegovim političkim istupima Tadić vidio opasnost konceptu unitarističke države. Tadić priznaje da „od stida“ nakon Radićeva govora na Borongaju nije izlazio iz kuće“. No, ne skriva također da ga je ražalostilo i pisanje „Balkana“ koji je na Radićeve riječi uzvratio riječima da je „potrebno da Zagreb vidi svoje ulice krvlju poprskane“ i da svi koji se „žale na hegemoniju i centralizam, treba da „omaste konopac“. Više o tome kod Ivana J. Boškovića, Orjuna, Ideologija i književnost, Hrvatska SN, Zagreb, 2006.

A tako će se i M. Marjanović, jedan od značajnijih članova Jugoslavenskog odbora, u ožujku 1919. godine, po povratku u Zagreb, „zajedno s ostalim članovima Odbora i pobornicima jugoslavenske misli sudario sa socijalnom, nacionalnom i političkom stvarnošću koja je bila daleko od njihovih idealističkih pogleda i optimističkih predviđanja“(D.Šepić, 1961.,561).

No, svi ti „detalji nove jugo-stvarnosti“, nisu ni M. Marjanovića ni N. Bartulovića/Tadića uspjeli uvjeriti da je pravo političko stanje u državi bitno različito od njihove percepcije tog istog stanja, odnosno da su njihovoj (nekritičkoj) viziji jugoslagenstva „šamar opalili centralisti“ nametajući „grubo i mehanički, umjesto nečeg što bi trebalo da bude duhovno“, centralizam umjesto unitarizma, odnosno „Veliku Srbiju umjesto Jugoslavije“ i hegemoniju pod vidom unitarizma“(Ivan J. Bošković, 2006., 212).

Ovu ambivalentnost „pripadanja“ pronaći ćemo i kod mnogih drugih. Tako i crnogorski pisac i vladika, Petar Petrović Njegoš, nije uvijek siguran što je, zapravo, on, pa su tako poznate njegove izjave u kojima ističe svoje srpstvo (i to ne čini samo u pjesničkim radovima, već takve izjave nalazimo i u njegovoj privatnoj korespondenciji, vidjeti pismo Simi Milutinoviću Sarajliji od 25. rujna 1844., ili pismo dubrovačkom srbokatoliku Medi Puciću na Đurđev dan 1849.), ali jednako tako poznate su i mnoge njegove izjave u kojima on nedvojbeno demonstrira i svoju snažnu privrženost jugoslagenstvu:“Spojeni kao duša i tijelo, jedan narod i duh, jedni bez drugih ne možemo živjeti ni umrijeti, i zato ih“(tj. bosanske, hercegovačke i srpske sinove, braću sokolove Dalmatince i hrabre Hrvate“ – op. Z.K.) „u srcu ne razlikujemo od Crnogoraca“, vidjeti: Gojko Šantić, „Ja, Rade Tomov“, str.31-32.,

izd. Jugoslovensko dramsko pozorište, sezona 1979.-1980. Upravo zbog ove ambivalenosti oko „pripadanja“ ovoj ili onoj grupaciji mogli bismo se složiti sa stavovima S. Gourgourisa da je nacija zajednica onih koji vjeruju da pripadaju određenoj grupaciji. A sve dok postoje dvojbe oko pitanja kojoj grupaciji definitivno pripadamo dotle možemo govoriti o postojanju krize (nacionalnog) identiteta!

- 30) A ono što je prazno samo po sebi, univerzalno se u svakome trenutku može ispuniti sadržajem. I to je N. Pašiću posvema jasno. Doduše, svjesni su te činjenice i Trumbić i Supilo, ali jednako tako im je jasno da u tom trenutku N. Pašić u rukama ima jače karte. Naime, srpski „partikularni identitet, prisutan u vidu ne političke grupacije (srpska vojska u Prvome svjetskom ratu sudjeluje na strani pobjednika, sila Antante – op. Z.K.), kome pođe za rukom da prazno (nedovoljno definirano – op. Z.K.) mesto univerzalnog ispuni sopstvenim sadržajem (monarhijom, centraliziranom državom, političkom strukturom koja isključivo odgovara srpskoj strani, snažnom militarizacijom jugoslovenskog društva, lojalnom birokracijom, korumpiranim sudstvom ... – op. Z.K.), izvojevaće hegemoniju“ (B. Buden, 2007., 220). I upravo će ova spoznaja omogućiti N. Pašiću da se ponaša na način korektnog multikulturaliste, koji slobodno može reći: „Te druge kulture (hrvatska, slovenska...- op.Z.K.) su slatke, samo se moraju uklopiti u naš (srpski – op. Z.K.) raster“ (H. Bhabha). „Jedinstvo jugoslavenske nacije“ samo je ime odnosno simbol nedostatka. Prema tome, ono je konstitutivni nedostatak, ono ni uz najbolju volju nije u mogućnosti podariti sadržaj koji bi a priori bio određen ispuniti to ime/simbol. I tek u tom obliku – kao konstitutivna praznina – univerzalno dobiva društveno značenje. Prema mišljenju E. Laclau prazno mjesto univerzalnog određuje se na isti način kao označitelj koji se oslobodio svake veze s označenim i sam je kao takav prazan. Prazni označitelji – narod, poredak, jedinstvo, oslobođenje, zajednica, revolucija – simboliziraju odsustvo punoće zajednice, odnosno nepostojanje mogućnosti da se ona konstituira kao u sebe zatvoreni identitet ispunjen pozitivnim sadržajem. Koji će od njih kolonizirati prazno mjesto univerzalnog i time označiti odsustvo punoće zajednice, određuju jedino povijesne borbe u konkretnoj povijesnoj situaciji. Naravno da tijekom tih borbi određeni partikularni zahtjevi, u ovome slučaju srpski, postaju univerzalni, a drugi se, hrvatski, marginaliziraju do stigmatizacije, dok se treći, kao što su to dvadesetih godina XX. stoljeća bili makedonski, i svi drugi ne-srpski: albanski, bošnjački, mađarski, posvema ignoriraju! I da paradoks bude potpun – tek su komunisti dokraja „progledali“ i uspjeli su vidjeti i priznati postojanje svih partikularnosti, pa tako i makedonske! Doduše, to još uvijek ne znači da su i uspjeli riješiti sve napetosti na relaciji „univerzalnost“ vs. „partikularnost“, ali mora im se priznati da su neke odluke, kao npr. priznanje makedonske nacije od strane Kominterne, bile povijesne s dalekosežnim posljedicama za buduće etničke i političke odnose na ovim prostorima. To priznanje makedonske (i nekih drugih) nacije od strane autoriteta, tj. onoga koji ima moć „performativne kontradikcije“ znači samo to da postojeći koncepti univerzalnoga nisu dati jednom zauvijek i da ih je u određenim povijesnim trenucima moguće mijenjati. A ta „performativna kontradikcija“ nastupa u onome trenutku u kojem isključeni (u našem slučaju to su makedonska, crnogorska i bošnjačka nacija) iz važeće konvencije/„jugoslovenstva“ traže pravo da budu integrirani na jednak način, kao i oni „privilegirani“/Srbi, Hrvati, Slovenci...
- 31) U tom smislu, slažemo se s konstatacijom V. Pešić da je komunistička partija mogla doći na vlast isključivo kao jugoslavenski pokret, ali ona nije mogla privući „potlačene nacije“ za revoluciju pozivanjem na „jugoslovenstvo“ zato što je Jugoslavija bila identificirana sa srpskom dominacijom. I sukladno tradiciji sovjetskog iskustva, teritorijalni integritet zemlje mogao je

biti osiguran tako što je, na jednoj strani, obećano revolucionarno pravo svih naroda na samoopredjeljenje (u funkciji privlačenja „potlačenih nacija“, makedonske, crnogorske...), a na drugoj je građena revolucionarna vlast („diktatura proleterijata“) kao temelj državne vlasti, koji baš i ne mari previše za „potlačene nacije“! Ili, prema mišljenju P. Shoupa „na taj je način, partija pokazala senzitivnost iz perspektive pojedinačnih jugoslavenskih nacionalista, dok je istovremeno bila potpuno odlučna da nađe jugoslavensko rješenje nacionalnog pitanja“(1968.,55). Usp. M. Subotić, Na drugi pogled, Prilog studijama nacionalizma, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I.P. „Filip Višnjić“, Beograd, 2007., posebice tekst, Lice Janusa: komunizam i nacionalizam, str.137-183.

- 31) Upućujemo na instruktivan tekst A. Michnika, „Bele mrlje“, Treći program Radio-Beograda, br.84/1990., str.209-220. Riječ je o tekstu u kojem A. Michnik o „bijelim mrljama“ govori kao o povijesnoj i kulturnoj svijesti Poljske, a mi bismo, s punim pravom, mogli reći da su „bijeće mrlje“, jednako tako, dio i naše/hrvatske povijesne i kulturne svijesti, gdje opća amnezija/zaborav predstavlja normalno stanje u društvu. Drugim riječima, mi smo navikli živjeti u društvu u kojem je posvema normalno da se „tamne strane naše povijesti“ svjesno potiskuju. I to se podjednako odnosi i na kraljevsku diktaturu, i na komunistički/Brozov režim! „Svaku političku krizu pratili su zahtevi za istinitom historijom. Jer, svaka je bila kriza totalitarnog sistema, odnosno sistema u kome je podržavljen diskurs, monopolisana istina, a kontrola kolektivnog pamćenja pretvorena u privilegiju specijalizovanih ureda. Prema recepturi Josifa Staljina i njegovih činovnika stvorena je obvezujuća slika prošlosti. U sebi je povezivala karikaturno primitivizovanu metodologiju Karla Marksa s apologijom, koju potvrđuje zvanični dekret – veoma specifično shvatana – ruske (jugoslavenske/srpske – op. Z.K.) države. Zbog toga je katinski zločin („majski prevrat“1903. godine u Srbiji – Z.K.) bio podjednako cenzurisana kao i pokolj u Pragu (ili „prosinačke žrtve“ 1918. godine u Zagrebu – op. Z.K.)“(1990., 210).
- 32) „Seušte ne sme uspeale prifatljivo da go protolkuvame bugarskoto obeležje i vo aktite i aktivistite na Makedonskoto revolucionerno dviženje, osobeno po Ilindenskoto vostanie i po Rilskiot kongres, posebno pak po Mladoturskiot prevrat i konečniot rascep vo Revolucionernoto dviženje i sudbinskoto prevladuvanje na probugarskoto krilo. Toa ja onevozmoži navremenata afirmacija na makedonskata nacionalna misla, makedonskiot literaturni jazik i makedonskata nacionalna crkva i so svojata obedinistička probugarska programa sudbinski pridoneše za podelbata na Makedonija. Toa jasno go ilustriraat raznite pisma, memoari, memorandumi, deklaracii i oruženi akcii na Todor Aleksandrov do bugarskata vlada i do javnosta vo periodot do i po Balkanskite vojni i posebno pred i vo tekot na Prvata svetska vojna. Aleksandrov ne samo što ne isprati svoe pretstavništvo da ja brani makedonskata nacionalna kauza vo Bukurešt, tuku go prati Simeon Radev kako Makedonec da go potpiše Bukureškiot dogovor kako člen na oficijelnata bugarska delegacija na Mirovnata konferencija. Zatoa napolno otsustvua ova tragična ogromna dokumentacija vo obemniot selektivni I tendenciozen zbornik “Se za Makedonija”, što svedoči samo za poslednite poveni nekolku godini do smrtta na Aleksandrov”(B.Ristovski, 2013, 359).
- 33) Usp. D. Mirčev, Balkanskiot megaetnikum, Nacionalnite doktrini na makedonskite sosedi, ViG ZENICA, Skopje, 2012.
- 34) Nacija je ono što hoće da bude nacija“,E.Renan, Što je nacija, 1934., citirano prema P. Matvejeviću, Jugoslavenstvo danas, Pitanja kulture, BIGZ, Beograd, str.219. No, to ne mora značiti da u određenim vremenima, (ne)prilikama, ovisno o publici, situaciji, temi i sadržaju, i taj makedonski nacionalni identitet nije bio difuzan, ambivalentan, sklon promjenama. Uslijed kon-

strukcijske prirode nacionalnog identiteta uopće nas ne mora iznenaditi što se „nacionalna identifikacija zajedno sa svim njenim neugodnim posljedicama može promijeniti tijekom vremena, čak i u vrlo kratkom razdoblju“ (E. Hobsbawm, 1991., 22). Nadalje, treba imati na umu napomenu A. Smitha, koji smatra da „u etničkom modelu narod, čak kad i nije stvarno mobilisan u svrhu političkog delovanja (a tijekom XIX. stoljeća nije moguće govoriti o nekoj značajnijoj političkoj mobilizaciji makedonskog naroda – op. Z.K.), ipak predstavlja metu nacionalističkih stremljenja i posljednji retorički apelacioni sud. Vođi mogu opravdati svoje postupke i ujediniti sasvim različite klase i grupe jedino pozivanjem na „narodnu volju“, čime etnički pojam nacije očiglednije postaje „međuklasni“ i „populistički“ po tomu, čak i kada inteligencija i nema neku nameru da pozove mase u političku arenu. Narodna mobilizacija (najsnažnije će se očitovati tijekom narodnooslobodilačke borbe u Drugom svjetskom ratu, a bila je uspješna jer se u to vrijeme nije vodila sektaška politika – op. Z.K.), dakle, igra važnu ulogu u etničkom shvatanju nacije. Slično tome, mesto prava u zapadnom građanskom modelu zauzima u etničkom modelu vernakularna kultura, najčešće jezici i običaji. Zbog toga su, eto, leksikografi, filolozi i folkloristi igrali središnju ulogu u ranim nacionalizmima u Istočnoj Evropi (...). Njihova lingvistička i etnografska istraživanja nekadašnje i savremene kulture „naroda“ dala su građu za nacrt „buduće nacije“ (a što je drugo Zbornik braće Miladinovci nego građa za „buduću naciju“ – op. Z.K.), čak i tamo gde određena oživljavanja jezika nisu imala uspeha“ (1998., 27). O ekstremnoj „shizmatičkoj diferencijaciji“ ili o „etničkim finim razlikama“ više vidjeti kod C. Giordana, *Ogledi o interkulturalnoj komunikaciji, XX vek*, Beograd, 2001., posebice u poglavlju *Etnicitet, Procesi i diskursi u interkulturalnom poređenju*, str. 45-69.

- 35) Više o tome kod T.H. Eriksena, *Etnicitet i nacionalizam, XX vek*, Beograd, 2002., posebice V poglavlje *Etnicitet i istorija*, str. 139-169., i D. Schnapper, *Zajednica građana: o modernoj ideji nacije*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1996. Analizirajući moderne koncepcije nacije D. Schnapper dolazi do zaključka da su i B. Anderson i A. Smith zastupali onaj koncept nacije, koji naciju vidi kao svojevrsni produžetak etničke skupine.
- 36) Usporedi D. Jović, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2003., koji smatra da je osjećaj straha „imao iznimno značajno mjesto pri odlučivanju, prije svega, u zapadnim dijelovima Jugoslavije“ (2003., 109). No, i u strahu treba sačuvati osjećaj za mjeru, jer pretjerani strah je opasan. Opsjednutost strahom, bio on realan ili umišljen, predstavlja ozbiljan nedostatak za sposobnost unutrašnje ili izvanjske interakcije s drugima. „Strah vodi na stranputicu i to ponekad vrlo ozbiljnu. On podiže opći nivo anksioznosti koja, u najboljem slučaju, može zbuniti, a u najgorem – da bude osobito kontraproduktivna“ (P.N. Stearns, 2006., 201). I u ovome posljednjem ratu mnoge su se odluke donosile pod utjecajem straha - tako su mnogi masovno napuštali svoje domove, jer se, u promijenjenim političkim okolnostima (tako su poslije potpisivanja Daytonskog mira mnogi sarajevski Srbi odlučili napustiti sarajevsko predgrađe Ilidžu, jer je to predgrađe sukladno potpisanom mirovnom sporazumu pripalo Federaciji, a ne Republici Srpskoj) više nisu osjećali sigurnim. Ova, kao uostalom i mnoge druge slične reakcije, posvema su razumljive, jer strah i mržnja vrlo često idu zajedno i tvore jednu krajnje opasnu kombinaciju koja izlaz nalazi u ispadima nasilja. U ovome se tekstu nismo, za razliku od nekih naših drugih tekstova (vidjeti knjigu, *Identitet. Tekst. Nacija, interpretacija crnila makedonske povijesti*, Ljevak, Zagreb, 2009., posebice tekst: „Balkan-povijest – trauma, na primjerima iz novela Ive Andrića i Slavka Janevskog“,

str.85-111), podrobnije bavili temom „ontološke nesigurnosti“, pa ćemo ovdje samo napomenuti bitne elemente prepoznavanja „ontološke nesigurnosti“:

- a) nedostatak konzistentnog osjećaja biološkog kontinuiteta;
  - b) opsesivna preokupacija mogućim opasnostima glede egzistencije i nemogućnost aktivnog djelovanja;
  - c) izostanak povjerenja u samoidentitet.
- 37) Nema nikakve sumnje da su vojni uspjesi tijekom Balkanskih vojni itekako doprinijeli porastu nacionalne samouvjerenosti kod Srba, što ni u kojem slučaju, nije moguće konstatirati za Hrvate i Slovence! „Njena (srpska – op. Z.K.) teritorija se, s Vardarskom Makedonijom i Kosovom i Sandžakom, uvećala za 81%, a njeno stanovništvo naraslo je gotovo za polovinu – na 4,3 miliona. Beograd je postigao grandiozan trijumf i povratio istorijski i emocionalno značajnu „Staru Srbiju“, u kojoj je nekada bilo srce velikog srednjovekovnog carstva. (...) Srbija je bila iscrpljena, finansijski iscedena i suočena s pola miliona novih građana albanske i turske nacionalnosti koji su imali dodatnih unutrašnjih problema. Vlasti su čitavih 12.000 srpskih porodica (riječ je o klasičnim kolonistima – op. Z.K.) naselile u novim oblastima, dok su hiljade muslimana napuštale zemlju. Sa albanskim pobunjenicima, kačacima (srpska vojna vlast u novooslobođenim zemljama, gdje lokalno stanovništvo novu civilnu vlast – zbog militarizma, okrutnosti i korupcije - ne doživljava kao oslobodilačku, već kao okupatorsku, poduzimat će protiv toga stanovništva, posebice u sjevernoj Albaniji, okrutne kaznene ekspedicije – op.Z.K.), koji su bili aktivni od leta 1913. godine, bezobzirno su se obračunavali, a od 1914. vladao je i rat ovih bandi s gerilcima VMRO. Rat i ustanci gurnuli su narod u bedu“ (Marie-Janine Calic, 2013., 83). I upravo će krajnje nedefinirani politički odnos socijalističkih vlasti spram kolonista predstavljati jedan od najvećih problema i u novoj, socijalističkoj Jugoslaviji. Naime, umjesto da se ispravi nepravda i zemlja vrati onima kojima je političkim dekretom bila oduzeta, kao što je to učinjeno u Bijeloj Rusiji, u novoj Jugoslaviji upravo će kolonisti postati glavnim političko-sigurnosnim osloncem nove socijalističke vlasti, jer upravo u njima novi ideolozi vide onaj klasni/univerzalni moment, koji će se, na najbolji mogući način, znati suprotstaviti svim nacionalističkim/partikularnim tendencijama. Već smo u nekim našim ranijim tekstovima, „Povijest i narativi“, u: Politika.Kultura. Identitet, interkulturalni dijalog, ŠK, Zagreb, 2013., str. 63-79., pokušali otvoriti ovu traumatičnu temu naše novije povijesti, jer i poslije Drugog svjetskog rata pojavili su se neki „novi“ kolonisti, koji su opet svoje pravo lice pokazali u ratu 90-tih godina prošloga stoljeća. Naime, upravo prostori te nove/druge kolonizacije trebali su se, sukladno etnofikacijskoj politici (termin dugujemo K. Offeu) S. Miloševića, naći u granicama nove Jugoslavije/Velike Srbije:“vođstva pojedinih etničkih grupa dobro su razumela da je slom komunizma (1918. godine imamo sličnu situaciju, jer te godine svjedoci smo sloma nekoliko starih imperija, ruskog, otomanskog, habsburškog – op. Z.K) presudan moment od kojeg započinje nova igra i raspodela teritorijalnih prednosti, koje će odrediti njihove položaje u budućnosti. Tako viđena oživljena nacionalna pitanja i etnički sukobi nisu proizvod inherentnih, odnosno psiholoških netrpeljivosti između etničkih identiteta, koliko pitanje nove raspodele šansi (tek u tom kontekstu moguće je donekle shvatiti srpsku i hrvatsku politiku tijekom posljednjeg rata prema Bosni i Hercegovini, riječ je o politikama koje su kao temeljnu premisu sadržavale nužnost nove teritorijalne podjele ove socijalističke republike – op. Z.K.) koje oslobađa raspad komunističkog sistema“(V.Pešić, citirano prema V. Pavlović, 2009., 146).

U našem spomenutom tekstu istaknuli smo zanimljive stavove makedonskog političara Šatorova, koji je neposredno poslije Drugog svjetskog rata imao i političke i građanske hrabrosti otvoriti temu odnosa nove, socijalističke vlasti prema kolonostima. Naime, ovaj političar tražio je da se kolonistima oduzme zemlja koju su nepravедno dobili i da se vrati makedonskom seljaku, jer kolonisti (žandari, generali, špijuni....) ne mogu biti braća makedonskom seljaku i s njima nije moguće imati korektnе odnose. No, Šatorov očito nije, na vrijeme, shvatio da nova, socijalistička vlast ima neke posvema druge planove s kolonistima i da ovaj njegov dosljedni „antikolonistički stav“, koji se tijekom narodnooslobodilačke borbe javno proklamirao i, koji je, kao takav, imao snažan mobilizatorski učinak među makedonskim seljacima, poslije 1945. ne samo da više da nije aktualan, već je i politički štetan! Naime, kolonisti su od neprijatelja makedonskom seljaku preko noći postali jedni od ključnih elemenata nove, socijalističke vlasti, klasno svjesni element, koji ima „sveti zadatak“ da se, svim političkim i ne-političkim sredstvima, bori protiv svake ideje makedonskog nacionalizma! Tako su se kolonisti odjednom počeli prikazivati kao nevine „žrtve“ bivše politike, jer oni su ne svojom voljom bili u funkciji te ne-narodne politike i tek sada, u novonastalim društvenim okolnostima, oni imaju „povijesnu šansu“ vratiti se na „pravi put“ tako što će biti „čuvari revolucije“ te će, na taj način, ne samo štiti klasni karakter novoga društva, već će ujedno i zadržati svoje privilegirane društvene pozicije!

- 38) Pojmovi centar i periferija spadaju u „najmoćnije figure imaginarnog“ (L. Boia, 1998., 118), a „ono što će biti alterit ovisi, prije svega, od pojma centra i mehanizama koji povezuju centar s periferijom“ (isto). I, možda, većina problema glede normalnog funkcioniranja države u Hrvatskoj i nastaju zbog toga što se centar države nalazi na periferiji! I ne samo to, već i sva ostala potencijalna središta države nalaze se na periferiji: Split, Osijek, Rijeka, Dubrovnik, Zadar... A periferija nije ništa drugo nego „dio teritorija koji se nalazi blizu njenih oboda ili granica“ (vidjeti na primjer rječnike francuskog jezika Tresor de la langue française ili Le Petit Robert). Sukladno toj definiciji značilo bi da se geografski centar Hrvatske nalazi izvan njenog teritorija!
- 39) Usp. E.B. Wachtel, Stvaranje nacije, razaranje države, Stubovi kulture, Beograd, 2001.
- 40) O tome više vidjeti u našem knjizi Diskurs razlike, Oglеди o alternativnom mišljenju, , Izdavački centar Rijeka-Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Rijeka-Osijek, 1994., posebice tekst Mogućnosti/nemogućnosti komunikacije između jugoslavenskih kultura i književnosti, str.13-20.
- 41) No, za razliku od Zagorke Golubović, mi ne smatramo da ovi procesi apsolutizacije partikularnih kulturnih identiteta, odnosno njihove ideološke/političke reinterpretacije nužno vode u provincijalizam, gdje se onda ljudska prava i slobode limitiraju tako što se svode na partikularne manifestacije, bilo kao „državni razlog“, ili kao „nacionalni interes“, ili kao konfesionalna isključivost, gubeći osnovu za širi socijalni identitet i za međuljudsku povezanost. Naime, iz metodoloških, ali i čitavog niza drugih razloga, nije mudro procese apsolutizacije partikularnih interesa svoditi na provincijalizam/bolest/antimodernost, a da prije toga ne zapitamo o stvarnim razlozima zbog kojih je do tih „retrogradnih“ procesa uopće i došlo! Ljepo zvuči teza da se pravi identitet oblikuje u okviru multikulturalnih uvjeta reciprociteta, gdje se partikularna i opća solidarnost dopunjuju, ali vjerojatno postoje i neki, puno dublji razlozi zbog kojih do tih poželjnih procesa u bivšoj državi nikada nije došlo! I budimo iskreni i priznajmo da su svi naši integrativni, i socijalni i kulturni, procesi, kako oni 1918. godine, tako i oni 1945. godine, bili ipak krajnje represivni.

- 42) A da je tome tako, možda, ponajviše svjedoči knjiga D. Popovića, *Knjiga o Milutinu* (1985.), u kojoj autor/narator domaćin Milutin nedvosmisleno tvrdi da Srbi nisu ništa dobili od Jugoslavije, za koju su se nepotrebno borili i u Prvome i u Drugome svjetskom ratu. Te njihove zasluge „borbe za druge“ upravo ti drugi (Hrvati, Slovenci...) nikada im nisu priznali. Dapače! Ako Srbi žele opstati, onda se nužno moraju okrenuti sami sebi, a ne drugima. „Knjiga o Milutinu“ zapravo samo na literaran način reciklira poznate teze D. Ćosića iz njegove pristupne „besede“ u SANU, izgovorene 1978. godine. „Kakav smo mi to narod, kakva smo mi to nacija, kad u ratu tako lako ginemo za slobodu, koju onda u miru izgubimo“ (1982., 126-131). Za neke naše analitičare (D. Jovića, I. Mandića, P. Vranickog...) ovo nisu nikakvi nacionalistički stavovi, već prema njihovom mišljenju predstavljaju, ni više ni manje, nego sublimaciju demokratsko-liberalne filozofije ondašnje jugoslavenske „kritičke inteligencije“! Za razliku od ovih analitičara mi smo skloniji ocjeni T. Kermaunera, koji je u „Pismu srpskom prijatelju“ točno dijagnosticirao odnose na ondašnjoj jugoslavenskoj političkoj sceni: „(...) Srbi ne žele više demokracije i zakonitosti, nego više politike „bratstva i jedinstva“ ... Isto tako, treba reći da slovenski intelektualci nemaju ništa protiv srpskog nacionalizma, ali pokazuju izuzetnu osjetljivost kada se taj nacionalizam nepotrebno skriva iza narativa o jugoslavenstvu.
- 43) I u Makedoniji narodnooslobodilačku borbu u Drugom svjetskom ratu nikako nije moguće svesti isključivo na komunistički/boljševički narativ. Tako Metodije Antonov-Čento u pismu Trajku Čundevu piše: „Edno e važno da znaeš. Makar da ima i komunista vo partizanite, borбата e opštenarodna i za demokrtizam, pre vse što e povedena od komunistite. I drugo. Može bi da imate svedenija da vo partizanite so Makedoncite ima i po koj Srbin. Točno e toa, ima po nekoj Srbin, kako što ima i po nekoj Bugarin. No treb da znaeš, tie Srbi ne se borat Makedonija pak da padne pod Srbija, no obratno, Makedonija da bide slobodna federalna država bo nova demokratska i federalna Jugoslavija. (...) Važno e da se znae da slobodna Makedonija vo nova federalna Jugoslavija e svršen fakt. No nie smetame da e sega vreme da se borime da se obedini cela Makedonija, zato e potrebno da se obedinat site pollitičeski lica što mislat dobro za Makedonija. Zatoa te vikam i ti da ja pomogneš taja sveštena narodna borba, da se realizirat vekovnite ideali za slobodata na makedonskiot narod vo bratstvo, sloga i ravnopravnost so site slavjenski narodi“ (115-116), citirano prema B. Ristovski, 2013.
- 44) Usp. S. Gurguris, *Sanjanja nacija, Prosvećenost, kolonizacija i ustanovljavanje moderne Grčke*, Beogradski krug, Beograd, 2004., posebice poglavlje *Rad sna nacije*, str. 39-97.
- 45) A još u 80-tim godinama B. Đorđević će izjaviti da su „jugoslavenski“ rokeri za širenje „bratstva i jedinstva“ učinili više nego svi političari toga vremena. Usp. tekst D. Petrovića, *Prizori bolje prošlosti*, u povodu 25 godišnjice od afere Crk*o maršal.
- 46) Usp. H. Bhabha, *The Location of Culture*, New York, Routledge, 1996.
- 47) O tome više kod Butler/Laclau/Žižek, *Contingency, Hegemony, Universality*, hrv. Prijevod: J. Butler, E. Laclau, S. Žižek, *Kontigencija, hegemonija, univerzalnost*, Naklada Jesenski&Turk, Zagreb, 2007.
- 48) Za otvaranje ove rasprave najzaslužniji su urednici zagrebačkog časopisa „Gordogan“, B. Matan, B. Kovačević, B. Donat... Određeni procesi liberalizacije u ondašnjoj socijalističkoj Hrvatskoj stvorili su elementarne političke pretpostavke da se počne smisleno popunjavati i onaj veliki politički vakuum koji je nastao poslije rasapa Habsburške Monarhije. „Pružna nam se prilika da Srednja Europa, koja je do sada bila historijski i duhovni fenomen, pretvorimo u politički“ (V. Havel, 1990, 56-57). I V. Havel ovdje samo reciklira poznate teze M. Kundera

iz njegovog čuvenog eseja „The Tragedy of Central Europe“, *New York Review of Books*, 26. travnja, 1984., str.33-38. Riječ je o eseju koji će već nakon godinu dana od objavljivanja biti preveden na hrvatski jezik, *Tragedija Srednje Europe*, Gordogan, br.17-18/1985., str.289-305. Nešto slično, u razgovoru s Adamom Michnikom, tvrdi i slovenski pisac Drago Jančar, koji kaže: Možda bi srednjoeuropske ideje bile mrtve, kao što je mrtva Austrougarska, da nisu zastavljene silom.“Osjećali smo da stojimo iznad besmislenih i ideoloških shizmi, nacionalnih granica i državnih jurisdikcija, da u tom komičnom klubu (termin „komični klub“ prvi je upotrijebio slovenski esejist Marjan Rožanc – op.Z.K.) razgovaramo bez sudjelovanja ljudi bolesnih od historije i nacionalne mržnje. Raznovrsnost, pluralizam pogleda na svijet, rascjepkanost, multijezičnost, čitav onaj kulturni babilon, koji je tijekom šezdeset godina preživio raspad država, promjene granica, uzlete ideoloških eshatologija, ogromne nade i velika razočarenja, osjetili smo kao vrijednost i „gnoj“ iz kojeg iznenada izrasta nova nada. Srenja Europa postala je legitimacija ovog komičnog kluba, a, istovremeno ulaznica u Europu...”(1993., 59).

49) Lj.Mičić, „Duh zenitizma“, *Zenit*, 7 (septembar, 1921), str.4

LITERATURA

- Anderson, B. (1990.), *Nacija: zamišljena zajednica*, Razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma, ŠK, Zagreb.
- Assmann, A. (2002.), *Rad na samostalnom pamćenju*, Kratka istorija nemačke ideje obrazovanja, XX vek, Beograd. (2011.), *Duga senka prošlosti*, Kultura sećanja i politika povesti, XX vek, Beograd.
- Balibar, E. (2003.), *Oblik nacija: povijest i ideologija*, *Tvrđa*, br-1-2, Zagreb, str.389-407.
- Banac, I. (1988.), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Porijeklo, povijest, Politika, Globus, Zagreb. (2001.), *Raspad Jugoslavije*, *Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Durieux, Zagreb.
- Banks, M. (1996.), *Ethnicity: Anthropological Constructions*, Routledge, London.
- Bienen, H. (1995.), „Ethnic Nationalism and Implications for U.S. Foreign Policy“, C.Kupchan (ur.), *Nationalism and nationalism In the New Europe*, Ithaca, str.158-179.
- Boia, L. (1998.), *Pour une histoire de l’imaginaire*, Les Belles Lettres, Paris.
- Bošković, Ivan.J. (2006.), *Orjuna*, *Ideologija i književnost*, Hrvatska SN, Zagreb.
- Buden, B. (1998.), *Barikade 2*, Arkzin, Zagreb. (2002.), *Vavilonska jama*, *O (ne)prevodivosti kulture*, Edicija Reč, Beograd.
- Butler, J. (2007.), *Ponovno uprizorenje univerzalnoga: hegemonija i granice formalizma*, u: J.Butler/E. Laclau/S.Žižek, *Kontigencija, hegemonija, univerzalnost*, *Suvremene rasprave na ljevici*, Naklada Jesenski&Turk, Zagreb.
- Calic, Marie- Janine (2013.), *Istorija Jugoslavije u 20. veku*, CLIO, Beograd.
- Ćosić, D. (1982.), *Stvarno i moguće: članci i ogledi*, Cankarjeva založba, Ljubljana&Zagreb. (1992.), *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje*, Politika, Beograd.
- Dambrowska (1987.), „Folklor u funkciji književnog subkoda“, u *Zborniku: -Patryka, M. Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti(2)*, Gesta, Zagreb-Varaždin., str.34-40.
- Ekmečić, M. (1990.), *Ratni ciljevi Srbije 1914.*, Beograd.
- Foucault, M. (1980.), *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972.-1977.*, Brighton.

- Guibernau, M. (1996./1997.), Nacionalni identitet i modernost/National Identity and Modernity, u: *Utvare nacije/Spectre of Nation*, Beogradski krug/Belgrade circle, br.3-4/1996.,1-2/1997., str.50-66.
- Gurguris, S. (2004.), *Sanjana nacija*, Beogradski krug, Beograd.
- Havel, V. (1990.), *President Vaclav Havel's Speech to the Polish Sejm and Senate*, 21. Siječnja 1990., *East European Reporter* 4. str. 55-57.
- Hobsbawm, E. (1991.), *Nationen und Nationalismus*, Frankfurt am Main/New York.
- Horel, K. (2012.), *Srednja Evropa. Od ideje do istorije*, CLIO, Beograd.
- Horvat, J. (1990.), *Politička povijest Hrvatske, I-II*, August Cesarec, Zagreb.
- Hroch, M. (2006.), *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi, Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, Srednja Evropa, Zagreb.
- Hribar, T. (1987.), „Slovenska državnost“, *Nova revija*, 57., str.3-29.
- Jančar, D. (1993.), *Srednja Evropa između meteorologije i utopije*, Varšava.
- Jović, D. (2003.), *Jugoslavija, država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb.
- Kasapović, M. (2005.), *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, zagreb.
- Krleža, M. (1956.), *Davni dani*, Zora, Zagreb. (1963.), „O patru dominikancu Jurju Križaniću“, u *Eseji*, III, sv. 20, *Sabраних djela*, Zagreb.
- Leerssen, J. (2009.), „Imagologija: povijest i metoda“, u: *Kako vidimo druge zemlje, Uvod u imagologiju*, Srednja Evropa, Zagreb, str.169-187.
- Lytard J.F. (1991.) *Raskol*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Maček, V. (1957.), *In the Struggle for Freedom*, New York.
- Matvejević, P. (1984.), *Jugoslavenstvo danas, pitanja kulture*, BIGZ, Beograd.
- Meštrović, I. (1993.), *Uspomene na političke ljude i događaje*, NZMH, Zagreb.
- Milanija, C. (2012.), *Knstrukcije kulture, Modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
- Moisi, D. (2012.), *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, CLIO, Beograd.
- Mouffe, Ch. (1994.), „For a Politics of Nomadic Identity“, In *Travellers* Tales: Narratives of Home and Displacement*, uredili G. Robertson et al., str.105-113. Routledge, London.
- Neumann, I.B. (2011.), *Upotrebe drugog, „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik, Beograd.
- Pageaux, D,H, (2009.), „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog“, u: *Kako vidimo druge zemlje, Uvod u imagologiju*, Srednja Evropa, Zagreb, str.125-151.
- Pavlović, V. (2009.), *Civilno društvo i demokratija*, Službeni glasnik, Beograd.
- Plessner, H. (2004.), *Granice zajednice: kritika društvenog radikalizma*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Podunavac, M. (2001.), *Samodržavlje, bezdržavlje i ustavni poredak*, Republika, br. 255, str.21-29.
- Ristovski, B. (2013.), *Makedonski raboti, Jazik, Literatura, Istorija, Nacija, Država*, MANU, Skopje.
- Sampson, S. (2006.), *Od kanuna do izgradnje kapaciteta*, Status, br.10, str. 71-84.
- Sarajlić, E. (2005.), *Demokratski nacionalizam: reprodukcija elita i bosansko- hercegovački domini*, Status, br.7, str.99-110.
- Schmitt, C. (2001.), u: S. Samardžić (ur.), *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari*, Filip Višnjić, Beograd.

- Schopflin, G. (1973.), „Croatian Nationalism“, Survey, Journal of East and West Studies, Vol.19. br.1 (Winter). (1989.), „Central Europe:Definition Old and New“.u: In Search of Central Europe, urednici G.Schopflin&N.Woods, Polity, Cambridge, str.7-29.
- Shoup, P. (1968.), Communism and the National Question, Columbia UP, New York.
- Smith, A.D. (1998.), Nacionalni identiteti, XX vek, Beograd. (2003.), Nacionalizam i modernizam, Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma, Politička misao, sv.43, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Stearns, P.N. (2006.), American Fear: The Causes and Consequences of High Anxiety, Routledge, New York.
- Stojanović, T. (1997.), Balkanski svetovi: Prva i poslednja Evropa, Equilibrium, Beograd.
- Šentija, J. (2011.), S Krležom, poslije *71, Zapisi iz leksikografskog rokovnika, Školska knjiga, Zagreb.
- Šepić, D. (1961.), Jugoslavenski pokret i Milan Marjanović 1901.-1919. In memoriam Milanu Marjanoviću, Zbornik Hist.ins. Jug. akad.,vol.3., Zagreb.
- Thiesse, A. M. (2009.), Nacija kao identitetski okvir, u: Identitet(i), Pojedinaac, grupe, društvo, uredili:Ch. Halperen&J.C. Ruano-Borbalan, CLIO, Beograd.
- Urbančić, I. (1987.), „The Yugoslav nationalist crisis and the Slovenens in the perspective of the end of nations“, Nova revija, br.57., str.30-56. (1989.), „Sedamdeset let Jugoslavije“, Nova revija, br. 85/86., str.789-817.
- Wachtel. A. B. (2001.), Stvaranje nacije, razaranje države, Stubovi kulture, Beograd.
- Žužul, I. (2007.), Uloga tekstova hrvatskog narodnog preporoda u tvorbi nacionalnog identiteta, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.

Zlatko Kramarić, Ph.D., Full Professor,
Culturology, Josip Juraj Strossmayer University in Osijek

YUGOSLAV IDEA IN THE CONTEXT OF POSTCOLONIAL CRITICISM

Summary

The paper „Yugoslav idea in the context of postcolonial criticism“ aims at pointing out some fundamental reasons (early formed cultural and political patterns, different literary traditions, particular interests etc.) why the idea of establishing common Yugoslav state in 1918 could not succeed.

Key words: Yugoslavism, (post) colonialism, identity, culture, history, parikular vs.universal

*Prof. Dr. Zlatko Kramarić, Kulturologie
Josip Juraj Strossmayer Universität in Osijek*

JUGOSLAWISCHE IDEE IM KONTEXT DER POSTKOLONIALISMUSKRITIK

Zusammenfassung

In diesem Text haben wir versucht, auf grundlegende Gründe hinzuweisen, warum die Idee der Schaffung eines vereinten jugoslawischen Staates aus dem Jahr 1918 nicht gelingen konnte, wie: die früher festgelegten kulturellen und politischen Koden, verschiedene Literaturtradition, Partikulärinteressen, usw.

Schlagwörter: das Jugoslawentum, das (Post)Kolonialismus, Identität, Kultur, Geschichte, Partikuläres vs. Universales